TKAE

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ 4 ÇEVİRİ ESERLER DİZİSİ

SİBİRYA KURGANLARI

Afanasyev, Okunev, Taştık ve Tagar Kültürüne Ait Materyaller

Elga Borisovna Vadetskaya

Çeviren Atilla BAĞCI

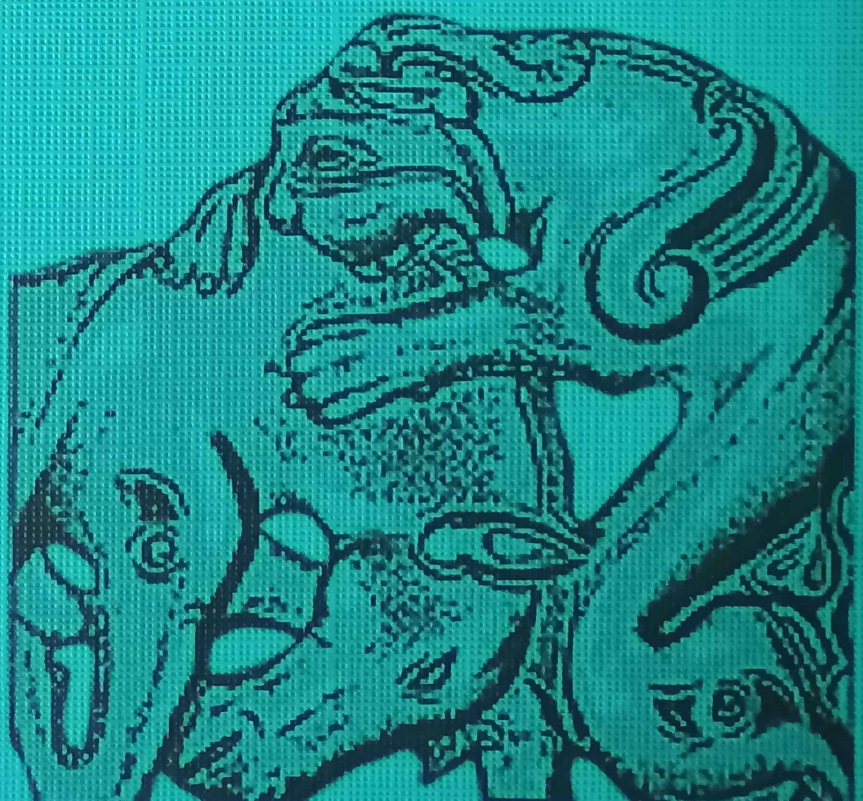

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI

SİBİRYA KURGANLARI

Afanasyev, Okunev, Taştık ve Tagar kültürüne ait materyaller

Elga Borisovna Vadetskaya

Çeviren

Atilla BAĞCI

Ankara 2014

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI
© Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2014.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayınların fikrî sorumluluğu ve imlâ tercihi yazarlarına aittir. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Vadetskaya, Elga Borisovna (Çev. Atilla Bağcı)
Sibirya Kurganları / Elga Borisovna Vadetskaya (Çev. Atilla Bağcı)
X+82 s. 24 cm.
ISBN 978-975-456-126-5
1. Sibirya 2. Kurgan 3. Türkler 4. Arkeoloji 5. Eski Kültürler
Eserin orijinal Rusça adı:
Elga Borisovna Vadetskaya, *Skazi o Drevnih Kurganah*, Novosibirsk, 1981.

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YAYINLARI
TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ÇEVİRİ DİZİSİ 04

TKAE Genel Yayın Editörü
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

TKAE Editörü
Doç. Dr. Bülent GÜL

Kitap Editörü
Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR

Hakemler
Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR
Doç. Dr. Bülent GÜL

Kapak ve Sayfa Tasarımı
SEMETEYHAN [B. GÜL]

İletişim Adresi
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Bahçelievler, 7. Cad. 17. Sok. Nu. 38, 06490 Ankara / TÜRKİYE
Tel: (00 90 312) 2133100 **Belgegeçer:** (00 90 312) 2134135
Genel ağ: **http://www.turkkulturu.org.tr**
e-posta: tkaedernegi@hotmail.com

Sibirya Kurganları, Öncü Basımevi'nde 1000 adet basılmıştır. (Kazımkarabekir Cad. 85/2İskitler/ANKARA Tel: 3843120)

Ankara/2014

Sunuş

Değerli okuyucular,

Enstitümüz sizlere yeni bir tercüme eser sunmaktadır. Eser, eski Türk kültürünün merkezlerinden birini oluşturan saha Altay-Yenisey çevresidir. Bu saha, Rus göçmenlerin ilgisini tahrik etmek için mezarlıkları hazineler dolu bir alan gibi propaganda edilmiştir. Rus göçmenlerin buraya doğru akın etmesine, eski mezarların kazılıp yağmalanmasına neden olmuştu. Bu yağmanın yanı sıra, ortaya çıkan yüksek sanat eseri niteliğindeki eşyalar ister istemez Rus arkeolojisinin ve cümle akademik çevrenin dikkatini de üzerlerine çekmekte gecikmedi. Böylece, Altay-Yenisey çevresi Türk mezarları 'Kurgan'lar akademisyenlerin dikkat merkezinde yer aldı. Rus arkeolojisinin ortaya çıkardığı eserler incelenip yayınlandı. Bunlar üzerine bir çok inceleme yazısı ve eser vücuda getirildi. Tabiatıyla her eserde veya incelemede, onu ortaya koyan bilim adamının bakış açısı, tutum ve yaklaşımı kaçınılmazdır. Ancak, bu çalışmalar gerçekleşmemiş olsaydı ve hepsi yağmacıların talanına uğrasaydı bir felâket olacağı da ortadadır. Bu çerçevede yapılan çalışmalara baktığımızda, farklı düşüncelere kapılsak bile, ortaya konan eserlerin Türk kültürü tarihi açısından çok önemli çalışmalar olduklarından şüphe yoktur.

'Sibirya Kurganları' başlığı ile sunduğumuz bu değerli eser, Sovyet döneminde alanın uzmanı ve bilim insanı Elga B. Vadetskaya tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Rusçadan eseri dilimize yine Atilla Bağcı arkadaşımız kazandırmıştır. Daha önceki tercümelerinden de yakından tanıdığımızı düşündüğüm Bağcı, bu gayretleri ile bilim hayatımıza yeni bir pencere açma yolundadır, kanısındayım.

Bağcı'ya bu yolda devam etmesini dilerim. Kendisine ve eseri elimizdeki biçim içinde erişitiren arkadaşımız Bülent Gül'e teşekkür ederim.

Eserin sizlere yeni bilgiler taşıdığını biliyorum. Sizlere her zaman yeni ve değerli eserler sunmada en büyük gücümüz siz değerli okuyucuların desteği ve göstereceği ilgidir. Desteğiniz ile çalışmalarımız güç kazanacaktır, inancındayım. Saygılarımla.

Enstitü Başkanı
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM

Ülkenin geçmişine ve ailelere hürmetle...

D. A. Klements

250 yıldan daha fazla bir süredir efsanelerde, inanışlarda, eski dönemlere ait konularda anlatılanlara atfen, kum tepeler ve höyükler altında yapılmış yaşam yerlerinde ve mezarlarda saklı bulunan Sibirya'nın geçmişini bilim adamları ortaya çıkarmaktadırlar. Orta Yenisey ve kolları arasında kalan step bölgelerinde geniş çaplı arkeolojik araştırmalar yürütülmektedir. Bu bölgede taş devrinden ortaçağ dönemine kadar yaşamış olan eski kabilelerin var olduklarına dair izler ve kalıntılar mevcuttur. Arkeologlar bu bölgeyi *"Klasik eski Sibirya Ülkesi"* diye adlandırmaktadırlar. Günümüzdeki idari yapıya göre bu havzaya, Krasnoyar Bölgesi'nin güney bölümü ve Hakas Bölgesi dâhil olmakta; bu coğrafi bölge *"Minusin Vadisi"* adını taşımaktadır. Step ve orman-step dereleri Kuznet Altay, Batı ve Doğu Sayan'ın kollarıyla çevrelenmiş olup büyük bölümü meşe ormanlarıyla kaplıdır.Burası Klasik Eski Sibirya Ülkesi'nin yaşam alanını oluşturmaktadır.

Yenisey kıyılarında, Krasnoyar havzasında 1958 yılından 1975 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Şubesi (SSCB BA AE LŞ) Krasnoyar Arkeoloji Etüt çalışmalarında bulundum. 4 binden fazla eski mezar, onlarca konaklama yeri kazıldı ve yüzlerce kaya resimlerden kopyalar çıkartıldı. Elde edilen bilgiler, eski dönem insanlarının dini inançları, sanatsal aktiviteleri ve yaşam tarzları hakkında bilgi sahibi olmaya imkân veren yegâne verilerdir.

Sibirya steplerinin geniş sınırları içinde her yıl çok sayıda kurgan, inşaat sahasına kurban gidiyor. İnşaat ekibinin önünden arkeolog grupları gidiyor. Bu gruplar eski devirlerden kalma eserlerin mevcut kanunlara uygun olarak korunup muhafaza edilmesine yönelik faaliyet yürütüyorlar. İşte bu insanların çalışmaları bu kitapta ortaya konmuştur. Ayrıca bu kitapla "Minusin Deresi" ve Minusin Vadisi'nin tarihinin tespit edilmesine ve bu zengin bölgeyi araştıran bilim adamalarının yaptıkları fazlasıyla ilginç keşiflerin öğrenilmesine imkân sunulmaktadır.

Bu kitap çok sayıda kurganların olduğu Krasnoyar Bölgesi sınırları içindeki arkeolojik araştırmalara ithaf edilmiştir. Eserde, XIX. yüzyıl Sibirya Bilim adamlarının kadim dönemlerden kalan eski ve yegâne koleksiyon eserleri için yürütülen mücadele anlatılmakta, bu bağlamda uzun yıllara dayanan Krasnoyar Arkeolojik inceleme ve araştırmalarının sonuçları ortaya konmaktadır. Yazar, Yenisey bozkır havzasının eski sakinlerinin inanç ve yaşam tarzlarına ait bir tasvir yapmaktadır.

Bu eser yazara çok geniş bir okuyucu kitlesi kazandırmıştır.

Yazar: Elga Borisovna Vadetskaya
Sorumlu redaktör: Vitaliy Yepifammoviç Lariçev
SSCB Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi //Novosibirsk, 1981.

Birlikte çalışmaktan zevk duyduğum
Hocam Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'na....

Çevirenin Önsözü

Çevirisini yaparak Türk okuyucusuna kazandırdığımız bu kitapta arkeolog, etnograf, sosyal antropolog, halk bilimci ve tarihçiler için olduğu kadar bu alanlara hiç ilgi duymayan sıradan okuyucunun da ilgisini çekecek, onları şaşırtacak, heyecanlandıracak bilgiler yer almaktadır. Türklerin ilk anayurtları değil ama anayurtlarından biri olan Yenisey bölgesindeki kurgan kazılarıyla okuyucu birkaç bin yıllık bir tarihi yolculuğa çıkacak; Yenisey kurganlarının ilk kazılarından başlayarak bölgede sakin olmuş halkların yaşam tarzı ve kültürel varlıklarına dair keşiflerde bulunacaklar; mezarların içlerine girecekler; tek tek veya toplu gömülere tanıklık edecekler; söz konusu halkların giyim kuşam, süslenme ve sanatsal yetkinliklerini öğrenecekler; ritüel giysileri ve maskelerini; kukla ve gömü mankenlerinin hangi amaç için ve ne tür maddelerden yaptıklarını; hangi madenleri işleyebildikleri ve hangi aletleri yapabildiklerini; ölülerini nasıl gömdüklerini; ölülerini neden aylarca gömmeyip beklettiklerini; geçici olarak cesetleri nerelerde sakladıklarını; ölünün ruhu için nasıl barınaklar yaptıklarını; öteki dünya yaşantısı için ne tür hazırlıklar yaptıklarını, mezarlara neler koyduklarını ve daha birçok sorunun cevabını bulacaklardır.

Yenisey bölgesi kurganlar bakımından bir büyük hazinedir. Yaklaşık 2 asırdır bölgedeki kurganlar kazılmaktadır, tabi tespit edilebilenler, kazısı yapılan kurganlardan çıkan materyallere dayanılarak bölge halklarının birçok problemi aydınlatılmıştır. Afanasyevler kimlerdi? İlk hayvancılık yapan halk kendileri miydi? Bu bölgenin kadim halkı mı idiler, yoksa başka coğrafyadan mı buralara göç etmişlerdi? Tagarlar, Okunevler, Taştıklar kimlerdi? Onlar nerelerden gelmişlerdi? Ölülerini nasıl gömerlerdi? İskitlerle ilişkileri neydi? Etnik ve antropolojik, yaşam tarzı ve kültürel varlıklarına ışık tutacak arkeolojik kalıntılar nelerdir?

Elbette ki hiçbir halkın tarih, etnik yapısı, kültürü, dini tasavvurları ve diğer meselelerine ait sorular bitmez, sorulabilen bütün sorular bilimsel delillerle hemen cevaplanamaz. Bu noktayı göz önünde tutarak Afanasyev, Andronov, Tagar, Taştık vb. kültürlerin yaratıcıları olan halkların kökenine ait birkaç söz söylemek zorunluluktur. Adı geçen halkların yaşam tarzı ve kültürlerini, bu halkların ahfatları olan Güney Altaylılar ve Yenisey Kırgızları ve bölgenin diğer halkları devam ettirmişler, halen de devam ettirmekterdirler. Güney Altaylılar ve Yenisey Kırgızlarının, Afanasyev ve Andronov kültürünün yaratıcısı halkların ahfatları olduğu objektif bilim adamlarınca delillerle ortaya konulmuş olmasına rağmen, birçok batılı bilim adamı yaptıkları bilimsel (!) laboratuvar deneyleriyle Afanasyevler, Andronov ve Tagar kültürü yaratıcısı halkların aslında bu bölgelere Avrupa'dan göç ettiklerini, aslen bu halkların Avrapa ırkına mensup olduklarını; kültürlerinin de Avrupa halkının kadim kültürü olduğunu ispat etmeye çalışmaktadırlar. Bu teorilerin bilinçli olarak laboratuvarlarda üretildiği, bilimden ziyade geniş ölçekli siyasi amaçlara hizmet etme gayesinde olduğu açıktır. Keyser C. (Ancient DNA provides new insights into the history of South Siberian Kurgan people.//Human Genetics, 2009) de yapmış olduğu laboratuvar deneyleriyle Andronovlar ve Tagarların DNA şifrelerini çözmüş ve yapmış olduğu çeşitli kodlamalarla onların aslında Avrupa'dan göç eden Avrupa ırka mensup halklar olduklarını ileri sürmüştür; bu fikirde yalnız değildir. Bu teorinin bir süreliğine doğru olduğunu varsayalım; bu halklar eğer Avrupa'dan bu bölgelere göç

etmişler ise, burada miras olarak bıraktıkları kültürün paraleline neden Avrupa'da rastlanmıyor? Avrupa kıtasında sahip oldukları kültürü beğenmedikleri için terk mi etmişlerdir, yoksa yeni bölgede yeni kültür üretmeleri gerektiğine mi inanmışlardır? Ya da bunlar Avrupa kıtasında iken kültürsüz mü idiler de, Yenisey bölgesine göç edince mi kültürlendiler? Halkların bir kıtadan, başka bir kıtaya, binlerce km'lik mesafelere göçleri asırlar sürer. Hunların Asya kıtasının ortasından Avrupa kıtasına olan göçleri asırlar boyu devam etmiştir. Peki, gerçekleştirdikleri iddia edilen göçlerinde neden göç yollarında kültürel izlerine rastlanmamaktadır? Bu halklar Avrupa'dan göç etmiş iseler, acaba Avrupa kıtasında bunların hiç ardılları kalmamış mıdır? Kalmış ise aralarında kültürel paralellik olması gerekmez miydi? Avrupa halkları ile değil de neden İskitler ile benzerliklere sahiptirler? Bu soruların böyle olmadığını bilimsel veri ve delillerle ispat etmek, inkar etmekten daha zordur.

Halklar kendi kültürlerini kendi dinamikleri üzerinde kurarlar ve geliştirirler; ilişki kurdukları komşularından etkilenirler ve kendileri de onları etkilerler. Birkaç yıl içerisinde yepyeni bir kültür kurulamaz, bu akıl ve mantığa aykırıdır. Bir halk kendi kimliğini yansıtan kültürel dinamiklerini oluşturması için çok uzun süreçten geçmelidir. Yenisey bölgesinin kadım kültürlerinin sahipleri Afanasyevler, Andoronovlar, Taşarlar ve diğerlerinin buraya Avrupa'dan gelip, eski kültürlerini büsbütün terk ederek yeni bir kültür kuşağı oluşturmaları sadece ütopyadır; zira hiçbir halkın taşıdığı kültürel değerlerini ve kodlarını terk etmesi istenilerek yapılacak bir şey değildir. Kültür kaybı ancak daha baskın bir kültürün içinde eriyerek gerçekleşir. Bu durumda büyük kültür içinde eriyip, kaybolan kültürün taşıyıcıları da kaybolur, tarihten silinirler. Dolayısı ile Yenisey bölgesinde baskın kültür Afanasyev ve Andronov kültürü ise, bu kültür dairesini iddia edildiği gibi Avrupa'dan gelen halkların sil baştan kurmuş oldukları iddiası insanlığın sahip olduğu bütün donanımlara aykırıdır. Eğer Avrupa kıtasından bir halk buralara göç etti ise, onlar buradaki hâkim kültür içinde erimiş ve kaybolmuşlardır; bu durumda da onların varlığından söz edilemez ve yaşayan bir kültür kaybolmuş bir halka ait sayılamaz. Daha önce ifade edildiği gibi bu konuda ileri sürülen teoriler tamamen bilimsel olmaktan uzak, siyasi kaygılarla yapılan oryantalist yaklaşımlardır. Bu kitabın, bu noktalar göz önünde tutularak okunması, üzerinde düşünülmesi ve kitap içerisinde ileri sürülen kimi fikirlere bilimsel delillerle cevaplar veya destek verilmesi gereklidir. Bu sorumluluğu da okuyucunun omuzlarına yükleyerek, okuyucuyu tarihi bir yolculuğa çıkmaya davet ediyorum. Bilimsel bilgiler "imanı bilgi" değildir; yanlışlanabilir, değiştirilebilir, geliştirilebilir, aksi ispat edilebilir; bunlar da ancak bilimsel verilerle gerçekleştirilebilir.

Kitabı sabırla okuyup düzeltmeleri yapan Doç. Dr. Ali Murat Aktemur'a, yayına hazırlanması sürecinde verdiği emekleri için Doç. Dr. Bülent Gül'e, her aşamada emeği geçenlere ve rehberliği için Hocam Prof. Dr. Dursun Yıldırım'a bilhassa teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Bilime yaptığı katkılar, kazandırdığı eserleri, problemlere yaklaşım ve çözümleri nedeniyle ve çevirisini yaptığım bu kitabını Türkiye'de yayımlama talebime olumlu cevap ve izni veren kitabın yazarı Sayın Elga Borisovna Vadetskaya'ya teşekkür ediyorum.

Atilla Bağcı

İÇİNDEKİLER

Sunuş / iii

Okuyucuya / v

Çevirenin Onsözü / vii

Yazar Hakkında... / 1

Yenisey'deki Kurgan Altınları Hakkında Mitolojiler / 3

Sibirya Kurganlarının İlk Araştırmacıları / 16

Sibirya'nın Eski Hayvan Yetiştiricileri / 32

Kaya İdoller / 39

Soyluların Kurganları / 53

Kil "Kafalar" ve Alçı Taşı "Maskeler" / 63

Oglahtı Dağının Sırrı / 68

Kaynakça / 77

Dizin / 79

Yazar Hakkında...

Elga Borisovna Vadetskaya
Tarih doktoru, Rusya Bilimler Akademisi Maddi Kültür Tarihi Enstitüsü Asli Üyesi, Sankt-Peterburg.

Elga Borisovna Vadetskaya, 1 Ocak 1936 tarihinde doğmuştur, hâlen Sankt-Peterburg şehrinde yaşamaktadır. Yazar, Krasnoyar Bölgesinin eskilikleriyle, 1958 - 1959 yıllarında MGU (Moskova Devlet Üniversitesi) öğrencisi iken, arkeolojik kazılara - seyahatlere katıldığında ilk kez tanışıyordu. O zamandan beri kendisinin profesyonel ve ilmi kaderini Krasnoyar'a bağlamıştır. Krasnoyar Bölgesi ve Hakasya'nın muhtelif yerlerinde yapılan arkeolojik araştırma ve çalışmalara yaklaşık 30 yıl başkanlık yapmıştır. Başlıca kazıları Krasnoyar HES (Hidro Elektrik Santrali) ve Kansk - Açinsk yakıt - enerji sahalarında gerçekleştirmiştir.

Elga Borisovna - Güney Sibirya'nın kadim tarihinin iki büyük arkeologunun yetenekli öğrencisidir: *Sergey Vladimiroviç Kiselev* ve *Mihail Petroviç Gryaznov*. Ancak onun mesleğini başka bir âlim, paleantolog ve fantastik yazar olan İvan Antonoviç Yefremov seçmiştir. İvan Antonoviç aynı zamanda S. V. Kiselev'in arkadaşı idi, aynen yazarın babası Boris Aleksandroviç Vadetskiy gibi. İlkokul yıllarından itibaren İvan Yefremov, genç Elga'nın manevi babası ve akıl hocası oldu. İvan Yefremov onda *Tumannost Andromedı* (Andromeda Dumanı) adlı fantastik romanında hayat verdiği kadın kahramanı *Veda Kong*'un prototipini gördü...

İvan Yefremov'un Elga Borisovna'nın arkeolog olduktan sonra sadece bilimsel değil, bilimsel-popüler kitaplar yazacağına dair ümitleri de vardı. Yazar, kuşakların aydınlatılması için bu yöndeki edebiyata çok önemli değerler kattı. Kendisi ömrünün son yıllarında fantastik değil, paleontoloji hakkında ilmi-popüler eserler kaleme almaya hazırlandı. O, öğrencisinden de daima bunu talep etti.

Elga Borisovna, adaylık tezini başarıyla savunduğu zaman, İvan Yefremov hemen Elga Borisovna'ya tebrik telgrafı çekmiş ve bu noktayı hatırlatmıştır: *"Uçusunda Çayka'yı öpüyoruz, şimdi ondan edebiyat zaferleri bekliyoruz"*. İvan Yefremov yakınlarına hep lakaplar takardı, Elga da onun için Çayka (martı) idi. Elga Borisovna'nın ilk ilmi-popüler raporları ve *Drevniye idoli Yeniseya* (Yenisey'in Kadim İdolleri) kitabından sonra, yazar, yazdığı mektuplarından birinde, Elga'ya itirafta bulunur: *"Senin arkeolojiye yönelmen nedeniyle, ben çok övünç duydum. Bu yakın planda fevkalade dar olacak gibi görünen gazetecilik - yazarlık yolundan daha iyi!"*

Arkeolog Elga Borisovna'nın yayımlanmış yaklaşık iki yüz tane ilmi çalışması ve popüler denemeleri (raporları) vardır. Ancak arkeoloji alanında bilimsel-popüler kitaplar yazmak Elga Borisovna'nın da karşılaştığı gibi bilimsel kitaptan daha karmaşıktır. Elga Borisovna, *"Bilime ne kadar çok dalarsanız, eski devir insanlarının*

yaşamaları hakkında ne kadar çok şey öğrenirseniz, karmaşık ve çağdaş okuyucu için az anlaşılır, karmaşık şeyleri basit şekilde yazmak o derece zor oluyor. Evet, uzun saha çalışma sezonları genellikle buna yardımcı olmayıp, daha ziyade arkeologların bütün zamanlarını alır" demektedir.

Drevniye İdoli Yeniseya (Leningrad, 1967) ve *Skazı o Drevnih Kurganah* (Novosibirsk, 1982) kitaplarından sonra *Drevniye Maskı Yeniseya* (Krasnoyarsk-St.Petersbug, 2009) kitabını hazırlamıştır. Bu da yazarın, ilmi-popüler tarzdaki üçüncü kitabıdır.

Monografileri:

- Vadetskaya E.B. *Drevniye İdoli Yeniseya* (Yenisey'in Kadim İdolleri), Leningrad: Nauka, 1967. 78 s.
- Vadetskaya E.B. *Skazı o Drevnih Kurganah* (Kadim Kurgan Hikayeleri). Novosibirsk: Nauka, 1981.112 s.
- Vadetskaya E.B. *Arheolojiçeskiye Pamyatniki vı Stepah Srednevo Yeniseya* (Orta Yenisey Steplerinde Arkeolojik Eserler). Leningrad, Nauka, 1986. 178 s.
- Vadetskaya E.B. *Taştikskaya Epoha vı Drevniy Istorii Sibiri* (Kadim Sibirya Tarihinde Taştık Dönemi). Spb. Sent "Peterburgskoye Vostokovedeniye", 1999. 440 s. İl. (Archaeologica Petropolitana, VII)
- Vadetskaya E.B. *Drevniye Maskı Yeniseya* (Yenisey'in Kadim Maskeleri). Nauçno-populyarnoye izd-niye. Krasnoyarsk - Spb. Verso, 2009. 248 s.
- Vadetskaya E.B., Leontyev N.V., Maksimenko G.A. *Pamyatniki Okunevskoy Kulturı* (Okunev Kültürü Eserleri). Leningrad, Nauka, 1980. 148 s.

YENİSEY'DEKİ KURGAN ALTINLARI HAKKINDA MİTOLOJİLER

Günümüzden çok uzun zaman önce Rus köylüleri "serbest bölgeye" göç edip yerleştiklerinde, bu bölgenin halkı yoksul iken, Sibirya kurganlarının zenginlikleri hakkında haberler yayılmıştır. Onlar bu bölgeye gelince, bölgenin eski sakinleri "Cengız-Han Kağanlığı Tatarlarına" ait birçok ülkelerden yağma edilen büyük hazine ve zenginliklerin saklandığı eski mezarlarından bahsetmişlerdir. Bir süre sonra Sibirya'nın köy ve kasabalarında, kendilerine kolay bir gelir yolu açmak isteyen meraklılar ortaya çıkmıştır. Onlar, kendileri için gelir kaynağı bulmuşlardır: eski mezarların üzerine inşa edilen "tepecikler ve kurganları" kazmak. Bu tepecikler eski mezarlar üzerine yapılmış olan tepelerdir. Bu hırsızlar "kurgancılar" ve "tepeciler" adını almışlardır.

Bu durumdan Tara, Tomsk, Krasnoyar ve diğer şehirlerin voyvodaları da faydalanmışlardır. Onlar mezar kazmaya giden bütün müfrezelerini "haylaz-serseri" kişilerden oluşturmuşlardır. Elde edilen altın ve gümüş buluntuları soyguncular aralarında paylaşıyorlar, voyvodalar da kendi paylarına düşeni alıyorlardı tabi. Kıymetli buluntuları "tepe kazıcıları" bazen de hazineye veriyorlar, onun karşılığında ödül olarak aldıklarını da bira ve votka için harcıyorlardı. Sibirya mezarlarının soygunları öyle geniş ölçekli oldu ki, ta Moskova'ya kadar söylentiler ulaştı.

1670 tarihli Çar Aleksey Mihayloviç'e sunulan raporda şunlar yazmaktadır: *"Geçen yıl Tobol şehrinden gelen Sibirya vilayeti haberlerinde görüldü ki, Tobol şehrinde, İseti nehri civarında ve meskur bölgede Ruslar, Tatar mezarları ve mezarlıklarından kazarak muhtelif altın ve gümüş eşyalar, kaplar çıkardıkları haberleri duyulmuş; Tatarlar yaz mevsimi öncesinde oradan altın ve gümüş elde etmişler, devlet de onlardan almıştır."*[1] Çin ve Moğolistan'a giden büyükelçi ve seyyahlar, İrtiş'te Rusların "tepeleri" kazdıklarını, orada altın tabak-çanak aradıklarını, Tomsk'tan fazla uzak olmayan, ölülerin yanlarında oldukça önemli miktarda altın, gümüş ve bakır, değerli taşlar, silahlar, kabza ve kılıçlar bulunduğunu rapor etmişlerdir.

1688 yılında boyar[2] Fyodor Alekseyeviç Golovnin - Pyotr Alekseyeviç Çarlığı dönemi voyvodası - Sibirya'ya bir seyahat düzenlemiştir. İrtiş'i geçmiş, Obi'ye varınca kıyıların çökmüş olduğunu tespit etmiştir. İri toprak kütleleriyle içinde insan kemiklerinin de olduğu tabutların düştüğünü, oradaki kalıntılarda gümüş bilezikler, gerdanlıklar, gümüş tabak, ok ve mızraklarıyla asker tasvirleri, küçük ebatlarda insan figürleri, geyik ve dağ figürlerinin varlığına şahit olmuştur. Daha sonra 1698 yılında Moskova'daki Hollanda Büyükelçisi olan F.A.Golovnin bu gümüş tabağı Hollanda'nın Moskova'daki Büyükelçilik mensubu ve aynı zamanda da I.Petro'nun dostu olan, büyük âlim ve bilim adamı Korneliy Vitzen'e hatıra olarak hediye etmiştir.

---

[1] W.V. Radloff, Sibirskiye Drevnosti // Sibirya Tarihi Eserleri, cilt 1, sayı 2, Spb. 1891, sayfa 21-22.

[2] Boyar: Eski Moskova devletinde boyar, bir unvan (Ç.N.).

N.K.Vitzen, Rusya'da kendi muhabirleri ile mektuplaşmış ve onlardan Sibirya'ya ait değişik buluntular elde etmiştir. Özellikle iki tanesi önemlidir: 1714 ve 1717 yıllarında almış olduğu altından yapılmış 40 kadar sanatsal eşya, ayrıca bileklikler, kemer tokaları ve vahşi hayvan tasviri olan diğer süs eşyaları.

Sibirya kurganlarından çıkan zenginlikler daha başka koleksiyonları da zenginleştirmiştir. 1715 yılında Ural dağ fabrikalarının kurucusu Nikita Demidov, Çariçeye "Sibirya mezarlarından çıkartılan altın eşyalardan ve yüz bin rubleden oluşan" zengin bir hediye takdim etmiştir. Koleksiyon, kenarlarında canavar (hayvan) figürleri bulunan kolyeler (gerdanlık), yeleli at ve vahşi hayvan boğuşmasının (at-aslan griffon mücadelesi) tasvir edildiği dökme plaklardan oluşmaktadır. I.Petro layıkıyla Sibirya hazinelerini değerlendirmiş ve onların edinimini hızlandırmak için emir vermiştir. Aradan henüz 2 ay geçmeden Sibirya Valisi Prens Gagarin'den 10 parça altın eşya gelmiş; bir yıl sonra bu sayı 100'ü geçmiştir. Şimdi bu üç koleksiyon Ermitaj Müzesi'nde *"I.Petro'nun Sibirya Koleksiyonu"* adıyla bilinen/sergilenen ünlü sanatsal altın eserler (ürünler) külliyatını oluşturuyor. Bu yegâne sanat eserleri M.Ö. VII.-II. asırlar arasında sanatkârlar tarafından yapılmış ve Altay etekleri/düzlüklerdeki kurganlarda bulunmuşlardır.

Resim 1. I.Petro koleksiyonundan altın dökme kemer tokası, 1716, Ermitaj.

Sibirya Valisi Prens Çerkaskiy'nin mezarlarda bulunan altınları satın alıp almaması hakkındaki talebine binaen iki emir çıkartılmıştır. Birincisi "altının başkasına bırakılmadan gerçek değerinden satın alınması" emridir. İkincisi de "ilginç şeylerin... Sibirya Valisi adına gerçek değerlerinden satın alınması, eritmek amacıyla da Berg'e, fabrikaya gönderilmemesi, onun majestelerine rapor edilmesi" idi.[1] I.Petro, eski eserlerin muhafazasının önemine işaret eden ilk kişilerden

[1] W.V. Radloff, aynı eser, sayfa 52.

biridir. Kendisi sadece altından yapılmış eski şeylerin toplanması talimatını değil, yine aynı şekilde *"olağan dışı taşlar, insan ve hayvan kemiği kalıntıları... kayalar üzerinde eski yazıtlar, demir, bakır, yeni veya eski olağan dışı silah, tabak, çanak ve her türlü varlıkların toplanması, muhafaza edilmesi"* yönünde emir verdi; bu tür tarihi değeri olan kalıntılara maddi bir değer biçmek elbette mümkün değildir.[1] "Bulduklarının krokisinin yapılması emriyle, topraktan kazılarak bulunan arkeolojik varlıklar için belirlenmiş mükâfat miktarı" başlıklı 11 Temmuz 1718 tarihli emirde: "Bütün olarak insan iskeletine bin ruble, kafa için beş yüz ruble ödenir. Para ve benzeri şeyler için imza alınır. Dokunulmamış (tam olarak) kemiklerle bir tabut getirmek gerekir. Her şeyin nerede bulunduğunun krokisi çizilmelidir" denilmektedir.[2] I.Petro sadece eski eserler hakkında bilgi almakla kalmadı, yapılabilecek yağmacılık eylemlerinden kurganları korumak için de *"altın üzengi ve fincanlar çalan mezar kazıcıları, yakalandıkları zaman ölüm cezası ile cezalandırılacaktır"* şeklinde emir verdi[3]

Yazılı emirlerin çıkartıldığı yıllarda I.Petro, Sibirya'ya bir bilimsel araştırma heyeti göndermiştir. Bu bilimsel heyete Danil Gotlib Messerşmidt başkanlık etmiştir. I.Petro, Paris'te iken Fransız Bilimler Akademisinin, Asya ile Amerika kıtasının birleştiği noktaya ait bazı problemlerin çözümü için, Kuzey-Doğu Sibirya'ya bir araştırma ekibi teşkil etmesini rica ettiğinde, I.Petro'da bu fikir oluşmuştur. 1716 yılında I.Petro, Dantsig şehrinde Prof. Breyn'in yegâne tarihi koleksiyonlar Müzesini inceledi ve kendisine Rusya'nın zenginliklerini araştırmalarıyla derleyip birleştirebilecek bir bilim adamı önermesini rica etti. Breyn de arkadaşı, tıp doktoru olan ancak en az o kadar da tarih, coğrafya, botanik ve diğer bilim alanlarında engin bilgi birikimine sahip olan D.G. Messerşmidt'i önerdi. Daha sonra Messerşmidt, Petersburg'a davet edildi. Onunla "Sibirya'yı fiziki olarak tasvir etmesi için Sibirya'ya gitmesini gerektiren anlaşma imzalandı. Messerşmidt, 7 yıllık bu seyahatinde fevkalade önemli işler yaptı: bitki türleri topladı, kuş derilerinin içlerine saman doldurarak onların resimlerini çıkarttı, eski dönemlere ait el yazmaları buldu, kendisine "eski dönemlere ait eserler vermeleri" için Sibirya'nın idarecilerine bıkmaksızın başvuruda bulundu. Ayrıca 18 Nisan 1721 tarihinde Tomsk Emirler Dairesi yetkilisi V.S.Kozlov'a Messerşmidt şunları yazmıştır:

> "Majesteleri Çar'ın emri doğrultusunda Sibirya'nın vilayetlerinde tarafımızdan yürütülen araştırmanın amacı, önemli ve lüzumlu otlar, çiçekler, kökler ve kuş türleri bulup tespit etmektir... aynı şekilde eskiye ait mezarlardan çıkan bakır ve demirden bütün buluntu eşyalar; insan ve vahşi hayvan tasvirli dökmeler, yazılı Kalmuk aynaları gibi eserler tespit etmektir. Ayrıca bütün şehirlerde ve kasabalardaki halka, ellerinde böyle tarihi buluntular, kökler, çiçekler ve mezarlardan çıkartılan, yukarıda açıklandığı

---

[1]Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy İmperii // Rus İmparatorluğu Kanunları, cilt 5, 1713-179, sayfa 541.

[2]Sbornik Ruskovo İstoriçeskovo Obşestva//Rus Tarih Kurumu Derlemesi, cilt 11, Spb, 1872, sayfa 372.

[3]W.V. Radloff. Sibirskiye Drevnosti//Sibirya Tarihi Eserleri, cilt 1, sayı 2, sayfa 24.

şekliyle başka türlü eşyalar varsa, bunları getirip tarafımıza açıklamaları; bu tür nesneler kimde var ise, kendisine dolgun bir ücret ödeneceğinin ilan edilmesini..."[7]

Bu meşhur seyyahın yardımcılığını ise İsveçli Filipp Yohan Tabbert yapmakta idi. Messerşmidt 1720 yılında, F.Y.Tabbert ile Tobolsk şehrinde tanışmıştı ve onun da kendi seyahat ekibinde olması için hemen idareye başvurmuş ve olur cevabını almıştır. Tabbert 1709 yılında XII. Karl'ın Rusya'ya karşı hücumuna iştirak etmiş ve soyluluk unvanıyla F.I. Stralenberg soyadını almıştı. Stralenberg, Poltova muharebesine katılmıştı, orada esir alındı ve 13 yılını geçirmek zorunda kaldığı Sibirya'ya sürgün olarak gönderildi. Bahse konu ilmi seyahate katılım müsaadesi alan Stralenberg daha sonraki dönemlerde I.Petro'ya takdim ettiği detaylı bir harita hazırladı. 2 yıl boyunca Stralenberg, Messerşmidt'e yardımcı ve sadık bir yoldaş oldu. *Asya Ve Avrupa'nın Kuzey Ve Doğu Bölümlerinin Tarihi Ve Coğrafik Tasvirî* adlı eserini 1730 yılında Luben şehrinde yayımladı; bu kitapta iki bilim adamının günlüklerinden çok değerli bilgiler dünyaya sunuldu.

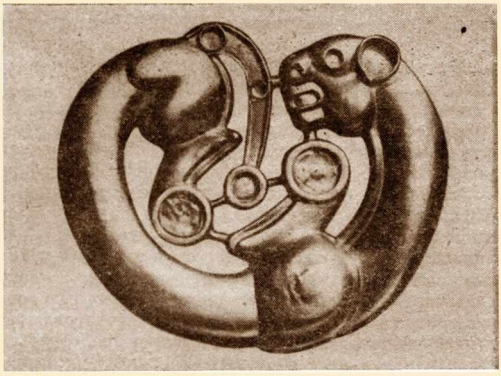

Resim 2. I.Petro'nun Sibirya koleksiyonundan altın panter, 1716, Ermitaj.

Seyyahlar gezi güzergâhları, araştırmaları ve ayrıca mezarların zenginliklerinin hırsızlarca yağmalanmaları hakkında detaylı tasvirler yapmışlardır. I.Petro'nun emirleri hayata yavaş bir şekilde geçirildi; mezar kazıları düşüncede kalmaya devam etmiştir. Obi'nin yukarı akıntısı boyunca yaşayan Ruslar sadece ekmek yapma ve un ticaretiyle değil, bozkır bölgelerinde yaptıkları kazılardan da para kazanmakta idiler. Bölgedeki köylerden insanlar 200 veya daha fazla sayıda gruplar oluşturarak bozkırlarda uzak yerlere gitmişler; oradan da farklı yön ve kollara ayrılmışlardır. Kalmuk veya Kazakların gelmeleri durumunda ise birlikte savunma yapmak için aralarındaki bağlantıyı koparmamışlar, onlarla dövüşmeleri ve hatta canlarını kurtarmak için haraç bile ödemeleri gerekmiştir.[8]

---

[7] Aynı eser, cilt 1, sayı 3, Spb. 1894, s.138.

[8] Aynı eser, cilt 1, sayı 1, Spb., 1888, sayfa 10.

Çoğu zaman boşuna kazıyorlardı, çünkü buldukları bakır veya değişik demir şeyler değerli olmadığı için para etmiyordu. Fakat zaman zamanda altın ve gümüş eşyalar bulmaya muvaffak olmuşlardır: bunlar at koşum takımları ve savaş zırhı gibi eşyalardı.

Messerşmidt, Çar'a hediye olarak sunulabilecek ilginç bir şey bulamamıştı. Şu nokta doğru idi ki, bilim adamının tahsis edilmiş fazla ödeneği yoktu; çok sıkı pazarlıklar yapıyordu. Eski kalıntıları güzelliklerine göre değil, sanatsal yeterliliklerine göre kıymetlendiriyor; içindeki altın ve gümüş oranı varlığına önem veriyordu. *"Mezar veya mezarlık kazıcısı İlya geldi ve benim satın almam için elinde mezardan çıkma, gümüş, yaldızlı kâse olduğunu, satmak istediğini söyledi. Kâsenin ağırlığı 67 zolotnik[9] idi ve her zolotnik için 12 kopeyk istedi, toplam 8 ruble 4 kopeyk ediyordu. Ben ise ona her zolotnik için 7 kopeyk teklif ettim, öyle olunca toplam 4 ruble 69 kopeyk ediyordu. Ondan sonra bana 1 funt 32 zolotnik ağırlığında olan işlemeli bir bakır kap önerdi ve 30 kopeyk istedi. Ama kap için benim önerdiğim rakamı kabul etmeyince anlaşamadık. Çünkü ben onun nasıl olsa daha ucuz bir fiyata satacağını umut ederek onun teklifini kabul etmedim."*[10] Seyyahların aldatılma tehlikesi vardır. Obi'de köyün birinde onlara hizmet eden tercüman Pyotr Krats, altın kaplama büyük bir bakır gerdanlığı satın almaya çabaladı. Gerdanlığın önünde iki tane küçük, yaldızlı aslan figürü asılı idi. "Köylü gerdanlığı tamamen altın diye verdi ve 60 ruble istedi. Ancak Pyotr ile birlikte bazı bilgili kişiler altına sadece 7-8 ruble değer biçtiler." Messerşmidt ısrarla mezar kalıntısı eşyaları ve fiyatlarını araştırdı; eşyalar içinden seçimler yaptı ama birkaç tane gümüş tabak, kemer tokaları, at koşum takımları vs. başka değerli bir şey bulamadı. Bilim adamları bozkırın her yerinde yeni kazılmış ve sanki çerçeve içine alınmış gibi olan kurganlar tespit ettiler. Mezar kazıcılarının ifadelerine göre, oralarda dikkate değer kıymetli bir şeyler bulunamamıştır. Messerşmidt'in ifadesine göre, güya eskiden mezarlar altın ve gümüş ile dolu imiş; günümüzde onlar Ruslar tarafından kazılmış ve hepsi boşaltılmıştır; şöyle ki, "içinde eğerli bir şey olan bir mezara tesadüfen denk gelmek için çok şanslı olmak gerekiyormuş." Kurganlarda muhafaza olan zenginlikler hakkında kendine has tasavvuru olması Messerşmidt'i bazı mezarları kazmasına yöneltti.

1721 yılı sonbaharında bilim adamları Abakan şehrinde bulundular. Devlet kararnamesiyle Abakan Nehri üzerinde bir şehir/kasaba inşa edilmesi emredildi. Bu şehir 1707 yılında Tomsk şehrinden Boyar İlya Tsitsurin ile Krasnoyar'dan Boyar Konon Sansonov ve Krasnoyarlı işçiler tarafından kurulmuştur.[11]

Şehir Abakan Nehri ağzından 60 verst uzaklıkta, Yenisey'in kumlu sağ sahilinde idi. "Krasnoyarlı işçilerin" Abakan nehri kenarını, yine aynı adla anılacak şehri kurmak için en uygun yer olarak seçtikleri açıkça görülüyor. O zamandan beri de insanlar Abakan köyünü veya Abakan'ın başka bölgelerinde kurulmuş olan modern şehirlerle karıştırmaktadırlar. Abakan şehri daha sonraları Krasnoturanskoye

---

[9] Zolotnik: 4,26 gram ağırlığında bir tartı birimi (Ç.N.).

[10] Aynı eser, sayfa 18.

[11] V.A. Vatin. Minusinskiy Kray vı XVIII veke//XVIII. Asırda Minusink Bölgesi. Minusinks, 1913, sayfa 30-31.

köyü, günümüzde ise Krasnoyar suları altına gömülmüştür. 1721 yılında Abakan köyü ahşap kilise, kale ve birkaç tane evden müteşekkil idi; kötü bir görünüm sergiliyordu. Rusça bilmemesi, sabırsızlıkla kendi yardımcısının gelişini beklemesi ve yerel halkın yaşam şartlarına da alışamaması da Messerşmidt'in yalnızlığını daha da artırmıştı. Stralenberg 22 Aralık tarihinde geldi ve bilim adamları hemen araştırma yapacakları kazılar için kurgan tespitine giriştiler. Yeni yıl arifesinde Messerşmidt'e Kazak Grigoriy geldi ve üzerinde figürler ve işaretlerin bulunduğu taşlara sahip, civarda yer alan kurganlar bildiğini söyledi. Kazak Grigoriy mezarların yakınlarına pek yaklaşmadı.

Burada çalışanlar tek ağızda "bu mezarların bu vakte kadar hiç kazılmadıklarını" onayladılar. Messerşmidt söylenenlere kanaat getirmek için Pyotr ve bir Kazak ile birlikte 3 Ocak 1722 tarihinde, 3 tane at tedarikiyle Yenisey sahiline yöneldi. Onun yanında Stralenberg, tercüman Pyotr, aşçı Andrey, emir eri Danila ve resim çizebilen 16 yaşındaki Gustav Şulman vardı. Geceyi yaktıkları ateşin etrafında geçirdiler. Sabah olunca bilim adamları mola yerinde kaldılar, yardımcıları ise "mezar çalışmasına" gitti. Akşama doğru döndüler ve çok sayıda cesetlerin olduğu, tahta ve kayadan oluşan mezar taşları bulduklarını haber verdiler. Ertesi günün sabahında ise Messerşmidt kazı yerlerini kendisi gözden geçirdi, ancak yaptığı gözlemlerin sonucunda asıl istenilen yere ulaşmak için çok derin kazmak gerektiğini söyledi. Havanın çok sert olması nedeniyle bundan vazgeçerek Abakan şehrine geri döndü. Stralenberg işçiler ile birlikte orada kaldı. Kazıya başlayınca 3 metre kadar derinliğe indiler. "Toprağı temizledikten sonra iskelet kalıntılarına ulaştılar" ve bulunan birkaç gümüş ve bakır parçası "burada daha fazla şeyler bulabilme ümitlerini artırdı" ancak ne kadar derin kazmış olsalar da birkaç insan kemiği kalıntısından başka bir şey bulamadılar; bu da mezarların daha önce kazıldığını gösteriyordu ve ekip 6 Ocak tarihinde kazı çalışmasını sonlandırdı. Messerşmidt de aynen mezar kazıcıların yaptığı gibi kazılar yaptı; mezara kadar bir delik açtı, içinden bir şey alınıp alınmadığına baktı ama büyük çoğunluğunda dikkat çekecek bir şey yoktu. Fakat Messerşmidt için bu kurgan kazısı bilimsel değere sahip idi. Katılımcıların anlattıklarına göre, "doktor, bu putperestlerin eski devirlerde mezarlarını nasıl inşa ettiklerini öğrenmek istediği için burasını kazdırdı." Bu amaçla da doktor mezarların eskizlerini hazırladı.[12]

6 Ocak 1722 tarihi itibarıyla -yeni kazının ilk günü- Sibirya arkeolojisinin başlangıcı kabul edilmektedir. Messerşmidt'in diğer kazı denemeleri de oldukça iyi bilinmektedir. 19 Ağustos 1722 tarihinde bilim adamı, mezar kazısı amacıyla yanında "yardımcıları ve hizmetçileri olduğu halde" Üst-Abakan steplerine tekrar gitti; ama bu gidişlerinde bir şey bulamadılar. Messerşmidt'in araştırma ekibi maalesef mezarlarda altın bulamadı, hatta "mezar"dan altın bulmuş birini bile görmediler.

Messerşmidt'ten sonra Sibirya'ya seyahat düzenleyen bütün bilim adamları eski devirlerden kalma eserleri topladılar; tesadüf ettikleri eski mezarları kazdılar. Onların Yenisey steplerindeki kurganlardan elde ettikleri eşyalar arasında altına rastlanmamaktadır, ancak hizmetçiler arasında "mezar" altınları hakkındaki

[12]W.V. Radloff. Sibirskiye Drevnosti//Sibirya Tarihi Eserleri, cilt 1, sayı 1, sayfa 12-13.

söylentiler yayılmaya devam etmiştir. 1739 yılı yaz ve sonbahar mevsiminde bu bölgelerde Bering araştırmaları ikinci Kamçatka kolu (akademisyenler Gerard Fridrik, Fyodor İvanoviç, Miller ve Yohan Georg Gmelin) bulundu. Onlar diğer talimatlardan başka bir yönergeye daha sahiptiler: o talimata göre "her tür ve çeşitten kayalar, yapı veya ev kalıntıları, eski tabutlar ve mezarlar, heykeller, kaplar, eski veya yeni idoller, kalıplar, yani bütün buluntu kalıntıların resimleri çizilmek zorunda idi ve buraya getirip ilave etmek gerekmektedir."[13]

G.F. Miller ilk önce yerel arşivler ile ilgilendi ve eski elyazmalarını çıkardı. Bilimler Akademisi için kurganlardan veriler topladı. Onun yol arkadaşı olan Y.G. Gmelin bir doğa bilimcisi idi ve o da araştırmaya katıldı; bulduğu arkeolojik eserlerin tasvirlerini yaptı. Seyyahlar Krasnoyar'da, Abakan ve Sayan şehirlerine yakın olan ve hiç kazılmamış çok sayıda kurgan olduğunu ve oralardan eşyaların getirildiğini öğrendiler. Anlatılanlara göre o kadar çok altın ve gümüş bulunmuş ki, "bir zolotnik altını" bundan 12- 15 yıl önce Krasnoyar ve Yenisey'de "50 kopeyke" almak mümkünmüş. Gümüş de çok düşükmüş ama çoğunlukla da sahte oluyormuş. "Sahte gümüşten tabaklara rastlanmaktadır; alış verişte aldatılıyorlar, daha sonra kapların sahte oldukları anlaşılıyor." Gmelin'in verdiği bilgilere göre "Krasnoyar evvelden eski eserlerin çok sayıda temin edilebildiği bir yermiş. Şimdilerde ise bu özelliği sayesinde diğer yerlerden daha üstün tutulmakta" olan bir yerdir. Bu şaşılacak bir durum değildir, zira Yenisey'den hem batı hem de doğuya eşit mesafede ve "orman tabakası yoğun değil; bir de Sayan dağlarının eteklerine kadar da kurgan bolluğu var." "Cengız İmparatorluğu Tatar halkının" eski mezarlarından bazılarını seyyahlar kazmışlar ve "onları muhtemelen inşa edildikleri şekilde kalmadıkları bir halde bulmuşlardır."[14] Fakat içlerinde herhangi bir değerli metal yokmuş. Onun için bilim adamları Abakan ve Sayan bozkırlarında koyun ve geyik tasvirleri olan küçük çanlar, çakılar ve bıçaklar satın almışlardır. İrtiş'te yapılan çok sayıdaki mezar kazısında mezarların ve kemiklerin durumları araştırılmış ancak Miller ve Gmelin'e göre ilginç olabilecek bir şeyler bulunamamıştır. Önemli kalıntılar bulabilme ümitlerini yitiren Miller, Kolıvano-Vaskresnkiy fabrikasında birkaç altından yapılmış ürün satın almış ve Sibirya'dan dönüşünde nadir eşya koleksiyonuna dâhil etmiştir. Kendi yapmış oldukları araştırmadan sonra bilim adamları Yenisey ile ilgili şu sonuca varmışlardır: *"Altın ve gümüş sus eşyaları ve kaplar yerine, diğer mezarlarda kırmızı bakırdan yapılmış şeyler bulunmaktadır."* Öyle olmasına rağmen mezar kazıcıları mezar hazineleri hakkındaki anlatılanlara inanmaya devam etmişlerdir. Miller*"Ben Sibirya'da daha önce bu işten geçinen bir sürü insan buldum ama benim döneminde, hazine olma ihtimali olan bütün mezarlar çoktan kazılmışlardı"* diye açıklıyor. Ama yine de insanlar, çok sayıdaki kurganın kazılmasıyla başa çıkabilmek için gruplar halinde toplanmışlardır.[15]

Görünüşe göre Miller kendi yanına "step bölgelerinde tepecikler kazmak için kimse zorla götürülemez" uyarısına dayanarak, kurgan kazıları için "ekip"

---

[13]Aynı eser, cilt 1, sayı 3, sayfa 55.

[14]Aynı eser, sayfa 91.

[15]Aynı eser, sayfa 96-99.

kurmakta zorlanıyordu, ama yağmacı-tepe-kazıcılar bu işe tek başlarına devam ediyorlardı. Miller ve Gmelin bunlardan biriyle karşılaştı.

1 Ekim 1739 tarihinde yanlarında iki de ressam-sanatçı olduğu halde Abakan şehrinden Yenisey'in sol koluna doğru tekne ile yola çıktılar. Abakan'ın Perevozna köyüne yakın olan Kopen-Karagas'a gittiler. Burada çok sayıda mezar vardı. "Burada önemli miktarda altın ve gümüş eşyalar bulunduğu için öteden beri önemi biliniyordu." Ancak Miller'in buraya gelişine kadar hemen hemen bütün mezarlar kazılmış idi. Burada bilim adamları mezarların yakınında yaşayan ve "kazı işinden hayatını kazanan" bir ihtiyarı tuttular. Bu ihtiyar avare şekilde Selegin'de yaşamış, 30 yıldır da buranın sakini olmuştu. 30 yılını buradaki mezarlar arasında geçirmiştir. O, Selenga adıyla meşhur olmuş ve "bu eski kalıntıların aşığı" olarak kabul edilmiştir. Burada kendisi için bir ev yapmış, daha sonraları ise orasını bulduklarını votka ile değiştirebilecek bir meyhaneye dönüştürmüş. Devamlı surette değişik dönemlere ait mezarları kazmış. Külünkle büyük kayaları sökmüş, kürekle mezar içindeki toprağı temizlemiştir. Zorlama sonucunda da sağ eli sakatlanmış; o da küreği koluna bağlayıp, göğsüne sıkıştırarak kazılarına devam etmiş. İhtiyarın oldukça iyi miktarda hazine bulduğunu söylüyorlar. Bu tepe-kazıcısı, bilim adamlarına mezarların yapısı, kayaların ve kazılmış toprağın altında nasıl göründükleri, ölüyle birlikte ne tür eşyaları mezara koyduklarına dair çok detaylı bilgiler vermiştir. Selenga, düz kayaların altında toprağın içinde "çoğunluğu da külçe halinde" altın ve gümüş bulunduğunu belirtti. Buna inanılabilir. Bunlar eskiden Hakasların ölülerini, elbiseleri ve süs eşyaları ile birlikte yaktıkları ve küllerini de olduğu gibi toprağa gömdükleri ortaçağ mezarları olabilir. Metal süsler yakma esnasında yüksek ısının etkisiyle külçe haline gelebilmektedir.

Miller ve Gmelin'in Yenisey'e olan seyahatlerinden 30 yıl sonra mümtaz bilim adamı, tarihçi, etnograf, botanik bilgini Prof. Pyotr Simon Pallas, II.Yekaterina tarafından desteklenen bir ilmi araştırma ekibinin üyesi olarak bu bölgeye seyahat etti. Pallas da yine eskiden tepe kazıcısı-kimselerle karşılaştı. Onlar çok sayıda "ilginç/acayip" şeyler olduğunu bildirdiler ama mezarlardan esas itibarıyla bakır eşyalar, çok nadir de olsa gümüş ve altın süsler bulduklarını gizlemediler. Pallas bizzat birkaç kurganda kazılar yaptı ama "değerli bir şey" bulamadı.[16]

Tesadüfler meşhur seyyahı sürgün Dmitriy Vasilyev ile karşılaştırdı. O da Kara ve Beyaz İyüs'da göçebe olan Moğol Altın-Han hakkındaki rivayeti anlattı. Han, Moğolistan'a kaçmadan önce Beyaz İyüs'un sol sahilinde Ujur Köyü'nden güney istikametine doğru Anlo kayalığı dibine yükünü gömmüş. Kayanın önünde hayvan kemikleri varmış ki, yerel halk bunu gömünün koruyucu ruhuna adak olarak sunmuşlardır. Bu batıl inançla Pallas başka kayaların altındaki hazineleri araştırmaya yöneldi. Görünüşe göre bilim adamı bu rivayetlere inanmıştır, zira D.Vasilyev'e kendi yardımcısı Zuyev'i gönderdi ama yine de kazının başarısız olduğu görülmüştür.

---

[16]P.S. Pallas. Puteşestviye po raznım mestam Rossiyskoy Gasudarstva//Rusya Devletinin farklı yerlerine seyahat, bölüm 3, kitap 1, Spb., 1788, sayfa 506-507.

Bu olayın ilginç yanı şu ki, bu mezarlarda altın hazinelerinin olduğuna dair hiçbir söylenti dahi olmamasına rağmen, bununla birlikte kazılan mezarlar hakkında o kadar farklı anlatılar çıkıyor ki, bunlar sık sık mezarları kazanlara kadar geliyordu. Bu tür "gariplikler" ta Sankt-Petersburg'a kadar ulaşmaktaydı. XIX. asır ortalarında Açin memuru Solyakov şu efsaneyi duymuş:

"200 yıl önce Kaçins Tatarı Zaysan, Rusların gelişlerini duyunca hemen Açin'in aşağı tarafına gitmiş, bir kurgan kazmış ve oraya altın ve gümüşten müteşekkil eşyalarını, monetlerini (metal para), değerli taşlarını saklamış. Kurganın yerini belirlemek için de bir birinden 300 metre mesafeye iki tane kaya yerleştirmiş. Roslyakov bütün bu bilgileri öğrendikten sonra 1853 yılında üç tane işçi kiralayıp bahse konu kurgana giderek kazmış ve onun gömüsünü gizlice kazıp çıkarmış. Kazılan kurganın altından mezar kazıcıları kutuya benzer 1 metre kalınlığında kilitli bir levha bulmuşlar. Kazı "yeteri kadar malzeme olmadığı ve imkan yetersizliği" nedeniyle durdurulmuş. Takip eden 10 yıl boyunca bu memur orasını kazmaya uğraşmış ve işi başka birine devretmekten kaçınmış."

Bu dönemde Rusya'da tarih ve arkeolojiye yoğun bir ilgi doğmuştur. Rus entellektüelleri tarihi eser ve kalıntıların tahrip edilmekten korunması için müstakil bir bilimsel kurum oluşturmuşlar; ama daha sonra onların faaliyetleri arasında koordinasyon sağlanması için bir merkez komisyon oluşturulması gerekmiş ve "İmparatorluk Arkeoloji Komisyonu" adıyla 2 Şubat 1859 tarihinde bir komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyon ilk etapta üç yıllık bir dönem için oluşturulmuştu ancak komisyon devrime kadar varlığını devam ettirdi. Komisyonun görevleri şunlardı:

1.Milli tarihi ve vaktiyle bölgede sakin olmuş, bugün Rusya'yı şenlendiren halkların yaşamlarına ait tarihi değeri olan varlıkları araştırmak;

2.Eski döneme ait halk ve diğer anıtlar hakkında olan bilgileri derlemek, birleştirmek;

3.Eskiye ait buluntuları kıymetlendirmek.

Bu komisyonun eskiden kalma değerli kalıntıları araştırması, kurganları kazması ve ayrıca demiryolu inşaa çalışmalarını "arkeolojik buluntuların bu çalışmalar sırasında çıkabilme imkânını göz önünde bulundurarak" takip etmesi gerekiyordu.

Sibirya'daki arkeolojik çalışmalar, kazı çalışmalarına izin veren ve yapılan kazı çalışmalarının sonuçlarına dair raporlar isteyen Arkeoloji Komisyonu kontrolü altında sistematik bir şekilde yürütülmeye başlandı. Bütün yerel memurlar arkeologlara yardımcı olmakla yükümlü oldular. Sonuç olarak çok sayıda kurgan kazısı yapıldı. Mezarlarda çok sayıda kaplar, silahlar, süs eşyaları bulundu ama altına sadece boncuk taneleri, küpeler ve ince yaprak plakalarda rastlandı. Bu küçük altın parçacıklarının hiçbir pazar değeri yoktu. 1898 yılında Minusin Müzesi'nin bütün koleksiyonlarını inceleyen altın tüccarı ve arkeoloji meraklısı olan İ.P.Kuznetsov-Krasnoyariy Abakan Nehri bölgesindeki eski mezarlar için "altının belirleyici bir özellik olmadığı" sonucunu çıkarmıştır. Bu arada tepe kazıcıları gizli işlerine devam etmişler ve ara sırada güya mezarlardan çıkardıkları altın külçelerini göstermişlerdir.

Bu tür tepe kazıcıları artık mevcut değil. Binlerce mezar kazıldı, fakat çok az başarı elde edildi. Bundan dolayı günümüze değin bir inanış mevcuttur ki, bütün kötülüklerin kaynağı, ölüler krallığındaki altın arayıcılarıdır.

1960 ile 1975 yılları arasında SSCB BA AE LŞ Krasnoyar arkeoloji heyeti, Krasnoyar Bölgesinin güneyinde neolitik, bronz ve erken demir çağına ait dört binden fazla mezar kazısı gerçekleştirdi. Altın küpe, iki tane altın ve birkaç tane gümüş yüzük, çok sayıda altın yaprak kırıntısı, birkaç tane yaldızlı boncuk, gümüşten içki fincanı ve değerli metaller bulundu; bazen hiç yağmalanmamış veya kısmen yağmalanmış mezarlarla da karşılaştılar.

"Mezar" altınları hakkındaki bütün söylentiler acaba sadece fantezi ürünü değil mi? Pek de değil. Gümüş, yaldızlı ve hatta altın eşyalara Yenisey'de gerçekten rastlanmaktadır; nadiren de olsa esas olarak M.S. VII.-XII. asırlara ait kurganlarda rastlanmaktadır. O kurganlarda demir figürler ve diğer süs eşyaları, gümüş kakmalar, at eyerleri, gümüş ve yaldızlı kaplar bulunmuştur. Bazen de bunlar altından olabilmektedir. Birkaç örnek vermek yerinde olur. 1846 yılında Kalmuk Dağı'nda Verhnaya Bidja Köyü'nden birkaç köylü köyden 3,5 km. uzaklıkta kazılan kurganda 20'den fazla gümüş kap bulmuşlar.

Resim 3. Kazı: S.A.Teplouhova. Bateni köyü yakınlarında mezardan çıkartılan gümüş kupa.

Vaktiyle tepe kazıcısı Selenga'nın (Kopenskiy Çaatas) yaşadığı mezarlıkta, Sovyet arkeologları L.A. Yevtuhova ve S.V. Kiselev 1937-1940 yılları arasında altın küpeler, bilezik, yaldızlı plakalar, gizli çukurlarda gümüş yaldızlı kaplar, dört tane altın tabak ve tepsi bulmuşlardır. 1934 yılında Uybat steplerinde Kapçal maden ocağı yerleşkesinde, Minusin Müzesi mensubu V.P. Levaseva, mezarlardan altın bilezik, koşum takımı, gümüş ve bronzdan süs eşyaları, gümüş kemer süsleri, gövdesi gümüş ve bronz başı altın kaplı tahta koyun heykelcikleri buldu. 1936 yılında Uybat istasyonundan 6 km. mesafedeki büyük mezarlık arazisinde değişik türden eşyalar bulunmuştur; bunlar arasında üstünde yazı bulunan gümüş tabak, gümüşle çevresi kaplanmış üzengi, demirden yapılmış ve altın oyma koyun kafası

figürleri, bitkiler resmedilerek süslenmiş gemler, yaldızlı levha, altın yaldız ile kaplanmış tahtadan koyun figürüdür.

Gümüş tabaklar daha geç dönem XIII-XIV. asırlara ait mezarlardan, Krasnoyar'ın aşağı bölgesinden (Çasovennaya Gora/Çasoven Dağ) çıkarılmıştır. Şunu da hatırlatmak gerekir, gümüş ve yaldızlı tabakları Messerşmidt ve Miller görmüşlerdir; hatta bazen satın aldıkları da olmuştur. Bu arkeolojik buluntular kıymetlendirilirken sadece hangi değerli maddeden yapıldığıyla değil, yüksek sanatsal özelliğine de dikkat edilmektedir. Bazı eşyalar değerli şekilde bezeklerle süslenmişlerdir. Bu bezekler bitki ve vahşi hayvan motiflerinden oluşmaktadır. Tasvir edilen bütün ürünlerin hepsi de yegâne niteliktedirler. Onları meşhur kişilerin cesetleriyle birlikte gömerlerdi. İki tabağın üzerindeki yazıt, onların hediye olarak sunulduğunu göstermekte ve hediyeyi sunan kabilenin işaretini taşımaktadır. Çok sayıda tabağın buralarda üretilmediği görülmüştür. 1964 yılında Yenisey'in sol sahilinde Abakan şehrinden kuzeye doğru 140 km. mesafede, IX.-X. asır mezar kazılarında Krasnoyar arkeoloji heyeti nadir bazı ürünleri bulup çıkarmıştır. Bunlar arasında altın yaldızlı ve üzerinde Uygur yazısı bulunan gümüş kupa (içki kupası), iç kısmında dairevi bezeklerle süslü (beyaz metal katkılı olması onu gümüşe benzetmektedir) bronz kâse ve kemer süsleri olarak kullanılan gümüş baskılı yapraklar vardı. Onun üzerindeki resim bezekler üç tarzda yapılmaktadır: baskı, oyma ve kakma tekniğinde. Sifenks, aslan, iki alageyik, tilki tasvir edilmiştir. Kupa üzerindeki yazıda şu ifade yer almaktadır: *"Parlayan kupayı tutarak, ben tam mutluluğa sahip oldum."* Yazının tanzim yeri büyük olasılıkla Orta Asya'dır.

Yenisey steplerinde kazılan binlerce mezar, içlerinde altınlar saklandığı hakkındaki söylentilerin mübalağalı olduğunu ispat etmektedir. Günümüzden çok uzun asırlar öncesinde Sibiryalılar daha bronzdan silahlar yapmayı bilemedikleri dönemde, herhangi bir metalden süs eşyası yapmak için faydalanılabiliyorlardı. Bronz madenciliğinin gelişmesine paralel olarak bronzdan her türlü şeyi yapabiliyorlardı: en küçük boncuk tanesinden savaş aletleri ve büyük kazanlara kadar. Bazen de bronzdan yaptıkları şeyleri altın ile kaplıyorlardı; gömüde kullanılan elbiselere altın düğmeler ve küçük levhalar dikiyorlardı. Onlar çok farklı türdeki eşyaları kaplayabiliyorlardı: boncuktan hançere kadar. Ancak bu altın yaldızlar hırsızların fazla ilgisini çekmedi. Altının bir metal olarak değer kazanması daha sonra, eski Hakaslar devrinde olmuştur. Bundan dolayı gömülerde daha nadir olarak rastlanmaktadır.

Hakas (Kırgız) zadegânına ait olan altın ve gümüş eşyalar, çağdaşlarınca yüksek oranda kıymet görüyordu; onları mezarlara değil, hırsızların ulaşamayacakları, gözlerden uzak daha "gizli" yerlere gömüyorlardı. Tepe kazıcıları zaman zaman bu değerli şeyleri bulmaya muvaffak oluyorlardı; böylece tesadüflerle "yaşam sürdürmek" mümkün değildi. Hırsızlar sadece Hakas kaya mezarlarını değil, toprağın yüzeyinde belli olan her yeri kazdılar. Yenisey steplerindeki tepe kazıcıların ilk "kurbanları" M.Ö. V-II. asra ait kurganlar oldu. Ama o kurganlardan altın veya gümüş bir şey bulamadılar. Peki, kurganları neden bilim adamları değil de, aralarında köylü, memur, tüccar gibi tarih konusunda bilgisi olmayan insanlar kazıyorlardı? Bunun motifleri çok farklıdır: eski eser koleksiyonu yapma, para kazanma, merak ve macera. Eski eserler koleksiyonu yapma modası uzun zamandan beri arkeoloji biliminin belalısı olmuştur. Üstün kabiliyetli, iyi eğitimli

ve yazar olan Yenisey valisi A.P. Stepanov da kelimenin tam anlamıyla bu ihtirasa kapılmıştı. Şimdilerde kimse onun romanlarını bilmiyor ama bilim adamları onu *Yenisey Vilayeti* adlı kitabıyla tanıyor. Bu kitapta XIX. asır başlarında Sibiryalıların yaşam tarzına ilişkin çok fazla detayları öğrenmek ve yine bu kitapta çok ilginç ve kesin istatistiki bilgiler almak mümkün. Stepanov, Sibirya'da vali olarak görev yaptığı dönemde, izinsiz olarak kurganların kazılmasını yasaklayan emirler yayımladı. Ancak dönemin polis memuruyla bütün eski buluntuları kendi koleksiyonuna katmaya çalıştı. Stepanov'un emriyle Krasnoyar çevresinde kurganlar kazıldı; onlardan çıkan şeyler ise kendisinin değerli koleksiyonuna katıldı.

XIX. asrın ikinci yarısında Sibirya'da müzeler kuruldu. Bu defada onlar eski eserleri toplamaya başladılar. Bundan dolayı da eğer biri özel bir eser bulduğunu söylerse, o satıcılara daha çok para ödüyorlardı. XIX. asrın sonunda eski mezarlardan çıkartılan ve cezası olmayan eserlerin satışları çok yaygınlaştı. Kurganları hem tüccarlar hem de memurlar kazdılar ama onların hiç biri başladıkları kazı işlerini sonuna kadar götüremediler. Bu işin çok zor ve uzun soluklu bir uğraş olduğunu gördükten sonra "meraklı" girişimciler hızla ilgilerini kaybettiler; yağmur, kar veya karanlık altında güçlükle yürüttükleri kazı çalışmalarını durdurdular. I.Petro'nun hırsızlar ve yağmacıların cezalandırılacağına yönelik eski emirleri geçerliliklerini yitirmişlerdi ve yağmacılar gizlenmeyi bıraktılar. Moskova Arkeoloji Kurumu arşivinde, Tobol'dan İnnokentiy Butakov adında bir arsız vatandaşın, saklanmaksızın yazmış olduğu mektup muhafaza edilmektedir. Bu mektupta şunlar yazmaktadır:

> "Ben 14 yıldır kazı işiyle uğraşıyorum. Bu süre zarfında 1400 kadar, farklı kişilere satmış olduğum kalıntılar buldum. Tobol'da alıcılar pek yok, ben de bu nedenle emeklerimin zayi olmaması için bulduklarımı Rusya'ya satmaya karar verdim. Benden Moskova ve Paris'e götürmek için satın aldıkları şeyler oldu; Baron de-Bay birkaç parça satın aldı. Ama özünde ben size bir teklif ile müracaat ediyorum: benim 130 parçadan oluşan koleksiyonumu almayı ister misiniz?.... parça başına 60 kopeyk istiyorum, perakende olarak satmayacağım. Eğer arzu ederseniz aşağıdaki adrese cevap veriniz, fakat olmazsa daha sonra cevap verirsiniz, çünkü tarafınızdan ret cevabı gelirse ben de koleksiyonumu isteyenlerin olduğunu bildiğim San-Petersburg'a yazacağım..."[17]

Müzelere veya özel şahıslara satılan eserler arasında altın şeyler yoktu ama kazıcı-yağmacılar hala oralarda altın bulunduğunu savunmaya devam etmektedirler. XX. asrın başlarında arkeolog İ.T.Savenkov mezarlardan çıkarıp sattıkları altının işlenmiş olarak değil de külçe olduğuna dikkat çekmektedir. Bilim adamını ilgilendiren yegâne nokta, altını nerede bulduklarıdır ama buna doyurucu bir cevap alamamıştır. O zaman kendisi bir tahminde bulundu: bu mezar altın "külçeleri" kurganlardan değil, maden ocaklarından çıkarılmışlardır.

---

[17]Sentralniy Gasudarstvenniy Arhiv//Merkez Devlet Arşivi, Moskova, f.454, 1864-1923, No:522, No:6.

Altın humması Sibirya'yı çok uzun zaman önce sarmıştı. Altın söylentileri daha çok büyük bir satıhta, Kuznet Alatau'nun kolları, Sayan sıradağları ve onun Yenisey ve Çulım nehir sistemlerine doğru olan yamaçları boyunca yaygınlaşmıştır. Bu bölgeler Amip, Belıy ve Çörnıy (ak ve kara) Yüs nehirlerine göre metal madenleri bakımından farklılık göstermektedir. Oraların işletilmesine yerli maden sanayicileri başladı; tüccarlar, memurlar ve askerlikten ayrılanlar tarafında kurulmuş özel firmalar ortaya çıktı.

Oralar da köylülerden ve yeni taşınanlardan işçiler kiraladılar. Her tarafta maden ocaklarına insanlar dağıldı; birçoğu yalnız olarak yaşlandılar ve hatta tüm hayatlarını orada madenler aramak ve çıkartmak için geçiriyorlardı. Kumların içinde sık sık altın parçaları bulunan kurganlar mevcuttur. Madenci işçilerden adam kiralamak pahalı olmasına rağmen kazılarda daha dikkatli oldukları için onları tercih ediyorlardı. 1812 tarihli: "Bütün Rus tebaası için altın ve gümüş cevherini araştırmak ve işlemek vergiye tabidir" emrinden sonra, maden altınlarını mezar altınları olarak vermenin gerekliliği kalmadı. Çünkü "mezar altınından" vergi alınmıyordu. İ.T.Savenko'nun şüpheleri tamamen doğruydu. Çünkü vergi vermekten kaçındıkları için sadece seyyah-bilim adamları ve idareden gizlemek için kendi gelirlerinin kaynağını kurganlardan buldukları altın olarak beyan ediyorlardı. Bununla birlikte Yenisey'in eski mezarlarındaki efsanevi hazineler hakkındaki mitolojiler yaygınlaşmıştır.

Orta Yenisey step bölgesi "açık hava Müzesi" diye adlandırılmaktadır. Başka hiçbir yerde olmadığı kadar burada muazzam miktarda tarihe gömülmüş kabilelerin kalıntılarını haiz kurganlar mevcuttur. Bu anıtlar günümüze kadar ulaşmıştır, çünkü Yenisey kabileleri mezarlar yapmak için kayalardan çok faydalanmışlardır. Yukarıya toprak ve kayalardan tepe oluşturuyorlar, onun da etrafını duvarla çeviriyorlardı. Aradan geçen zamanla bu duvarlar iyice çöktüler, mezarlar ise daha göze çarpar hale geldi. Toprak üzerinde farklılık gösteren bu eski mezarlar yağmalanmaya maruz kalmışlardır. Yağmacılar, tarih bilimine fevkalade büyük zararlar verdiler, çünkü mezarları uzunca bir süre yağmaladılar. Messerşmidt, tespit ettiği ve yağmacılar tarafından da kazılmamış kurganların bir şekilde kazılmış olduklarını görünce şaşkına döndü. Demek Sibirya kurganları sadece gömü yapılmasından birkaç asır sonraki eski meraklıları değil, muhtemelen gömünün yapıldığı dönemdekilerin de "endişelenmelerini" sağlamıştır. Mezarların kazılma motifleri anlaşılır bir tarzdadır. Ancak ölü gömüldükten henüz birkaç yıl sonra, o mezarlardan değerli şeyler olarak neler aradıkları tam bir bilmece olarak kalmıştır. Onların yağmaladıkları kurganların sayısının bir kısmı bilinmektedir. Genellikle yabancılar yağmalamışlardır. En çok yağmalanmaya M.Ö. XIII-VIII. asır kabilelerine ait mezarlar maruz kalmışlar, bu mezarlar arkeologlar tarafından Karasuklar diye adlandırılmaktadırlar. Onları M.Ö. VII. asırda yaşamış olan Tagarlar yağmalamışlardır. Karasuklar bronz kütlesinden çok değerli mamuller üretmişlerdir. Ölünün gömülmesi esnasında yanına süs eşyalarını, içinde yiyecek olduğu haliyle tabak, bir parça et ve bıçak koyuyorlardı. Onların mezarları kolay erişilebilir yapıda idi. Karasuklar fazla derin olmayan çukura kayalardan bir kutu yapıyorlar, onun üzerini de levha ile kapatıp, çevresine fazla yüksek olmayan duvar örüyorlardı. Tagarlar da çok kolay bir şekilde mezarlara ulaşmışlar ve oradan bronz süs eşyaları ve bıçaklar almışlar; elde edilen ganimetleri zamanın

modasına göre yeniden eritmişlerdir. Bu şekilde bronz elde etmek, dağ/ocaklardan çıkartmaktan daha kolaydı. Bundan dolayı aralıksız olarak kendi inançlarının ve ölü önündeki korkularının hilafına da olsa bütün mezarları soydular. Ancak Tagarlar kendi atalarının mezarlarını yağmalamaktan imtina ettiler. Ölüleri için çok derin çukurlar kazdılar, üstünü de ağaç tomruklarla kapatıyorlar ve mezarın en üstüne de kaya yığdıktan sonra çimenle kaplıyorlardı. Mezarların içerisine ise anıtsal duvar örmüşlerdir. Bu değerli kurganlar daha geç dönemlerde altın arayıcılarının "kurbanı" oldu.

Mucizevi şekilde içindeki hazineden dolayı "zorlanmadan" günümüze kadar kalabilen kurganlar da vardır. Arkeologlar için bu mezarların kendileri birer hazinedir. Arkeologlar elbette altın avcısı değil, tarihin izcileridir. Kurganlar sayesinde Yenisey'de tarih içinde yaşamış ve uzun zaman önce sahneden çekilmiş olan çok sayıdaki kabilelerin bir resmini çizmek, tarihi yeniden kurmak mümkündür. Kurganlar eski dönem kabileleri hakkında çıkarımlar yapmaya imkân tanıyan yegâne tarihi kaynaklardır. Doğal şartlar nedeniyle o dönemlere ait yaşam yerleri kalmamıştır. Kurganlar birçok noktanın açıklanmasına imkân tanıyor. Her kalıntı eskiye, yani kendi dönemine ait çok özel bilgiler söylemektedir, bundan dolayı da altın külçesinden daha çok önemlidir tabi. Hiçbir detay bilim adamlarının dikkatinden kaçmamaktadır: "Mezarlar nasıl yapılmışlardır? Çevreleri nasıl duvarlarla örülmüştür? Gömülmüş olanın antropolojik tipi, cinsiyeti, yaşı ile ilgili detaylar nelerdir? Ölenle birlikte mezara hangi hayvan eti konulmuştur? Ceset ne zaman gömülmüştür? Neden bazı cesetlerin elleri ve ayakları bağlanmıştır? Neden bir grup ceset gömülmüş başka bir grup yakılmıştır? Kapların ve süs eşyalarının farklı formda oluşları nasıl açıklanacaktır? Eski kabileler Yenisey'e nereden gelmişlerdir? Kimler tarafından yerlerinden edilmişlerdir?" gibi çok sayıdaki soru iptidai toplum tarihçilerine rahat vermemiştir. Bazı sorulara cevap bulunmuştur, ama daha çözüm ve bekleyen sayısız soru, eski döneme ait yüzlerce mezarın kazılmasını beklemektedir; bu durumarkeoloji bilimi için umut vericidir.

Kurganlar paha biçilemez değerlerdir. O kurganların şimdilerde yüzlercesinin gözden kaybolduğunu görmek acı vericidir. Maalesef bu yok oluş kaçınılmaz: bütün step düzlükleri açılmakta ve yapılarla doldurulmaktadır. Topraklar baraj suları altına gömülmekte ve sulama kanallarıyla parçalanmaktadır. Ancak bu kayboluşu en az seviyeye indirmek bizim milli görevimizdir. SSCB anayasası, tarihi ve kültürel varlıkların korunmasının devletin görevi, borcu ve vatandaşlık sorumluluğu olduğunu beyan etmektedir.

SİBİRYA KURGANLARININ İLK ARAŞTIRMACILARI

1740 ve 1770 yılları arasında Yenisey'in kolu olan Minusin Irmağı kıyısında Minusin Köyü kurulmuştur. Köyün ilk sakinleri İrbin fabrikasına kayıtlı köylüler idi. 1797 yılında volost (nahiye) yönetimi oluştu. 1822 tarihli Sibirya'nın doğu ve batı olarak bölünmesi emrinin yayımlanmasıyla Yenisey vilayeti kuruldu; volost köylerinden birininse bölge şehri olması tasarlandı, Minusin köyü seçildi.

Zemstva[18] (devlet idaresi), bölge mahkemesi, şehir başkanlığı için üç tane köy evi aldılar ve oralara, 14 Ocak 1823 tarihinde gelen memurlar yerleştirildi; Minusin Şehri halkına devlet idaresi yerleri için teşekkürlerini sundular. Şehrin yaşantısında bir değişiklik olmadı; sadece her dört evden bir karakol oluşturuldu ve birinci evden başlayarak son eve kadar her gece bir kişi nöbet tutmaya başladı.[19] Bu "açık" şehirde birkaç büyük sokak ve yüzlerce ahşap ev vardı. Köyde toplam 787 kişi yaşıyordu ve bunlardan 603 kişi köyün halkı, 156 kişi ise sürgünler idi. 60'lı yıllarda ise Minusin şehrinde üç binden fazla insan yaşar olmuştu; çoğunluğunu yerli köylüler, sonra askerler ve göçmenler ve hatta zanaatçı ve tüccarlar oluşturmaktaydı. Çok sayıda memur ve hiçbir hizmette bulunmayan kimseler vardı. Zayıf bir nüfus, kötü yollar ve gelişmemiş ulaşım Minusin'de sanayinin gelişmesine engel oluyordu. Ekonomi, şehir nüfusunun uğraştığı zanaatkârlığa dayanıyordu. Değişik meslek mensupları ve madencilerin gelişiyle Minusin canlandı. Burada altın sanayicileri ile maden işçileri arasında ticari anlaşmalar yapıldı. Bu şehre kayıtlı zengin tüccarlar seçimle şehir yöneticiliği makamına getirildi. Şehir okulu, kız ve erkek gimnazyumu vardı ve ilk taş konaklar yapıldı. Bir süre sonra Sibirya'nın bu ıssız ve geri bırakılmış şehri Rusya sınırlarından uzak yerlerde bile bilinir hale geldi. 1877 yılında Minusin şehrinde müze kuruldu. Müzenin kuruluşuyla birlikte, halk arasında yegâne tarihi ve teknik bilgileri yayan, herkese açık bir kuruluş görevini üstlendi. Açılışı üzerinden daha 10 yıl geçmeden sahip olduğu arkeolojik koleksiyon zenginliği sayesinde Sibirya'nın en iyi Müzesi oldu. Meşhur coğrafyacı-seyyah G.N.Potanin şunları yazmaktadır: *"...Müzenin botanik, jeoloji için büyük yararları vardır, ama arkeoloji için değer çok daha büyüktür..."* Müze bölgedeki yerel arkeoloji meraklılarını çevresinde topladı; bu durum Sibirya'da kazı yapmaya yetkili arkeoloji topluluğunun oluşmasını sağladı. Moskova Arkeoloji Kurumu ve Coğrafya Kurumu'ndan finansman desteği aldı. Müzenin adıyla bağlantılı olarak, çalışanları ilk olarak sistemli bir şekilde Yenisey bozkırlarını araştırmaya başladılar. Müze etrafında oluşan bilimsel heyet, siyasi sürgünden altın sanayicisine kadar değişik sosyal statüdeki insanlardan oluşuyordu. Müze onlara kendi istidatlarıyla ekonomi, botanik, jeoloji ve arkeoloji gibi konularda çalışma ve konularla ilgilenme imkânı veriyordu. Bu topluluğun başında müzenin kurucusu olarak Nikolay Mihjayloviç Martyanov, D.A.Klements, A.V.Adriyanov, İ.P.Kuznetsov-Krasnoyariy, İ.S.Bogolubskiy, İ.A.Lopatin, İ.T.Savenkov gibi arkeoloji sevdalıları vardı. Onlar farklı yollarla arkeolojiye merak salmışlar, ancak hepsini bilim aşkı birleştirmişti. Sibirya'nın arkeolojik eserlerini öğrenme sevdası bütün Rustoplumunu cezp etmiş ve barbarlar tarafından ülkenin eserlerinin yok edilmesini önlemek için kuvvetli bir arzu doğmuştur.

N.M. Martyanov adının müze tarihinden ayrı olarak anılması mümkün değildir; bunu Minusin'de herkes bilir. Onun adını taşıyan müzenin çiftliğinde bir anıt dikilmiş ve şehirde sokağa ismi verilmiştir. Ölümünden 70 yıl sonra bile mümtaz bilim adamı ve yurt bilginine büyük hürmet gösterilmektedir. Bu arada ona

---

[18]Zemstva: Çarlık Rusya'sında mahalli idare organı(Ç.N.).

[19]Bkz. Vatin V.A. Gorod Minusinsk. İstoriçeskiy Oçerk//Minusinsk Şehri. Tarihi Deneme. Minusinsk, 1922, s.2-12.

hayatta iken de çağdaşlarınca değer verilmiş ve ödüller kazanmıştır. Martyanov'un parlak müzeciliği ve yurt bilgisine olan faydaları herkesçe bilinmektedir. 1774 yılında o sadece burada müze kurmak amacıyla Kazan'dan Minusin'e taşındı. Bu şevkli kişi Minusin toplumunun farklı katmanlarında idealarını gerçekleştirdi ve hayata geçirdi. Martyanov hayatının yaklaşık olarak otuz yılını çocuklara ayırdı, çok nadir numuneler derledi, eserler yayımladı. Onun gayretleri boşa gitmedi. Bu müzeyi görebilmek için Sibirya'nın çok uzak yerlerinden yerli ve yabancı bilim adamları buraya geldiler. Müzenin koleksiyonları Yekaterinburg, Krasnoyar, Petersburg, Moskova ve Paris'teki müzelerde sergilendi.

Martyanov'un hayatı ve müze faaliyetleri hakkında çok şeyler yazıldı. Bölgenin kadim tarihinin öğrenilmesinde O'nun rolü daha az bilinmektedir. Daha O, hayatta iken kurucusu olduğu Minusin Müzesi Sibirya eserlerinin bir hazinesi haline geldi. Arkeolojik koleksiyonların derlenmesi için çok büyük sarfiyat oldu, hatta kendi itiraflarına göre ilk başta doğa bilimlerinden tarihe pek istidadı olmamış ve arkeoloji pek ilgisini çekmemiş. Ama sonra yaklaşımı nasıl değişmiş? Bir tek açıklaması olabilir: kurganlar ülkesi Minusin Bölgesi. Köylülerden toprağı kazarken devamlı olarak kazı katmanından çıkartılan tarihi eski şeyleri alarak, etrafını çevreleyen eskiye ait sürükleyici bir dünyanın olduğunu anlıyor, arkeolojiye merak salıyor ve onun Sibirya'da gelişmesini sağlıyor. Müzenin ilmi şöhretini tesis ediyor. Martyanov tesadüfen bulunan tarihi eser koleksiyonlarının, kazılar sonucunda ortaya çıkartılan esere göre daha değerliymiş gibi bir bakış açısı olduğunu anladı. Uzun çabalardan sonra müze kazı yapabilme hakkı elde etti. Buna kaynak vardı ama eser temini yoktu. Arkeoloji komisyonu Minusin Müzesi mensuplarına Sibirya'da araştırmalar yapabilmeleri için oldukça iyi ödenek verdi ve araştırma ve kazılardan çıkartılacak eserlerin St.-Petersburg veya Moskova'ya gönderilmesini talep etti. Durum ancak devrimden sonra düzeltildi. Martyanov'un müzesi ilmi bir kuruluş statüsü kazandı. O yıllarda herhangi bir müzenin başarısı, yakınındaki bilimsel bir topluluğun varlığına bağlı idi. Minusin Müzesi Sibirya'nın derinliklerinde kurulmuştu, bu imkândan yoksundu, onun ünü ancak Martyanov'un kişisel gayretleriyle açıklanabilir. Bu düşünce onun dostu ve yol arkadaşı Klements'in mektuplarında ifade edilmektedir. Klemsnts, Martyanov'a hitaben *"Müze, Sibirya'nın parlak bir noktası olarak durmaktadır ve değerinin büyüklüğü ancak gelecekte anlaşılacaktır. Akıllıca olmayan bir şekilde Tomsk Üniversitesi ve Mançurya yoluna büyük paralar yığmak, verimli olmayan bir karışıklığa davettir. Ben, senin emeklerini abartmıyorum, hatta tarafsız olmayı bile iddia etmiyorum"* diye yazmaktadır.[20] Klements, Potanin'e yazdığı başka bir mektubunda *"...Siz kendiniz de biliyorsunuz ki, dünyada Martyanovlar çok fazla değiller..."* diye yazmaktadır.[21] Klements, Moskova Arkeoloji Kurumu başkanına olan mektubunda fikirlerini daha açıkça yazdı:

> "Burada Minusin Müzesi'nin başarısı herkesi imrendirmektedir. Ona öykünüyorlar ama kötü öykünüyorlar. Esas olan şu ki, Martyanov gibi

---

[20] Arhiv Minusinskovo Muzeya//Minusinsk Müzesi Arşivi, op.1, d.67, l. 77.

[21] Biblioteka Tomskovo Gasudartsvennovo Universiteta Arhiv Potanina//Tomsk Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, Potanin Arşivi, no:1403, d.499 b/l.

kendisini fedakârca işine veren bir kişi yok. Yeniseyliler de dâhil, herkes bu işe başlıyorlar, binalar kuruyorlar ve değerli eserler toplanabilecek büyük paraları bunlara harcıyorlar. Materyal derlemek hiç de kolay değildir. Martyanov bu materyalleri her yerde aramak zorunda kaldı. Örneğin, bendeniz hiçbir övüngenlik duygusuna kapılmaksızın Minusin sakini gibi işlerinde yardım ettim..., mesele şu ki, işe kendi sempati veya antipatisiyle hizmet vermek değil, Minusinli olma ruhuyla ilgilidir. Bölgesel müzelerin fonksiyonlarının faydaları, bilim alanında kömürleşmeye başlayan yetki ve bilgileri, kişilere işlerinde yardımcı olur ve onlarda kutsal bir ateş yakabilir."[22]

Martyanov kendi etrafına yerel entellektüelleri ve sürgünleri topladı, uygun işler için onların bilgi ve çabalarını değerlendirerek bilimsel ilgilerle onların yaşantılarını zenginleştirdi. O ve etrafını çevreleyen arkeoloji sevdalıları, coğrafya ve arkeoloji bilimi çevreleriyle, aynı şekilde yurt dışındaki bilimsel topluluklarla çok sıkı ilişkiler tesis ettiler. Martyanov zamanında eski müze atlas ve kataloğu, ilk arkeolojik harita, Minusin yakınlarındaki kazılardan çıkan kaplar ve taş heykellerin tasvirleri hazırlanmıştı. Muhafaza edilmeye gelen eserlerinkayıtları yapılmış, sınıflandırılmışlar ve özel numune eserler özelliklerinin tespit edilmesi için meşhur arkeologlara, etnograflara ve antropologlara gönderilmişlerdir.

Martyanov'un kendisi bizzat arkeolojik çalışmalar yürütmedi ama çok değerli öneriler yaptı. Klements*"Eğer Martyanov'un ısrarları olmasaydı benim giriş ve kataloğumu göremeyecektiniz"* diye altını çizmektedir. Klements çok büyük bir âlimdir, ama Martyanov'un kendisine göstermiş olduğu yardımı memnuniyetle kabul etmiştir. Klements hocasına yazmış olduğu mektuplardan birinde: *"Sizin talimatınız olmadan işe girişmeye alışık olmadığımdan uygunsuz geliyor..."*[23] diyor.

Müzenin başarısıyla birlikte Martyanov'un Sibirya'ya karşı bitmez tükenmez bir enerjisi vardı. Bunu Potanin'e yazdığı mektupta açıklıyor:

"Şimdi Sibirya benim değerli vatanımdır. Ben bilinçli olarak kendi koleksiyonumu derlemeye başladığım zaman ona bağlandım. Sibirya'da, hatta daha Minusin yolunda arkadaşlar edindim, onlar bana Sibirya'da, çocukluğumdan beri hayalimde olan böyle bir müze kurma idealimi gerçekleştirme imkânı verdiler. Ben çalışmalarımdan arta kalan bütün boş vakitlerimi Sibirya'ya adıyorum, bilimsel katkı için bunun mükâfatını göreceğim. Tarafımdan derlenmiş olan materyaller bu güzel ülkenin faydasına hizmet edecektir, hatta uzak gelecekte bile."[24]

Devrim hareketinin önemli faaliyet adamı Feliks Yakovleviç Kon, MinusinMüzesi'nin faaliyetinin 25. yılı münasebetiyle hazırladığı raporda "Martyanov, müzenin kuruluşu ve gelişmesi aşamasındaki rolüne ciddi şekilde

---

[22]Gasudarstvennıy İstoriçeskiy Muzey, otdel pısmennıh istoçnikov // Devlet Tarih Müzesi yazılı kaynaklar bölümü, f.104, d.1030/6, l.226.

[23]Arhiv MM // Minusinsk Müzesi Arşivi, op.1, d.44, l.134.

[24]TGU, Arhiv Potanina // Tomsk Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, Potanin Arşivi,op.227, no:1403, d.449, b/l.

itiraz etmiş; alçak gönüllü ve tevazu sahibi insan, her zaman diğerlerine methiyeler dökerek kendisi geri planda kalmaya çalışmıştır. O, özellikle sürgünde olan Klements'e büyük bir özen ve ihtimam göstermiştir. Klements çok çeşitli ilgi alanları olan biridir. Devrim ve edebiyat faaliyetleri, seyahatler, arkeoloji, etnografya, jeoloji - bu onun uğraşılarının tam listesi de değil, zira o redaktördü, botanikle ilgiliydi, yabancı dillere çeviriler yapardı ve Petersburg Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nde okudu. Bu şaşırtıcı adamın hayatı ve çalışmaları olağan dışıydı; bir tek kitap konusu olması mümkün değil."

Klements önce Kazan'da eğitim gördü, daha sonra etrafında, kendisinin de aktif olarak katılımcısı olduğu "halka yürüme" hareketini organize ettiği Petersburg Üniversitesi'nde okudu. 1872 yılında çok aktif rol oynadığı "Çaykovtsev" hareketine katıldı. Bu devrimci tutuklamadan kaçarak, illegal duruma düştü ve birkaç defa yurt dışındaki Rus ve yabancı dergilerde, bu arada P.L.Lavrov'a ait "Vperöd"de (İleri) çalıştı, yurt dışında bulundu. Klements, 1878 yılında Doktor Veymar'ın evinde polisin aradığı ve İsviçre'ye kaçmasına yardımcı olduğu Vera Zasuliç ile tanıştı ve dostluk kurdu. Yılsonunda o, Rusya'ya döndü ve "Zemlya i Volya" (Vatan ve Hürriyet) cemiyetinin kurucusu ve onun yayın organının baş redaktörü oldu. Klements ertesi yıl tutuklandı. 2 yıldan fazla bir süre Petersburg Kalesi'nde tutuklu kaldıktan sonra onu, 1881 yılı ağustos ayında mahkeme olmaksızın 5 yıllığına Yakut'a sürgüne gönderdiler. Yolda hastalandı ve uzun süre Krasnoyar cezaevi hastanesinde yattı, sonbaharda sağlık durumu iyileşince Yenisey vilayeti, Minusin'e yerleşti.

Klements Sibirya'da yaklaşık 15 yıl yaşadı. İlk önce arkeoloji, etnografya ve jeolojik araştırmalar yapmaya başladığı Minusin'de, daha sonra da Tomsk Şehri'nde yaşadı. Orada "Sibirskaya Gazeta"nın (Sibirya Gazetesi) redaksiyonunda yer aldı, *Nurgali* müstear ismiyle, kendi hicivli fıkralarını yayımladı, aynı zamanda da Yenisey ve Açin bölgelerinde araştırmasını sürdürdü. Klements birkaç defa Moğolistan'a seyahat etti, 1891 yılında ise Moğolistan'ın tahrip edilen Başkenti Karakorum'u araştıran Orhon araştırma ekibine aktif olarak katıldı. Klements 1892 yılında, Rus Coğrafya Doğu Sibirya Bölümü'nde çalıştığı ve "Vostoçnovo Obozreniya" (Doğu Yorumu) redaktörlüğünü yaptığı İrkut Şehrine yerleşti. İrkut Şehri'nden, Yakutistanı araştırmak için büyük bir "Sibiryalılar" araştırma ekibi teşkil etti ve iki yıllığına Kuzey Moğolistan'a gitti. Daha sonra Klements, etnografya Müzesi'nin kuruluşuna katıldığı (şimdilerde SSCB halkları etnografya Müzesi) Petersburg'a Bilimler Akademisi kıdemli üyesi olarak davet edildi ve idareci oldu. 1898 yılında Turfan'a bir heyet teşkil etti. 1910 yılında sağlık nedenleriyle bilim adamı emekliye ayrılarak Moskova'ya yerleşti ve anılarını "Ruskih Vedomostyah"da (Rus Belletteni) anılarını yayımlamaya başladı.

Klements Moğolistan araştırma ekibinden sonra büyük ün kazandı. O, "Arkeoloji alanındaki sorularda saptamalar yapabilmek için daha çok okumak gerektiğinin, hayatın ilk yarısının geride kaldığının, yaptığı iş kollarında yararlı olabileceğine inancı ve hayatının sonuna kadar işine ait bilgi kazanımı elde edebileceğine ümidi olduğunun" farkına vararak Minusin'de arkeoloji alanında ilk

adımları attı.[25] O kendi ifadesine göre Minusin'de, Martyanov müze okulunda büyük deneyim kazandı; Sibirya'nın geçmişine bir tutkuyla kapıldı, saha araştırmalarında büyük meleke kazandı ve bilim karşısındaki duyguları onun çok sayıdaki mektuplarında ifadesini buldu. Sibirya'daki bu esaret döneminde "bilim adamı Klements" doğdu.

Klements 1822 Aralık ayında Krasnoyar'dan Minusin'e gitti. Büyük yolun her iki tarafı da daha çok patikaya benziyordu ve sık sık mezar tepecikleriyle karşılaşılıyordu. Tepeler karla kaplı olduğu için kendileri görülemiyordu fakat çevresinde örülü olan taş duvarlar karlı arazide özenle çizilmiş gibiydiler. Minusin derli toplu temiz oluşuyla, sokaklarının sükûnetiyle şaşırtıcıydı. Tek katlı ahşap evler yüksek taş duvarlar arkasına gizlenmişlerdi. Kaldırımlarda tek tuk ayak izi ve ona eşlik eden köpek havlamaları. Klements bu şehirde kişisel mutluluğu ve yakın dostlar bulacaktı, sakin ve huzurla çalıştığı bu şehri hayatı boyunca hep hatırlayacaktı.

Klements, Minusin'deki ilkyazında arkeolog Adriyanov ile birlikte Tomsk ve Abakan nehirlerinin yukarı bölgesine gitti. O, Sibirya kurganlarını inceledi, onlarla ilgili efsaneleri dinledi ve altın maden ocaklarını ziyaret etti. Rus olmayan köylerin fakirliği araştırmacıyı dehşete düşürdü. İnsanların çok hırpani elbiseleri vardı. Bazen yolda bütün akrabaları çiçek hastalığından ölmüş olanlarla karşılaşılıyordu. Bazen de derme çatma evlerin arasında, "ufak bakkal" türü süslenmiş iki katlı yapılar görülüyordu. Köyün hemen yanında da mezarlık sıkışmıştı: zar zor kayalarla çevrilmiş ve toprağın altından kütük, tabut ve ağaç dallarıyla görülebiliyorlardı.

Klements dağ cinsi bitkiler topladı, meteorolojik günlük tuttu, mağara ve şehrin ortaçağdan kalan dağlardaki kalelerini inceledi. Onlardan biri olan Karabas kutsal kabul edilmektedir. Yakın köylerde yaşayanlar buraya ilin günü arifesinde gelirler, kurban getirirler, -kurban mutlaka beyaz koyundan olur- hayır dualarda bulunurlar. Hayvanın kurban edilmesiyle birkaç gün devam eden ziyafet başlar. Klements bir keresinde rehber ile konuştu ve tan yerinin ağarmasına doğru araştırmacıyı bu dağa götürdü. Klements, dağın zirvesine ulaştı ve orada kilden yapılmış hayvan figürleri buldu. O yıl, Adriyanov'un kazılarının şahidi olan bölgenin arkeolojik eskiliği ile tanıştı. Bazı kurganlar onu hayrete düşürdü, çok ilgisini çekti ve 2 yıl sonra kazı yapma izni almak amacıyla Petersburg'a başvurdu. Ama bu geç oldu. 1883 yılı yazında Klements "ormanın derinliklerine, Yenisey sahillerine, kum tepelere, sarp kayalıklara ve dağlara" uzandı. Onun arkeolojik uğraşısı özel bir amaç ve özellik taşımıyordu; jeolojik araştırma yürütüyordu. 1885 yılında Martyanov, Klements'i müzenin eserlerinin kataloğunu hazırlamaya yöneltti. Bu Sibirya arkeolojisinin yapmış olduğu her şeyin çok inceden inceye öğrenilmesini gerektiriyordu. Klement, Martyanov tarafından 1886 yılında yayımlanan arkeolojik kataloğu hazırladı. Kitap *Drevnosti Minusinskovo Muzeya* (Minusin Müzesi Eserleri) adıyla çıktı. Detaylı bir önsözüyle bu kitap bölgenin arkeoloji alanındaki bütün bilgilerini içeriyordu. Bu zengin içerikli eser günümüzde de önemini korumaktadır. Kitap, yazarına arkeoloji çevrelerinde

---

[25]GİM OPİ// Devlet Tarih Müzesi yazılı kaynaklar bölümü,, F.17, D.1030/6, L.265.

büyük bir ün kazandırdı. Onunla Arkeoloji Komisyonu ve Moskova Arkeoloji Kurumu ilgilendi. Klements hazırlamış olduğu arkeolojik haritayı Petersburg'a gönderdi ve Baron Tuzengauzen'den haritanın *Sibirskiye Drevnosti* (Sibirya Tarihi Eserleri) kapsamında yayımlanacağı haberini aldı. Mektupta *"Komisyon teşekkür eder ve bu çalışmanın karşılığı olarak Tomsk devlet kasasından 120 ruble alınması için bu vesikayı gönderir. Bununla birlikte Arkeoloji Komisyonu eski eserlere ait yapılacak herhangi bir keşif içinde başvurulmasını dikkate değer görmektedir..., belki komisyonun bilimsel çalışmalarına katkıları olacaktır."*[16] Bir süre sonra Sibiryalı arkeolog, Arkeoloji Komisyonu ve Moskova Arkeoloji Kurumu üyesi/muhabiri oldu. Klements, arkeolojik bölgelerde hasar görmüş olan kurganların araştırılmasının gerekliğini rapor ettiği Moskova Arkeoloji Kurumu başkanı P.S.Uvarova ile mektuplaşmaya başladı. Klements'e kendi kişisel koleksiyonundaki eserlerin kopyasını çıkartma ve genel Sibirya haritası hazırlama komisyonuna katılması görevi verildi.

Eski eserlerin korunması hakkında duyduğu tasayla stepten Minusin Müzesi'ne 2 tane kaya eser (birisi dağılmış saçlarıyla bir kadın figürü, diğeri de boynuzlu, üç gözlü insan yüzlü bir varlık) getirdi, yerel halkın yaşam tarzını öğrendi, coğrafik ve topoğrafik gezilere çok zaman ayırdı. Her şeye iyi yaklaştı. Soyotlar ve Tuvinlerin iki defa soygununa maruz kaldı. 1886 yılında "göğüs göğse pençeleşti", ertesi yıl ise neredeyse ölüyordu. Onun varlığını yağmalamaya göz dikenler, niyetlerini gizleyerek bu seyyahı geçilmesi imkânsız bir yere davet ettiler ki, orada yolunu kaybederek ölmesini istemişlerdir. Ancak Klements şaşırmadı. Klements atını kaybetti, ancak kendisi ağaç dallarından sal yaptı ve kimsenin bilmediği nehrin dümen suyundan yüzerek gitti. Bu olaylar onun araştırmaya olan şevkini asla azaltmadı. Uvarova'ya yazdığı mektubunda:

> "Bizim tayganın muhteşem bitki varlığına bakarak, itiraf etmem gerekir ki, bu güzellikten çok az faydalanılıyor ve olağan üstü güzelliğin farkına varılmıyor. Ben şahsi olarak Akdeniz ve Adriyatik denizi kıyılarındaki en güzel yerleri gördüm... Ama hayatımın en güzel saatlerini çıplak kayalıklarda karın son demlerinde büyüyen ve bütün güzelliğiyle etrafını aydınlatan Sibirya rododendromunun (ağu ağacı) olduğu yerde geçirdim."[17]

1886 yılı Ekim ayında Klements polis gözetiminden çıktı. Sürgünlük süresi tamamlandı. Birkaç ay önce, 18 Ağustos tarihinde Minusin Kız Gimnazyum müdiresi Yelizaveta Nikolayevna Zverova ile evlendi. 1887 yılı son baharında genç aile Tomsk Şehrine geldi. Yeni yaşam çevresinde rahat olmayan bir hayat şartları vardı; dostları, özellikle de Martyanov gibi bir dost yoktu. Klements, Minusin'i özlüyordu ve son üç yılda yakın dostlarını ziyarete gitmek ve müzede çalışabilmek için bütün fırsatları değerlendiriyordu. Hatta 1904 yılında Petersburg'a döndükten sonra bile, iyileşmesi mümkün olmayan hocasını ziyaret etmek için tekrardan Minusin'e gitti. O zaman Tomsk Şehrine geldiği vakit Minusinli arkadaşına yazdı: *"Siz olmadan ben çok sıkılıyorum ve işler de çok renksiz bir şekilde yürüyor. Her türlü şeyi sizlerle paylaşmaya o kadar alışmışım ki, fikirlerimi değiştirebilmekte çok sıkıntı çekiyorum.*

---

[16]Arhiv Leningradskovo Otdeleniya Instituta Arheologii // Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü Arşivi, f.1, 1888, d.23, l.15.

[17]GİM OPİ// Devlet Tarih Müzesi yazılı kaynaklar bölümü, f.17, d.1030/6, l.231, 245.

Baharda siz Minusinli beyefendilerle görüşmek benim için o kadar mutluluk verici olacaktır."[28] Klements Tomsk'ta yaşayarak düzenli bir gelir araması gerekti. "Sibirskaya Gazeta"da çalıştı, politik akademide ders verdi, değişik dergilere makaleler gönderdi, zira "borçları ödedikten sonra geriye yaşamak için az para kalıyordu, para gerekliydi - genç karısını açlıktan öldürecek değildi, o ise kendisine bir iş bulacaktı." Tomsk Şehrinde kısa bir süre içinde, kendisine İrkut Şehrinde Sibirya Coğrafya Kurumu Doğu Bölümü bünyesinden yerini almasını teklif eden Potanin ile tanıştı. Ancak oraya gidişi kaldı, çünkü 1888 yılında Klements, Yenisey vilayetinde kazı yapabilme izni ve ödenek aldı. Kazı izni "1888 yılı açık liste" adıyla resmi olarak yer aldı. *"Bu belge Yenisey vilayetinin Minusin ve diğer bölgelerinde 1888 yılı mühletince arkeolojik kazılar yapabilmek, yaptığı kazılarla ilgili olarak Komisyona raporlar veya günlükler sunmakla, yine aynı şekilde ziyadesiyle değerli ve önemli bütün buluntuların çok özel tasvirlerini de yükümlü olduğu halde Bay Dmitriy Alekdanroviç Klements'e verilmiştir."* Günümüzde herhangi birine kazı yapabilme izni veren belge "açık liste" adıyla muhafaza edilmektedir. Belge yıllık olarak SSCB BA tarafından verilmektedir. "Açık liste" olmaksızın yapılan kazı çalışmaları kanunsuz olarak kabul edilmektedir.

Klements, arkeolojik araştırma kazısı yapabilme imkânı elde edince, 1888 yılı mayıs ayı sonundan başlayarak bütün haziran ayını, 6 tane kurgan kazısı yaptığı, Çörnıy Yus nehri, Çebaki Köyü bölgesinde çalışarak geçirdi. Temmuz ayında Çörnıy ve Belıy (siyah ve beyaz) Yus sisteminin tamamını dolaştı; bulunan bütün kurganların, mağaraların ve dağlarda bulunan ortaçağa ait kalelerin detaylı tespitini yaptı. Sonbaharda karlar yağıp da soğuklar gelene kadar arkeolog Açin'de büyük bir kurganın kazısını yaptı. Aynı yıl karısının da yardımıyla, Moskova Kurumu talebi doğrultusunda, Minusin yakınında 6 kurganın daha kazısını yaptı. Temmuz ayında Çebaki Köyü'nde iken Martyanov'a yazmış olduğu mektubunda bu konuya değiniyor:

> "Benim şöyle bir planım var. Arkeologlar bana Sibirya'daki bütün kurganları kazma yetkisi verdiler, eğer Uvarova bunun için para göndermiş ise Liza'yı, size Krasnoyar'a gönderiyorum. Liza, Minusin civarındaki kurganları kazsın. O müstakil kendi başına 2 kurgan kazısı yaptı, sizin gözetiminizde olursa işleri sekteye uğratmayacaktır. Muntazamdır. Ben onun için sizin yardımcınız olarak başladığım gibi güvence oluyorum, geldikten sonra sonuca zaten kendin şahit olacaksın. Ben size bunları yazıyorum ki, işin resmi tarafında sebepsiz çekişme olmasın. Ben ona benim kontrolüm ve sorumluluğum altında beş tane mezarı kazma görevi veriyorum."[29]

Klements'in düşüncesine göre Çebakov yakınlarında buluntular çok daha ilginç, ama Minusin civarındaki kazılar "şansa bağlı" idi, bundan dolayı "deneye dayalı yapılacak kazıları kapsayacak şekilde yapılacak herhangi birşey, o derecede başarısız olabilir... bu da affolunamaz bir cüret olur."[30] "Yenilik arz eden"

---

[28]Arhiv MM // Minusinzk Müzesi Arşivi, op.1, d.41, l.951.

[29]Aynı eser, d.44, b/l.

[30]GİM OPl// Devlet Tarih Müzesi yazılı kaynaklar bölümü, f.17, d.1030/6, l.253.

kurganlar. Çulım Nehrinin sol yakasında bulunan NazarovKöyü'nden 4 verst mesafede bulunmaktadır. O kurganı arkeoloğa Nazarov Köyü'nden bir köylü göstermiş. Burası, yerden 2 metre yükseklik ve yaklaşık 40 metre çapında olan bir tepe. Toprak setin 3 metre altında Klements, 42 m^2 ölçülerinde, akağaç tomruklarıyla kaplanmış bir toprak çukur buldu. O çukurun içinde 100'den fazla adam, en az 20 tane de çocuk cesedi gömülmüş idi. Cesetler katman şeklinde idi ve başları kuzey cihetini gösterir durumda idiler. Kemiklerin hepsi bir yığın olarak duruyordu. Mezarda kil ve bronz kaplar, bronz hançerler, bıçaklar, mızraklar ve aynalar bulunuyordu. Nesneler büyük çoğunluğu olağan ölçülerde değil, minyatür boyutta idiler ve onlar gömü için özel olarak yapılmışlardı.

Ertesi yıl Klements, kazı için Uybat stepindeki büyük gömü alanı kurganını seçti. Kurgan 4,5 m. yüksekliği ve 50-60 m. çapıyla dikkat çekiyordu ve yanında 22 tane, birbirinden eşit uzaklıklarda yerleştirilmiş, yüksek kaya silsilesi vardı. Onlardan bazıları üzerine tasvirler oyulmuştu. Klements 1889 yılında kurgan kazısına başladı ve 1890 yılında tamamladı. Kazının 4,5 metre derinliğinde, 60 m^2 ölçüsünde bir alanı kaplayan, tabanı ve tavanı kütükle kaplanmış bir bölme (kamara) ortaya çıktı. Tavanda bir tabaka çalı çırpı, daha üstte ise "büyük ölçülerde bir yurt gibi" her biri 30 cm. kalınlığında olan ağaçtan iki tane kubbe yapılmış. Kubbenin üstünde yakılmış olan gömü ateşinden, bu kamara ısınmıştır, bundan dolayı gömülenlerin sayısı tespit edilememiş. Ancak bir tahmin yürüterek çok fazla olduğu söylenebilir, şöyle ki, yakılan kemiklerin oluşturduğu tabaka 60 cm.'ye kadar yükselmiş. Kamarayı yağmalamışlar, zira içinde çok az eşya kalmış: demir hançerler, kilden yapılmış kaplar, gömü maskeleri ve her yerde rastlanan, eşyaların etrafını çevrelemek ve süslenmek için kullanılan, altın yaprak parçacıkları bulunmuştur. Altın yapraklarıyla, ağır kilden yapılmış boncuk ve düğmeleri kaplanmıştır. Klements kurganı kazdı, bir tarafı kayadan yapılmış, diğer tarafında ise tüneklerden yapılmış parmaklıklar vardı. Gömülmüş olan erkek iskeleti yan yatırılmış, başının altına taş konulmuş, göğsünde Ortodoks haçı, ayaklarında demir üzengi ve böğründe ise tütün kesesi vardı. Yerli çalışanlar bunun "ne Rusların ve ne de kendi geleneklerine göre gömülmemiş olduğunu" söylediler. Yakınlarda bir Rus mezarlığı yoktu, bölgenin yaşlı sakinleri de bu bölgeye onları gömdüklerini hatırlamıyorlardı, bundan dolayı Klements bir kurgan yağmacısının gömülmüş olabileceğini tahmin etti.

Finli arkeolog İ.R.Aspelin yönetimindeki araştırma heyeti Minusin bölgesi Tes köyü yakınında yaptığı kazıda daha küçük ölçülerde ama kurgana çok benzeyen yapı ortaya çıkardı. Klements, Finlilerin kazı çalışmalarını, buluntuların benzerliğine bizzat şahit olmak için ziyaret etti. *"Sibirya arkeolojisinde yeni bir sayfa önümüzde açılmaktadır"* diyerek iki kurganın benzerliğinden çıkardığı sonucu ifade etti. O'nun ziyaretini sanki yapmaması gerekiyordu, Tes köylüleri, kazılan kurganı bir daha kazmak için oldukça yüklü miktarda para talep ediyorlardı. Köylülerin psikolojik yapısını çok iyi bilen Klements meseleyi hemen halletti. Arkeoloji komisyonuna da konu hakkında: *"Açıkça söylemek gerekirse, Aspelin'in kazısında hiçbir hoşnutsuzluk mevcut değildir. O, köylülere uzun zamandır görmedikleri ve kazanamayacakları oranda bir gelir sağlamaktadır. Elde etmeye çalışma duygusu köylüler için anlaşılır bir durumdur; onlar bu insanlara ufak tefek bir şeyler satma imkânını kullanmak istiyorlardı, zira bunlarda harcanması gereken çok fazla para olduğunu*

düşünmektedirler. Köylüler isteklerini hiçbir zaman açığa vurmazlar, örneğin, bir altın tüccarı-sanayicisine, çünkü onun amacı, düşünceleri ve çalışmaları köylüler için fevkalade açıktır. Altın sanayicisi kendi işini yapıyor, ama bu Almanlar (Finli arkeoloji grubu) onlar için tuhaf gelen bir şeyler yapıyorlar ve bundan dolayı da son rubleleriyle ondan bir şeyler almalılar."[31] "Yerel alışkanlıkları bilen" Klements için mezar kazısı hiç sorun olmuyordu. Herhangi bir işin bitiminden sonra işverenin işçi votkası içirmesi gerekiyordu. Bu ikram için işçiler, Klements ile birlikte kemikleri kazıp çıkartma işine severek iştirak ediyorlar.[32] Klementsher zaman, kalifiyeli olmayan kendi kendine yetişmiş bir arkeolog olduğunun altını çiziyordu. Bir keresinde bir kazıyı diğerlerinden daha iyi yürüttü, çalışmanın bütün etapları hakkında tam izahlar yaptı, sonrakilere siperler ve delikler bıraktı. O kendi istidatlarının farkındaydı ve arkeolojide geçici olmak istemiyordu. "İrkut'un bütün çekiciliğine" ve Potanin'e önündeki beceriksizliğine bakmadan, Klements, Uybat kurganındaki işi bitene kadar Tomsk'tan ayrılmayı erteleyerek şunları yazmıştır: *"Daha sonra ne Moskovalı ne de Petersburglu arkeologlar, benden istemiyorlar ancak, eğer ben onlara raporlar tanzim etmezsem, onların devam eden sonraki işlere olan inançları kırılır."*[33] Bütün görevlerini tamamlayan Klements, 1892 yılında, "bilim toplumu karşısında üzerine düşen vazifelerini tamamlamak ve bilimsel uğraşlar için" yeni imkânların ortaya çıktığı İrkut Şehrine taşındı..."[34] Kendisini arkeolojiye adayan Klements, kendisine has enerjisi ile arkeolojik değerlerin yağmalanmasına karşı mücadele etmiştir. Bu şaşırtıcı bir şey değil, zira o Sibirya koleksiyonlarının nasıl yurt dışına satıldığından haberdar edildi, ehil olmayan insanlar tarafından tahrip edilmiş çok sayıdaki kurganı gördü. Eğitimli gönüllüler ise, meraktan, nadir birkaç parça bir şeyler çıkarmak arzusundan dolayı o kadar çok sayıda define arayıcılarının Sibirya'da kazı yapmaya müsaade aldığını öğrendi. Bir keresinde sonbaharda Finli pastör (Protestan Papazı), kendisine, çıkacak olan değerli eserleri Finlandiya'ya göndermek amacıyla bir kaç kurgan kazısı yapmayı teklif etti. Klements de pastöre açıkça: *"böyle bir kazının bilime hiçbir şey kazandırmayacağını ve çok büyük zararı dokunacağını"* ifade ederek *"Pastör muhtemelen bensiz kazacak; bulunacak olan tarih öncesi döneme ait eserler de farklı müzelere ve kuruluşlara dağıtılmış olacak ve bir bütünlük oluşturmayacak"* demiştir.[35] Klements "Tarihi eserlerin yağmalanmaya karşı muhafaza edilmesi, eserlerin tanınmış koleksiyonlarda yer alması projesi hakkında" yıllarca düşündü. Petersburg'a dönmesinden kısa bir süre önce bu projesini Arkeoloji Komisyonu'na iletmesi için Martyanov'a bildirdi. Projenin kaderi parlak değildi. Komisyonun dosyaları arasında yok. Bu arada bu doküman şimdi bile öğrenilebilir, zira o "Sibirya'da 12 yıllık bir çalışmanın sonucunda" ortaya çıkmıştır. Beklenmedik ve tesadüf bir şekilde arkeolojiye merak salan

---

[31]Arhiv LOİA // Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü Arşivi, f.1, 1888, d.23, l.155.

[32]Aynı eser, l.137.

[33]TGU Arhiv Potanina // Tomsk Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, Potanin Arşivi, op:227, no:1403, d.334, b/l.

[34]Arhiv LOİA // Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü Arşivi,f.1, 1888, d.23, l.155.

[35]TGU Arhiv Potanina // Tomsk Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, Potanin Arşivi, op.27, no.1403, d.334,b/l.

Klements bu gelişmeye inanıyordu, bundan dolayı Sibirya'da yaşamış ve şu değerlendirmeyi yapmıştır:

> "Benim sürgün sürem çok önceden bitti, Rusya'ya dönmeye, devlet hizmetine girmeye hakkım var, eğitim kurumu üyesi seçilme hakkına sahibim ve kendi arzumla Sibirya'da kalıyorum, yeni bilimsel çalışmalar yapmak istiyorum, onları belirli bir sonuca ulaştırarak..., fakat... eğer ben memleketime hemen dönmeyi erteliyor, buradaki bana uygun olmayan sert iklim şartlarında yaşıyorsam, bu sadece bilim içindir, burada geçirilen zamanı ben kaybedilmiş saymamak için bütün şevkimle çıkan imkanı kullanıyorum."[36]

Daha önce de belirtildiği gibi Klements, Sibirya'ya olan ilk yolculuğunu 1883 yılı yazında, Adriyanov ile birlikte yaptı. Sibirya bilgini Adriyanov (öğretmen, memur, yayımcı, redaktör) ilk başta en çok coğrafya ve etnografya, daha sonra arkeoloji ile ilgilendi. Arkeoloji Komisyon üye/muhabiri yazar N.M.Yadrintsev, Altay'dan döndüğü ve orası hakkında başarılı dersler verdiği dönemde Tomsk şehrinde bulundu. 1880 yılında Adriyanov: *"Yadrintsev'in gelişi, Altaylar hakkındaki anlattıkları ve benim hayallerim ve Altay hakkında okuduğum bazı şeyler beni o kadar etkiledi ki, sırtıma heybemi alıp oralara kaçmak ve sürtmek istedim"* diye yazıyor. O, Potanin'den Coğrafya Kurumu'ndan bir gezi organize etmesini rica etti.[37] Ertesi sene bir gezi olacağını öğrendiğinde Adriyanov duygularını gizleyemedi: *"Eğer bana kanatlar verilmiş olsaydı, şimdi, sizin mektubunuzu aldıktan sonra Kemçik'te olurdum, akşam Cengiz Han hakkında hikâyeler veya bir Soyot şehrezatını dinlerdim. Siz bana coşkulu bir dünya arzular getirdiniz, Altay dışında, dünyada her şeyi unutmak zorunda bıraktınız, bu benim uzun zamandır mahrem duygularımın ve hayallerimin konusuydu... Bu hayaller gerçekleşecek mi acaba?"* Adriyanov'un hayal ettiğinden daha fazlası gerçekleşti. 1881 yılında onun Altay'a olan gezisi, Tuva ve Minusin'e gerçekleşti. Onun ilk düşüncesi Moğolistan'ı, aynı şekilde Narım ve Vasugan Ostyaklarını ziyaret etmesini zorunlu kılıyordu. Potanin'e son yazdığında: *"Bu yerlere yapılan bu seyahatler, benim için çok özel bilimsel değer taşımasından başka, büyük bir ekonomik düzensizliğin hüküm sürdüğü, yabancılarla hızlı bir barışmanın gerekli olduğu, yegâne zenginliklerin korkunç bir şekilde yağma ve talan edilen bu yerlere devletin dikkatini çekecek ve bu korkunç yağma ve talanı durduracak tedbirleri devlet bir an önce açıklamasını sağlayacaktır"* demektedir.[38] Bu seyahate Adriyanov, "Coğrafya Kurumuna karşı olan kredisinin, bu görevi başarmasına bağlı olduğunu" göz önünde bulundurarak çok itina ile hazırlandı. Bu araştırma heyetinin görevleri arasında hayvan varlığı (fauna), göllerin ölçümü ve ısı ölçümleri vardı. Adriyanov, ilk defa o zaman "mezar kazma izni elde etmeye" ve beraberinde de antropolojik ölçümler için gerekli gereçleri almaya çabaladı. Ancak kazı izni 1883 yılında bile alınamamıştı, araştırma için gerekli malzeme ve donanımların beklendiği sırada, "boşuna zaman kaybetmemek için" o bütün sorumluluğu üzerine alarak Tagar adasında 5 tane kurganın kazısını yaptı. Daha sonra Adriyanov, "yıldan yıla tahrip

---

[36]GİM OPİ// Devlet Tarih Müzesi yazılı kaynaklar bölümü, f.17,d.1030/6, l.233.

[37]Arhiv MM // Minusinzk Müzesi Arşivi, op.1, d.67, l.77.

[38]GİM OPİ// Devlet Tarih Müzesi yazılı kaynaklar bölümü, f.17, d.1030/6, l.251, 263.,

edilen ve yağma olan bu bilinmedik bölgenin tarihini aydınlatmaya" girişmesiyle haklılığı ortaya çıktı. Eğer bu tesadüfi kazı sonucunda dalgalandırıcı keşifleri olmasaydı bilimsel kuruluşların, Adriyanov'a karşı nasıl tavır takınacakları belli değildi. Yaklaşık 25 m' ölçüsündeki bir gömü odasında arkeolog yüzden fazla ceset buldu. Orada eksiksiz olarak altı iskelet, kül, dağılmış kemikler ve 86 tane, küçük göğüslerle duran kafatası buldu. Bu arada, bazı kafataslarında ve küllerin arasında kilden yapılmış süslenme maskeleri duruyordu. Onlar bilim çevresinde dalgalanma meydana getirdi. Hemen Petersburg Arkeoloji Komisyonu onları kendisine istedi, daha sonra ise onlar ve benzer buluntular üzerinde Adriyanov'un özel çalışmaları başladı. 1883 yılı yazında Adriyanov, çok sayıda başka kurganları inceledi, kaya tasvirlerini, hikâyeler, efsaneler derledi, "kamlarla ilgili çok fazla bilgiler dinledi". Onun tarafından tespit edilen çok sayıdaki eski eserler, onda, Sibirya'nın arkeolojik haritasını çıkartmanın gerekliliği düşüncesini doğurdu, ilk önce de Yenisey step bölgesinin. Bir yıl sonrada "Sibirskoy Gazete"ye ek olarak "Sibirya Kurganografisi" başlığıyla küçük hacimli bir broşür çıktı. O broşürde Adriyanov, kurganları "kadim insanlığın okunmamış kitap sayfaları" olarak adlandırdı ve onların modern insan tarafından hızla yok edilmesi yönündeki korkularını ifade etti. Sibirya kurganlarıyla ilgili "mümkün olduğu kadar bilgi edinme" görevini ortaya koyarak, Adriyanov, onlar hakkındaki bulabildiği bütün bilgileri topladı, kazılara katıldı. O, eskiye âşık ve şevkli adamlara büyük ümitler bağlıyorlardı. Hatta insanların ilgilerini çekebilmek için, köy yazıcılarına, yöneticilere, papazlara "kurganografi" broşüründen binlerce numune gönderdi. Ancak cevap alamadı. Bilgi derleyebilmek için geriye tek yol kalıyordu - kişisel araştırmalar ve anketler. Ama onları da Adriyanov'un yürütmesi mümkün değildi. Dört çocuk ve hasta eşi vardı, bundan dolayı da sık sık yoksulluk çekiyor ve iş aramak zorunda kalıyordu.

O, arkeolojik harita oluşturma fikrine ancak Yenisey vilayeti dolaylı vergi koyduktan 20 yıl sonra dönebildi. Bu defa o, "seyyar gözetici vergisi için Yenisey vilayetinin arkeolojik haritası hazırlanması için materyaller toplanması önerisini" oluşturdu ve yayımladı. Devlet memurları halk arasında soruşturma yapmayacaklar, sadece arkeolojik eserleri gözden geçirmek, onları tasvir etmek ve haritaya geçirmek zorunda idiler. Her gözetici Adriyanov'un "öneri" ve "Kurganografiya Sibiri" broşürlerinden iki tane, ajanda ve kazanın haritasını da aldılar. Çok sayıdaki memur bu talimata ilgi gösterdi, materyal derleme işi "alabildiğine" ilerliyordu. Ancak onun sonuçları muğlâkta kaldı. Adriyanov'un arşivinde, gözlemcilerin kalem aldıkları birkaç rapor mektubu muhafaza edilmektedir, ancak hem arkeolojik harita hem de ona ait metinler henüz açığa çıkartılmamış, tespit edilmemiştir.

Adriyanov'un, Sibirya kurgan ve mezarlarının çoğunu inceleme gibi büyük bir hizmeti olmuştur. Yenisey steplerinde 1890, 1894-1899 ve 1903 yıllarında, toprak seti olmayan mezarları hesaba katmadan, yaklaşık 150 tane kazı gerçekleştirdi. Onun elde ettiği buluntular zengin bir koleksiyon ve değerli bilgileri kapsamaktadır. Tagar adasında gömü maskesi keşfi yegâne değildir. Arkeolog daha fazlasını tespit etti. Maskelerden daha az öneme sahip olmayan bilimsel keşif 1903 yılında oldu: Abakan'ın aşağı kısmında Oglahtı Dağında elbisesi ile mumyalanmış ceset ve öleni tasvir eden otlardan ve deriden yapılmış kuklalar bulundu. Hem cesedin hem de mumyanın yüzünde alçı taşından maskeler vardı.

Daha sonra Adriyanov dikkatini petrogliflerin öğrenilmesine yöneltti. 1909 yılına kadar stepleri dolaştı, kaya tasvirlerinin ve yazıtların kopyalarını çıkarttı. Bu muazzam ve bir o kadar da güç bir çalışmaydı. Arkeolog kayalardan ve kurganlardan tasvirlerin kopyalarını çıkarttı. Bazı heykelleri Minusin Müzesi'ne kazandırdı.

Adriyanov'un bilim alanındaki vazifesi: "bilimsel materyalin çoğaltılmasının kuvvet ve imkân dâhilinde olması" ve "itinalı ve detaylı materyaller toplamak" onun tevazuunu gösteriyordu. Her iki görevi de başarıyla yerine getirdi.

...Meşhur altın sanayicisi tüccar P.İ.Kuznetsov'a ait olan, Uzunjul'un yukarı kısmında yer alan sakin ormanlık alanda, çok sayıdaki yapıyla beraber yer alan büyük ev her zaman misafirlerle doludur. Konukları buraya çeken ev sahibinin konukseverliği ve avcılık idi. Ev sahibi ve misafirler Tom veya Beliy Yus'un yukarı kısımlarında, sezona göre sincap, yaban horozu, samur, yabani keçi, ceylan ve hatta ayı avlarlardı. Ev sahibi olarak misafirlerine görülmeye değer yerler olarak eski kurgan kümelerini gösterirdi. Aile üyeleri de "mezar buluntu eşyaları" koleksiyonuna merak salmışlardır. Baba P.İ.Kuznetsov da Minusin Müzesine kendi koleksiyonunu hediye etmişti ki, bu koleksiyon arkeoloji varlığının temelini oluşturmaktadır. Altın sanayici-tüccarının oğlu İnnokentiy Petroviç Kuznetsov-Krasnoyarskiy, 25 yaşından beri oluşturduğu kendi özel koleksiyonunu Arkeoloji Komisyonu'na hediye olarak Petersburg'a gönderdi. Tomsk Üniversitesi, bir dinleyici ve derleyici olan İ.P. Kuznetsov-Krasnoyarskiy'in XVII. asır Sibirya el yazmaları arşivlerinde korunabilmiş tarihi belgeleriyle ciddiyetle ilgilendi, yerli halka ait çok sayıda efsane ve gelenekler derledi. Genç adamın ilgisinin oluşmasında, ailesinde hüküm süren, bölge tarihine olan heyecanlı atmosferin büyük etkisi olmuştur. Kuznetsovlar her zaman Marytanov'a her işinde yardımcı oldular. Onlar Adriyanov'a araştırmalarında malzeme desteği verdiler, müzenin kurulmasında para desteği sağladılar. Geleceğin arkeoloğunun kız kardeşi bizzat Martyanov'un araştırmalarına finansman sağlamıştır ve aynı şekilde onun Rusya'daki müzeleri gezmesine de. P.İ. Kuznetsov'un kendisi de müze mensupları Klements ve V.A.Vatin'in çalışmalarının yayımlanmasına kaynak tahsis etmiştir. Onun müzeye yaptığı destek ve hizmet sadece maddi olarak gerçekleşmedi. Arkeoloji Komisyonu'nun 1884 yılındaki kazı izninden sonra, müze için Askis köyü civarında, Nemir ve Uzunjul nehri yukarılarında 17 tane eski mezar kazısı yapmıştır. Kazı itinalı bir şekilde gerçekleşti: mezarın içinde toprak kat kat kazıldı, elekten geçirildi.

P.İ.Kuznetsov, arkeoloji haritası için bilgi derlemesi yapılması çağrısına ilk karşılık veren kişiydi. Bunun için 1884-1885 yıllarında o Abakan Nehri'nin sol sahilinde tarama yaptı, müzeye vermiş olduğu bazı kaya heykeller ve eski Hakas yazısıyla yazılmış levha buldu. P.İ.Kuznetsov'un talebiyle, ona güzergâh boyunca eşlik eden sanatçı Stankeviç, 12 tane sulu boya resmi yaptı ve oldukça büyük mezarların da 6 tane planını çizdi. Bu resimleri müzeye hediye etti. Araştırmanın sonucu 1889 yılında *Minusin Bölgesinin Kadim Mezarları* başlığıyla kitap olarak yayımlandı; kitapta P.İ.Kuznetsov, karşılaştığı kurganların birbirleriyle olan farklarının altını çizmektedir. Daha sonraki dönemde İ.P. Kuznetsov-Karanoyarskiy beklenmedik bir şekilde kendi arkeolojik faaliyetini bıraktı, Petersburg'a sahip

olduğu kişisel koleksiyonundan hediye göndermeye devam etti, birkaç tane kaya heykel ve eski yazıyla yazılmış olan levhaları Tomsk Üniversitesi'ne götürdü.

10 yıl sonra tekrar arkeoloji ile uğraşmaya başladı ve kitaplar yayımladı. Onlardan birinde 1884 yılındaki kazıya ait materyaller veriliyordu, ikincide ise yeni derlediği koleksiyonundan materyaller vardı. 1909-1915 yılları arasında İ.P. Kuznetsov-Kranoyarskiy, yeni Hakasya sınırları içinde yeniden arkeoloji istihbaratı yürüttü. Çörnıy Yus ve Şir Gölü yakınında iki tane kurgan kazısı geçekleştirdi. Arkeolog, aynen daha önce olduğu gibi buluntuları ve raporları, resim ve fotoğrafları da ekleyerek Petersburg'a gönderdi. Özellikle eski kaya heykellerin bulunmasına büyük önem verdi. Minusin Müzesi arşivinde bu kaya "balballar" hakkındaki yazıları muhafaza olmaktadır. O notlarda İ.P. Kuznetsov-Krasnoyarskiy, heykellerin yayıldığı sahayı steplerde Yenisey ve Abakan nehirleri boyunca sınırlarını çiziyor ve onların türevlerini, Batı Sibirya, Güney Rusya ve Kuzey Moğolistan kaya "balbal"larından farklılığının altını çiziyor.

Sibirya arkeolojisinin gelişmesinde Minusin Müzesi'nin büyük rolünün altını çizerek İvan Timofeyeviç Savenkov'dan bahsetmek gerekir. O, Matyanov'dan müze müdürlüğü görevini devralmıştır. İ.T.Savenkov müstakil arkeoloji araştırmalarını esas olarak 80'li yıllarda yürütmüş, Krasnoyar'a öğretmenlik semineri müdürü olmuştur. 1883-1885 yılları arasında Coğrafya Kurumu talimatı doğrultusunda birkaç defa Krasnoyar'dan Yenisey'in üst bölgelerine gitti, oradaki kalıntı ve kurganları tespit etti, kaya resimlerinin kopyalarını çıkarttı. Araştırmacı, taş devri heykelleri hakkındaki derlediği bilgileri yayımladı. Diğer yurt bilginleri gibi İ.T.Savenkov da Yenisey Vadisi'nin orta kısmının arkeolojik haritasının çıkartılmasıyla uğraştı. Klements'in haritasındaki eksik noktaları tespit ederek kendi alternatif haritasını Arkeoloji Komisyonu'na gönderdi. Savenkov, P.İ. Kuznetsov ile birlikte yürüttüğü Yenisey steplerindeki özel kazılarında, Uzunjul Nehri kıyısındaki bir mezarı kazmadı.

90'lı yıllarda halk okulunda müfettiş olarak çalıştığı Varşova'ya gitti. Sibirya'yı çok özlediğini dostlarına yazmış olduğu mektuplarında ifade ediyordu: *"Benim burada doğa ve bilimle olan ilişkilerim kesildi, zira görevim bütün zamanımı alıyor, bu da bütün gücümü ve bilimsel enerjimi tüketiyor. Bu kısıtlama benim için en ağır ve çekilmez olanı. Sibirya'ya döneceğimi hayal ediyorum. Burada bir elim yağda, bir elim balda ama yine de Yenisey, beni çekiyor: oraya, doğasına ve insanına alıştım. Antropolojik, jeolojik ve coğrafik materyaller derlemeyi arzuluyorum. Arzularımın hilafına olarak bu derleme çalışmasına ara verdim. Bilim ateşi az değil, ben ancak onun etrafında, onun sıcaklığında olunca sükûnet buluyorum."*[29] Minusin'e dönen İ.T.Savenkov müzeyi yönetmeye başladı. Bu iş ona çok karışık geldi. Yeni müdür, müze ve kütüphanenin itibar ve önemini yüksekte tutmaya çalışarak, örnekler derledi, bozkırdan müzeye kaya heykeller getirdi ve sergiler açtı. 1910 yılında Moskova Arkeoloji Kurumu İ.T. Savenkov'un *Yenisey'de Sanatı Tasvir Eden Kadim Eserler Hakkında* adlı kitabını yayımladı. Kitabın içinde resimler, kaya resimleri ve heykeller, eski dönem sanatını yorumlayan tasvirler yer almaktadır.

---

[29] Arhiv MM // MinusinMüzesi Arşivi, op.2, d.65, b/l.

Resim 4: Verhne-Bicinsk stepinden koyun kafalı heykel. Foto: İ.T.Savenkov, 1910.

Resim 5: İ.T.Savenkov tarafından MinusinMüzesine getirilen Tazmin Ulusu'ndan heykel. Foto: 1910.

İ.T.Svankov arkeolojik haritayı oluşturarak büyük bir başarı kazandı. Harita tam olarak görünüyordu ve büyük yarar sağlayabilirdi, eğer ki basılmış olsaydı. İ.T.Savenkov, onu yayım için P.S.Uvarova ile Moskova'ya gönderdi, bir süre sonra teyit için zaman istedi ama hiçbir zaman geri dönmedi. Onun kazı çalışmalarının sonuçları açıklanmadan kaldı. İ.T. Savenkov, Moskova Arkeoloji Kurumu için 1910-1911 yıllarında şimdiki Hakasya sınırları içinde Bir nehrin yukarılarında bulunan iki tane büyük kurganın incelemesini yaptı. Fotoğrafların içeriğine bakılırsa, onlar oldukça geniş mezarlar kazmışlar, çok sayıda gömülü eşya bulmuşlardır. O'nun günlükler, raporlar ve notlar tuttuğu, ayrıca P.S.Uvarova ile göndermek için kurganlardan çıkan materyalleri hazırladığı bilinmektedir. Ancak bütün materyallerin yok olmuş, Moskova yolunda kaybolmuş olması muhtemeldir.

Martyanov döneminde Minusin Müzesi koleksiyoncularla sıkı ilişkiler kuruyordu. Martyanov defalarca Petersburg ve Moskova'nın talebi üzerine, eskiye

ait koleksiyon sahibi kimselerle, sahip oldukları koleksiyonun taslağını çıkartmak veya onun satılması durumunda aracı olması için defalarca yazışmalarda bulunmuştur. İlginç koleksiyona sahip olanlar arasında Adriyanov, İ.P.Kuznetsov-Krasnoyariy, İ.S.Bogolubskiy, Yenisey'den İngiliz Boyling, Abakan Köyü'nden Papaz Stepan bulunmaktadır. Koleksiyoncular arasında Sibirya arkeolojisinde en büyük izleri bırakanlar İnnokentiy Aleksandroviç Lopatin ve İ.S.Bogolubskiy'dir.

İ.A.Lopatin zengin bir eski eser derlemesine sahip idi. Kendisi Yenisey vilayetinden altın sanayici-tüccarı B.G.Belinskiy'nin yeğen oğlu olmaktadır. Lopatin koleksiyonculuğa eski monet ve ufak tefek şeyleri derleyerek başladı. Dağ enstitüsünün tamamlanışından sonra 10 yılını aralıksız olarak jeolojik gezilerde geçirdi, 1870 yılında emekliye ayrılarak Krasnoyar'a yerleşti ve arkeolojik eserleri sistematik olarak derlemeye başladı. Bu zamana kadar Lopatin eski eserleri elde etmek ve kurganları kazmak için para ödediği, vilayetin güney bölgesinde onlarca altın maden ocağına sahip olmuştu. Maalesef Lopatin, kazılara sadece ham madde olarak ilgi duyuyordu, hatta bazen kazı yapmak için Petersburg'dan izinler aldı, ancak çalışmalarla ilgili raporlar vermiyordu. O kazılardan Tarih Müzesi vitrinine konması için kont Uvarov'a teklif ettiği muazzam derecede bronz arkeolojik eser koleksiyonu elde etti. Koleksiyoncu alınan paraları, Minusin bölgesinde kurgan kazıları yapılması için Martyanov'a verme niyetinde idi. Muhtemelen Lopatin müze çalışanlarının büyük etkisi altında bulunuyordu ve bu da onun eski eserlere olan ilgisinde etkili olmuştur. Altın tüccarı, Martyanov'un yakın dostu olan, Minusin'in eczacısı A.V.Malinin'in amcasının oğlu idi. Bu akrabalık sayesinde O, Martyanov ile, daha sonraları da Klements ile dostluk kurdu. Arkeoloji Komisyonu akedemisyen W.V.Radloff'a tevdi edilen ilk derleme eser olan *Sibirskiye Drevosti* (Sibirya Tarihi Eserleri) adlı eserin yayımına giriştiği zaman, aynı zamanda müzelerden ve özel koleksiyonculardan eski eserleri ya da tam kopyasının alınması ricası ile şehir istatistik komitesine de başvurmuştur. O zaman Lopatin eserin temelini teşkil eden çok sayıda değerli orijinal eserleri gönderdi. Daha sonra da zaman zaman eski eserleri Petersburg'a gönderdi, 1906 yılında ise komisyon ile anlaşma sonucu bütün koleksiyonunu Tarih Müzesine hediye etti.[40] Ancak yapılan anlaşmaya göre Lopatin'in koleksiyonunun büyük bir bölümü Petersburg'da kaldı ve günümüzde Ermitaj Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Diğer Sibirya koleksiyoncusu olan İnnokentiy Semyenoviç Bogolubskiy de aynı şekilde jeoloji etiğimi almıştı. Geleceğin çevre mühendisi 1881-1883 yıllarında Açin, Kan ve Minusin bölgelerine defalarca seyahatte bulundu. Klemetns ile tanışan Bogolubskiy arkeolojiye merak saldı ve hatta Minusin'in zamanla *Yeni Aleksandrya* (İskenderiye) olarak adlandırılmasını hayal etmeye başladı. Görev seyahatlerinde jeoloji koleksiyonu oluşturdu, mağaraları, kurganları inceledi, altınlı kumlarda eski eserler ve hayvan kemikleri bulmuştur. İ.S.Bogolubskiy daha 1884 yılında Minusin Müzesi için kurgan kazan ilk kimse olmuştur. Bu çalışma için gerekli desteği altın sanayicisi P.O.Bartaşev sağlamıştır. Kurgan içerisinde, çok sayıda yanmış insan kemikleri olan büyük bir mezar bulunmuştur. Maalesef Bogolubskiy kurganın incelemesini tamamlayamamıştır. Munisin Müzesinde

[40] GİM OPİ, f.17, d.1030/6, l. 251, 263.

muhafaza edilen eski levhalar ve elyazması tasvirlerine bakılırsa onun çalışmalarının oldukça verimli geçmiş olduğu görülmektedir. İ.S.Bogolubskiy değer biçilemez kültürel eserlere ilişkin tasvirlerini belagatli bir dil ile yapmıştır. Bu da bilim çevresini, Yenisey'in kayalıklardaki ve mezar taşlarındaki yazıt ve resimlerin çok dikkatli ve kesin kopyalarının çıkartılması gerektiğine sevk etti.

* * *

1977 yılı yazında Minusin Müzesi 100. yılına ulaştı. Müzenin jübilesini kutlayan Minusinliler ve dışarıdan gelen misafirler tek ruh olmuşlardı: müze sadece kültürel materyalleri toplayan ve koruyan bir kurum olmayıp, rolü daha büyük ve geniş ölçeklidir. Zira çevresinde kendisini bölgesine ve onun tarihine adamış insanları toplamış, Sibirya arkeoloji biliminin gerçek bir ocağı, kaynağı olmuştur. Bunun için de modern arkeoloji ile müzenin üstün yararlarıyla bağlantı kurmamak olmaz; burada Klements'in şu sözünü tekrar etmek yerinde olacaktır: *"Müze her zaman parlak bir nokta olarak kalacaktır... onun etkilerini, değerini ancak gelecekte değerlendirmek mümkündür."*

SİBİRYANIN ESKİ HAYVAN YETİŞTİRİCİLERİ

20'li yıllarda bütün arkeologlar tarafından, arkeolog Sergey Aleksandroviç Teplouhov'un Bateni Köyü'nde kaldığı bilinmektedir. O, kazı işaretleri koyarak çevreyi belirledi, sınırları çizdi. İşçileri de yine köylülerden tuttu ve günlük olarak ücretlerini ödedi. Aralıklı olarak delikler kazdırdı ki, bunlar günümüze değin kalan işaretlerdir. Teplouhov kendi ilmi araştırma seyahatine 1920 yılında, Orta Yenisey step bölgelerinden başladı; bu bölgeleri seçerken farklı kurganlara rastlaması belirleyici etken olmuştur. O, aynı bölgedeki yapıların, gömü geleneklerinin, ölü ile birlikte mezara konulan eşyaların farklı olmalarının tarihin değişik dönemlerine ait delil oluşturduğunu kabul etmektedir. Arkeolog böyle bir bölge olarak bahsedilen Bateni Köyü yakınındaki 14.4 km.'lik Yenisey vadisindeki alanı seçmiştir. İlk yıl Teplouhov sadece 7 mezar kazdı; mezarlardan pek önemli bir şey çıkmadı; ama şanslı tarafı bu mezarların yağmalanmamış olmalarıydı. Buna bağlı olarak buradaki mezarların bronz çağının dört farklı evresine ait olduğunu tespit etti. Teplouhov, köyün civarında 9 yıl boyunca kazılar yaptı, yeni eserler buldu. Sonuçta ise on iki ayrı döneme ait mezarların keşfini yapması ve neolitik dönemden (M.Ö. III. binyıl sonları) Moğol dönemine (XIII-XIV. asırlar) kadar Yenisey'in eski kabilelerinin kültürel gelişim sürecini tespit etmesi büyük bir mutluluk olmuştur. Teplouhov'un detaylı bir şekilde tespit ettiği, geliştirdiği, düzeltmelerinin yapıldığı kronolojik şema, günümüze kadar tazeliğini, önemini muhafaza etmektedir; arkeoloji tarihinde ender bir olaydır.

Sibirya'nın ilk hayvan yetiştiricileri hakkında uzunca bir süre hiçbir şey bilinmiyordu. Mezar yapıları etrafa dağılmış ve toprağın yüzeyinde zor bir şekildeydiler. Onları ne bilim adamları ne de hırsızlar fark edebilmişlerdir. Teplouhov ilk kez Afanasyev Dağı eteğinde Bateni Köyü yakınlarında zar zor fark edilebilen 18 tane mezar kazdı. İşte bundan dolayı burada gömülü olanlar "Afanasyevler" adıyla bilinmektedirler.

Teplouhov'un 1920 yılındaki bu önemli kazılarının önemi bir iştirakçisi de Tomsk Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi Doğal Bilimler Bölümü öğrencisi

olan Gryaznov idi. Tesadüfen bu kazı çalışmasında yer almıştı ama bu durum onun hayatının akışını değiştirdi. O, Teplouhov'un öğrencisi - yeni arkeolog- olmuştu.

Yıllar geçti. Bateni köyü Krasnoyar sularının derinliklerine gömüldü. Teplouhov da uzun zaman önce aramızdan ayrılmıştı. Onun öğrencisi Gryaznov birçoklarına öğretmenlik yaptı. Sadece Yenisey'de değil, Altay'da da onlarca Afanasyev kabilelerine ait mezarları inceledi. Gryaznov, SSCB BA AE LŞ'nin Krasnoyar araştırma gruplarının en büyüklerinden birine başkanlık etmiştir; O mezarların büyük bir kısmını bu araştırmasında incelemiştir.

Sabahın erken saatleri; dağlar arasında, Karasuk (Karasu) Nehri'nin kıyısı boyunca uzanan çukurda, arkeologların çadırlarında sakinlik var, fakat araştırma heyetinin başkam Gryaznov her zamanki gibi dağdan kampa elinde çiçeklerle dönüyor. O'nun çiçeklere olan tutkusu herkesin malumudur. Acele ettiği bir yere bile giderken, eğer yol kenarında nadir olan çiçeklerden görürse o çiçekler için arabayı durdurur. Gryaznov, Sibiryaktır (Sibiryalı) ama Petersburg'ta yaşıyor. O'nun eski Petersburg'daki küçücük bahçesinde 96 çeşit ağaç ve funda türü mevcuttur. Sibirya sediri, Arap söğüdü, bagulnik[1], jarki (parlak, sıcak), Minusin pikulkası gibi türler ona daima vatanını hatırlatıyor. Gryaznov, Sibirya'dan hiçbir zaman kopmamıştır, zira 50 yıldır Sibirya kurganlarını kazmaktadır. Gryaznov şaşırtıcı derecede bir gözlem gücü edindi. Çevredekilerin dikkatinden kaçan detayları o yakalıyordu. Eline kilden yapılmış bir çanak alınca, onun ne pişirmek için kullanıldığını: kaşa (bulamaç), et veya sütten mi bir yemek pişirildiğini belirliyor; çanağın şeklinden kül içerisinde mi, yoksa ocağa mı konduğunu tespit ediyordu. Yaşam tarzına veya iktisadi hayata ait çok sayıdaki eşyalar ve detaylar onun yeniden kurmasıyla açığa çıktı, aydınlatıldı. "Parçacığı" görebilme yetisi Gryaznov'a Karasuk Nehrindeki çalışmaları sırasında arkeolojik bir sır olarak duran, Afanasyevlerin toplu olarak gömülme nedenim açıklama imkânı verdi.

Yenisey'de yeni tespit edilen eski mezarlar M.Ö. III. binyıla aittirler. Onlar Teplouhov'un "Afanasyevler" diye adlandırdığı Avrupai insan tipine mensup olan insanlardan kalmıştır. Onlar 6-10 aileden oluşan küçük köylerde yaşamışlardır. Av ve balıkçılıktan besinlerini tedarik etmişler; az bir bölümü de tarım ile uğraşmıştır. Temel olarak at, koyun ve inek yetiştirmişlerdir. Bunlar Sibirya'nın ilk hayvan yetiştiricileri idi. Onlar ölülerini büyük çukurlar içerisine koyup, üzerini de tomruk ve kayalarla kapatıyorlardı. Mezarın etrafını da 1 metre yüksekliğinde taş duvarla çevreliyorlardı. Mezara genellikle 1-2, nadiren de 5-8 cesedi birden gömüyorlardı. Peki, böyle toplu gömülerin yapıldığı mezar şeklinin ortaya çıkışı nasıl açıklanacak? Bir tahmine göre önemli ve saygın biri öldüğü vakit, bu dünyada mahiyetinde bulunup ona yardım edenlerle birlikte gömüldükleri düşünülebilir. Bu yorumu bir kenara bırakmak gerekiyor. Mesele şu ki, insan iskeleti mezarın bir bölümünde yatıyor, mezarın diğer bölümünde ise eşyalar, sıvı içecekler ve gıdalar için toprak kaplar ve taştan yapılmış silahlar bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bütün ölüler için yiyecek ve kaplar koyuyorlardı. Burada kabile üyelerinin ölüm karşısında tamamen eşit seviyede oldukları izlenimi edinilmiştir. Bunun nedeni ölümcül savaşlar olabilir mi? Elbette mümkün ama asıl izahı başka.

---

[1] Bagulnik: her zaman yeşil olan ve bayıltıcı bir kokuya sahip bir bataklık fundası (Ç.N.).

Karasuk Nehrinde 5 kişinin gömülü olduğu mezarlardan birinde iskeletler hiç de olağan olmayan şekilde yerleştirilmiş gibiydi: yaşlı bir kadın ve 10 yaşında bir çocuk iskeleti çukurun duvar dibinde birbirine paralel bir şekilde yatıyorlardı; kemikleri muntazam bir şekilde duruyordu ve hepsinin önünde de kafatasları vardı. Peki, kim ve ne amaçla onları düzenli bir şekilde istiflemiş olabilirdi? Yağmacılar yapmış olamazdı zira mezar yağmalanmamış idi. Bu bilmecenin cevabı küçük bir detayın açıklanmasından sonra ortaya çıktı. Gryaznov, toplu olarak konulan bütün iskeletlere ait, çok sayıda küçük kemik parçalarının eksik olduğunu fark etti; leğen, kürek ve kaburga kemiklerinde ise köpek ve vahşi kurt dişi izleri olduğu fark edildi. Demek ki, bu insanların cesetleri daha önce başka bir yerde imiş; köpekler ve kurtlar bu cesetleri yemişler. Daha sonra bu kalan kemikleri bir çuval veya benzer bir şeyle taşıyarak bu mezar içine yerleştirmişler. Bundan dolayı da bazı küçük kemikler eksik. İşte bu ilgi çekici bir noktadır. Bu iskeletlerin kafatasları ise zedelenmeden kalabilmiştir. Hatta bir kulak deliğinin yanında küçük bir de küpe vardı. Açıkça görülüyor ki, ölünün kafasını ayrı olarak gömmüşler ve kurutmuşlardır. Bu açıklama beraberinde yeni soruları da getirmektedir. Peki, bu geçici gömüleri veya cesetleri muhafaza etmek nasıl açıklanacaktır? Ketlerde kışın ölen kişinin cesedini muhafaza etmek için, oydukları bir ağaç kütüğü içine veya yüksek bir yere, taygadan uzağa gömme geleneği olduğunu hatırlatmaktadır. İlkbahar gelince de söz konusu cesedi de gömmüş oldukları diğer cesetlerin yanına nakledelerdi. Aynı gelenek Tundra Nentslerinde de vardır. Ait oldukları kabilenin sınırlarından kilometrelerce uzaklıkta da olsalar, ölen birinin cesedini çoğu defa gömmüyorlar; akağaç kabuğundan bir "kıskaç"a veya bir kürke sardıktan sonra kızağa koyuyorlardı. Kuzeye doğru ilkbahar göçü gerçekleştikten sonra cesedi kabileye ait mezarlıklarına gömüyorlardı. Bu gelenek Sibirya'da 1935 yılına kadar gözlemlenmiştir. Kuzey Amerika yerlilerindeki geleneğe benzemektedir. Bir önceki bayramdan sonra ölmüş olan önemli kişilerin cesetlerinin kalıntılarını, bayram sırasında ölenlerle aynı mezara gömerlerdi. Kadınları kunduz derisinden yapılmış, boncukla süslü bir örtüye sararlar, sonra da akağaçtan yapılmış kutu (tabut) içine koyarlardı. Kadınlarla mücadele ederek bu kutuyu ele geçiren erkekler, onu bir zafer nişanesi olarak kullanırdı. Ondan sonra da ikinci ve nihai gömü ritüeli yapılırdı.

Görünüşe göre Yenisey'in eski sakinlerigeçici gömü geleneğinde, Afanasyevler'deki gibi ölülerini yılın zaman dilimine göre farklı mekânlara gömerlerdi. Onlar mezar kazmak için metal aletler yapamıyorlardı; tahta küreklerle de bu kazı işlemi çok zor oluyordu. Öyle olunca da cesedi bir kürke, pelerine, örtüye veya akağaç kabuğuna sarmak ve bir ağaca asmak, ya da bir kayanın altı gibi bir çukura gizlemek haliyle daha kolay oluyordu. Bu geçici mezarların aç kurtların saldırılarına uğradıkları da bir gerçektir, fakat kurnazlık ve bilgeliğin deposu olan insan kafası emniyetli bir şekilde saklanabilmiştir; onu muhtemelen ayrı bir yerde saklamaktadırlar. İlkbahar gelinceye kadar, açlıktan ve salgın hastalıktan çok sayıda insan ölmektedir. Yeni kurbanları da daha önce ölmüş olanlarla birlikte gömüyorlar. Ama bazen de farklı olabilmiştir. Belirlenmiş bir zamanda, yılda bir defa, o zamandan daha önce ölmüş olanların tamamı için Afanasyevler geniş bir çukur kazarlar ve farklı zamanlarda ölmüş olanların hepsini o çukura gömerlerdi. Hepsi için yiyecek ve gerekli olan eşyalarını koyarlardı. Çukuru kütüklerle kapatıp, üzerine levha koyarlar; yanında ölü için ateş yakarlar

ve mezarın çevresini duvar örerek çevrelerlerdi; bu duvar ölüler ile yaşayanlar arasında bir sınır oluşturmaktadır. İşte ilk toplu mezarlar bu şekilde olmuştur.

Bu mezarlardan çıkan, daha çok süs eşyası olarak kullanılan metal ürünler dikkat çekmektedir. İnsan her zaman süslenmekten hoşlanmıştır. Ne kadar eski definler varsa, o kadar da farklı tarzda süs eşyaları bulunmaktadır. Afanasyevler kabukları, mersin pullarını, tilki ve dağ sıçanının dişlerini, ayı tırnağı ve hatta insan iskeletlerinin parmak kemiklerini süs eşyası yapmak için deliyor ve bundan gerdanlık, kolye yapıyorlardı. Onlar için balık omurgasından boncuk yapmak da basitti. Süslenmiş olanlar daha çok önem görüyorlardı. Onlarda büyüsel düşünce gizleniyordu; insanı kötü ruhlardan koruyan kişisel muskalar olarak kabul ediliyordu ve işlerinde kendilerine yardımcı olduğuna inanılıyordu. Metali işlemeye başlayınca Afanasyevler ilk önce küpe ve yüzük yaptılar; özellikle moda olarak spiral küpeler. Onları hem erkekler hem de kadınlar takıyorlardı ama bilindiği şekliyle iki kulaklarında değil tek kulaklarında. Nadiren de gümüş küpe ve altın yüzüklere de rastlanmaktadır. Eski kadınların kollarında deriden yapılmış, kenarı demir çerçeve ile çevrilmiş bilezikler muhafaza olmuştur. Buluntular hayret vericidir. Bakır çağında demir mi?! Bu bilezikler Teplouhov zamanında bulunmuş olmasalardı, o da kendinden emin bir şekilde Afanasyevlerin Yenisey'in en eski, ilk sakinlerinden biri olduğunu kabul edemezdi. Bileziği Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü kimya laboratuvarına verdiler. Çerçevelerin metoroit demirden yapıldığı anlaşılmıştır. Açıkça görülüyor ki, faydalı metalle ilk tanışmış olan insanlar onu saf haliyle elde etmişlerdir.

Afanasyevlerin ev zanaatları hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Deriyi işleyebiliyorlar, kürkten, koyun derisinden ve yünden giysiler dikip halı yapabiliyorlardı. Kemik ve boynuzdan ok uçları, süs ve dekoratif gül yapabiliyorlardı. Tahtadan tabaklar oyuyorlardı ama esas olarak topraktan yapıyorlardı. Bir veya iki tabağı, ölünün baş veya ayakucuna mutlaka koyuyorlardı. Onların tabakları üzerlerindeki bezekler ve süsleme şekilleriyle diğer kabilelere ait olan mamullerle karışmaları mümkün değildir. Yumurta şeklinde, dipleri keskin veya küresel şekilde ve muhtelif ebattadırlar. Yetişkinlere 1-4 litre, çocuklar için ise yarım litrelik veya daha küçük hacimli kaplar koyuyorlardı. Minyatür tabakları gençlerin mezarlarına koyuyorlardı. Bütün kabilenin ortak kullanımı ve toplumsal kutlamalar için yemek hazırlamakta kullandıkları kaplar 200 litre hacminde olabiliyordu. Bu büyük kapları az sayıda olan kabilenin çok yaşlılarının mezarlarına koyuyorlardı. Afanasyevler kilden "buhurdanlıklar", vazolar yapıyorlardı. Vazonun üst kısmında bir-iki kolçak yapıyorlar, oralardan ip veya sicim geçiriyorlardı. Bu "buhurdanlıkları" kemere asarak taşırlardı. Aşıboyalı olan bu kaplar, ayinle ilgili anlamlar taşıyan bazı geleneklerde kullanılırdı. "Buhurdanlıklar" bu geleneklerin icra edilmelerinde vasıtasız olarak bir kült görevi görürlerdi. Bu tür icracı unsurların sayıları azdır. Afanasyev mezarlarında genellikle 15-20, daha önceleri ise 30-50 arasında ceset gömerlerdi; çocuklar hesaba katılmadan bir-iki erkek için bir buhurdanlık koyarlardı.

Kabile üyeleri arasında ayrım olmadığı açık bir şekilde görülmektedir. Ocağın koruyucularına, rahiplerine özel kurganlar yapmamışlardır. İnsanları diğerlerinden ayıran yegâne özellik sadece hayatta kullanmış oldukları eşyaların mezara konuyor olmasıdır. Bu eşyalar, buhurdanlık, toprak kap, geyik

boynuzundan yapılmış baston idi. Kısa bir süre önce kabile şeflerini veya yaşlılarını kabile mezarlığına gömmedikleri anlaşılmıştır.

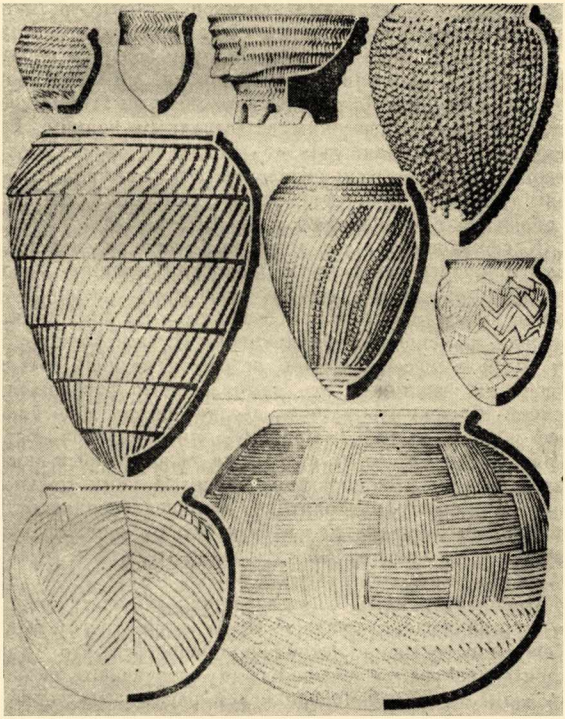

Resim 6: Sibirya'nın ilk hayvan yetiştiricisi- Afanasyevlere ait toprak kaplar.

Yenisey'in sağ kıyısında Turan ve Tense Dağları arasında büyük bir boğaz vardır. Orada dağ yamaçları Yenisey'e doğru uzanmaktadır. Onlar, 60'lı yıllarda araştırma ekiplerince kazılmış olan onlarca kurganla birlikte su altında kalmışlardır. Esas boğaz bölgesinde her yılın birkaç ayında sular altında kalan büyük bir kaya kurgan var. Orada göl oluşana kadar bu kurgan yüksek bir tepe olarak biliniyordu. Onu kazdılar ama tamamen açmak mümkün olmadı. Sular kumları götürdü, kayanın düz göğsünü ortaya çıkardı. Yurt bilgisine sahip insanlar kurganı Minusin Müzesine bildirdiler. Bu şekilde ben de 1975 yılı Haziran ayında bu bölgede bulundum.

Maalesef ekibimiz o yıl çok büyük işler yapamadı. Biz duvarın dış bölgesini kazdık ve kayayı kumlardan temizledik. Kazı çalışması çok sayıda meraklı, özellikle de öğrencilerden yardımcıların ilgisini çekiyordu. Onlar sayesinde kayalar temizlendi. Çocuklar "Bu odanın gün yüzüne çıkarılmasını başarabilecek miyiz?" diye tasalanıyorlardı ve suların çalışmalarımızı yavaşlatmasına üzülüyorlardı; iş

yavaş ilerliyordu. Öğle yemeği. Yamaçta yemek masasına oturuyoruz. Kurgana köy okulundan iki tane üst sınıf öğrencisi yaklaşıyor. Bizleri görünce sitemle bağırdılar: "Neden çalışmıyor, oturuyorsunuz?"

- Yağmur yaklaşıyor.

Gökyüzüne baktılar ve bizimle hemfikir oldular: "Ancak yine de bu durumda kurganı kurtarmak lazım!" dediler. Biz kazı çalışmasına gelecek yıla kadar ara vermek gerektiğini söylemekten emin olamadık. Ertesi günlerde tekne ile kazı yerine gittik. Bizim ayrılışımıza kadar kurgan her taraftan su dalgalarıyla yıkanan kayalık bir ada gibi görünüyordu. Şanstan, dalgalar kış mevsiminde fazla bir hasar vermiyor; kayaları yalıyor ve kurganımız gelecek yıl için daha parlak ve gösterişli bir hal alacaktı. 1976 yılında sular yavaş yavaş doldu ve bütün umutlarımızı haklı çıkaran kazımızı yetiştirebildik.

Kurgan daha öncede bahsedildiği şekliyle, kabile mezarlığından uzakta bulunuyordu ve çok sayıda iri kalıntılar vardı. Çevrede 2 m.'den alçak olmayan kayalı bir duvar yükseltilmişti ve çapı da 30 metre idi. Duvarın içinde tomruklarla ve büyük kaya kütlesi ile kapatılmış çukur kazılmıştı. Merkez çukurun güney yarı bölümünde, ayakları dizlerinden sırtına doğru bükülmüş şekilde yatan, 50-60 yaşlarında erkek ve kadın iskeleti yatıyordu; kuzey yarısında ise tabak çanak kırıkları ile ölü yemeği sırasında yenmiş olan karaca kemikleri vardı. Gömülü cesetlerin durumu, Afanasyevlerin gömü geleneklerinin karakteristik ayrıntısını göstermektedir. Açıkça görülüyor ki, ölüyü en son uğurlama seremonisinde herhangi bir şeyin üzerine oturtmuşlar veya doğrudan yere çömelmiş vaziyette bırakmışlar, daha sonra ise donmuş pozunda oturan cesedi sırt üstü mezara koymuşlar. Kurgana yaşlılar gömülmüş. Afanasyevlerde ortalama insan ömrünün 40-50 yıl olduğu tahmin edilmektedir. Mezarın önemli bir bölümü boş, hatta cesetler bitişik yatıyor. Demek ki, bu bölümde önceleri korunamamış şeylerden malzemeler varmış. Bu tür malzemelerden biri, mezarı ikiye ayırır şekilde erkek cesedinin yanında, dar, ince bir nesne uzanıyor; görünüşe göre demir bir asa. Bu asa boydan boya bezeklerle süslenmiştir. Bezeklerin sayısı 220 tanedir. Bezekler üçerli ve beşerli gruplar olarak nakşedilmiştir. Bu bezekler güle benzemektedirler. Gül bezekler sivri bir şey ile demir asa üzerine vurulmuş; dışa doğru çıkıntıları aşınmış ve temelde aşı boyasıyla süslenmiştir. Afanasyevlerin asası kendi ölçüleriyle Sovyet etnograflarının 1977 yılında Maklay sahilindeki Bongu Köyü'nde gördüklerini hatırlatmaktadır. Bu ritüel asa 1,5 metre uzunluğunda, beyaz ve kırmızı renkle boyanmış, düz bir sopa şeklinde yapılmıştı. Onu kadınlar ve çocukların bakışlarından saklamışlardır. O sopa yardımıyla kabile reisinin, çevresindekilere büyücülük gücünü gösterdiği kabul ediliyordu.[4]

İhtiyarların yanına biri baş, diğeri de ayakucuna olmak üzere iki tane yeni doğmuş (bebek) ölüsü gömülmüş. 50-60 yaşlarında bir erkek cesedi daha vardı; bu da soylu çift ile aynı zamanda gömülmüş. Ona da bir çukur kazmışlar ama Afanasyevlerde kabul edildiği şekliyle değil; bu çukur diklemesine kazılmış, adam

[4]V.N. Basilov. Mujskiye doma vı Bongu// Bongu'da erkek evleri. Sovyet etnografyası, 1977, no:6, sayfa 96.

sanki kabile reisinin ayaklarında yatıyormuş gibi, yüzü de gün doğusuna değil gün batısına dönüktü. Çukuru tomruklarla ve levhalarla kapatmışlar. Yağmacı hırsızların dikkatini bu ikinci mezar çekmemiş. Bu arada erkek cesedi sadece toprak kaplardaki gıda maddeleri ile değil, kulağında gümüş küpesi olduğu halde gömülmüştür.

Afanasyevlerin süslenmekten hoşlandıkları söylenir, ama onların süsleri biraz zayıftır. Onların mezarlarında bulunan süs aksesuarlarının hepsi üç tane gümüş küpe ile bir tane altın yüzükten ibaret. Kabile reisinin kafasını vaktiyle altın ve gümüş küpeler ile süslediklerini tahmin etmek mümkün, fakat açıkça görülüyor ki, başka süsler de kullanılmıştır. Mesele şu ki, kazıya kadar bütün iskelet kemiklerinin rahat bir şekilde oldukları tespit edilmişti; hatta üst omurga kemikleri bile tamdı ama kafatası yoktu. Böyle bir durumda ilk omurların olmamaları gerekirdi. İnsanın aklına yağmalanmış olduğu düşüncesi geliyor. Yağmacıların mezarın eşyalarının bulunduğu bölüme ulaştıkları zamana kadar üzerinde kaya ve toprak kütlesinin ağırlığının bulunduğu tomruklar eğilmeden kalmışlardı. Kafatasında kumaş parçacıkları kalmıştı ve gümüş küpeleri kafadan koparmak zor olduğu için kafayı olduğu gibi almışlar. Ayaklarının altına düşen şeyleri parçalamışlar, sağa sola saçmışlar, kafatasını mezarın dışına fırlatmışlar. Hırsızlar gitmiş, kurgana bir yabani köpek girmiş, boynuz yerlerinde kumaş kalıntılarının muhafaza olduğu karacanın kafatasını kemirmiş. Gömü sırasında insanlar tarafından beyni çıkartılarak yenilmiş olan karacanın kafatası aç hayvanlar için bir ganimet olmuştur.

Köylü Kojuhovskiy kendi bostan tarlasını kazarken kemiklere rast gelmiş. İlk başta onlara pek dikkat etmemiş. Ama Bateni Köyü'nde Teplouhov çalışmaktadır ve bütün herkes onun "iskeletler aradığını" biliyor. Kojukovskiy de bütün kemikleri bir leğen içinde toplamış ve Teplouhov'a götürmüş. Leğenin içerisinde insan kafatası ve kemikleriyle yine kemikten yapılmış silah varmış. Böyle bir tesadüf ile Yenisey'de Afanasyevlerden daha evvel neolitik dönemde yaşamış olan insan iskeleti bulunmuş. Akabinde arkeologlar ısrarla bu insanların izlerini aradılar. Onların geçici konaklama yerini buldular ancak mezarlarını bulamadılar. Bateni Köyü sular altında kalmasından önce evler tetkik edildiği ve boşaltıldığı zaman, Kojuhovkisy'nin çiftliği ve çevresinin ekilen katmanı buldozer ile kazıldı. Ama nafile. Yenisey ve Abakan steplerinde bu güne kadar neolitik döneme ait mezar bulunamadı. Bu arada neolitik dönem insanı Bateni Köyü'nde bulunmuştu, fiziksel şekliyle o yerlerin daha sonraki sakinlerinden çok farklılık gösteriyordu. Demek ki, Afanasyevler esas yerli halk değiller. Çok fazla açıklanamayan noktalar ortaya çıkıyor. Afansyev kabileleri sadece Yenisey steplerine değil Dağlık Altay'a da yerleşmişlerdir. Afanasyevler Avrupai nüfusun sanki bir adacığı gibiydi, çünkü o zaman komşularının hepsi Mongoloidlerdir. Ancak Afanasyevler metali dövebiliyorlar, ev hayvanları türlerini yetiştirebiliyorlardı. Onlar komşuları ve öncüllerinden farklılık gösteriyorlar ve o dönemde onlardan çok uzaklarda, batıda Don, Volga ve Urallar'da yaşayanlara benziyorlardı. Onlar da aynen Afanasyevler gibi ölüleri için dört köşeli geniş bir çukur kazıyorlar, ağaç tomrukları ve toprakla kapatıyorlardı. Cesedi sırtüstü koyuyorlar ve gömü ateşi yakıyorlardı. Onlar da "buhurdanlık" ve yumurta veya küre şeklinde kaplar koyuyorlardı. Aynı tarzda süs eşyaları ve çok sayıda taşlar: havaneli, kazağı, ok ucu. Afanasyevlerin ve "Yamnik"

diye adlandırılan batılı hayvan yetiştiricilerin mamulleri ve gelenekleriyle benzeşmektedir. Onların fiziksel suretleri tanımlayıcıdır. Antropologlar tespit ettikleri zaman, Afansyevlerin ve Yamniklerin, bir kısmının Karadeniz boyuna, diğer kısmının ise Sibirya'ya göç ettikleri Orta Asya'da veya Aral Denizi bölgesinde bir yerlerde yerleşmiş olan ortak ilk atalarına ait genel sorular ortaya çıktı. Daha sonraları Afanasyevlerin batılı hayvan yetiştiricileri bölgesinden göç ettikleri hakkındaki tasavvurlar ortaya çıktı. Sonuncuların çıkış noktasını ise Volga-Ural Nehirleri arasındaki havza oluşturmaktadır. Bu bölgeden hayvan yetiştiricisi-yamnikler müteaddit defa batıya doğru Balkan yarımadası boyunca göçmüşlerdir. Onların doğuda Altay ve Yenisey steplerine doğru da yayılmış olmaları mümkün. Sibirya'da onların bir bölümünün yaşamak için kaldığı açıkça görülüyor. Tabi yeni şartlar dâhilinde devamlı olarak, göçüp gelmiş olanların gelenekleri, alışkanlıkları ve iktisadi yatkınlıkları değişikliğe uğrar. Ama onlar izole ve kapalı bir şekilde yaşadılar, Sibiryalı yerli halkla karışmadılar, bundan dolayı da Avrupai ırk özelliklerini korudular.

KAYA İDOLLER

Stepte asırlardan beri kayalar durmaktadır: yüksek ve kısa, perdahlanmış, tıraşlanmış ve şekilsiz iri parçalar. Kurganlar çevresinde, eski mezar yanlarında ve tek olarak steplerde, yaşam yerleri ve mezar tepelerinin dışında durmaktadırlar. Ancak çoğunda kırılmış, oyulmuş ve kazılmış resimler var. Aydınlatıldığı zaman güneşin doğuş ve batışı, ağzı, burnu ve gözleri belirgin şekilde insan kafası resmi görülmektedir. Yüzü derin bir şekilde oyulmuş ve aşı boyası ile süslenmiştir. Geniş yassı yüzünde kabartmalar var. Onlar daha çok maskeye benziyorlar, zira kafasında şeritle kesilmiş üç göz, vahşi hayvana benzer boynuz, kulak ve taca sahip. Bu tür kayalar edebiyatta kaya heykeller ve balballar olarak adlandırılmaktadır, çünkü daha belirleyici ve detaylı ad vermek zordur. Çoğu zamanda insanın kafası olmadan kabartılı karnı ve göğsü tasvir edilmektedir; nadiren de boynu, omzu ve elleri. Günümüzde bu tür heykeller Leningrad, Minusin, Abakan, Krasnoyar Müzelerinde, Novosibir Akademgorod'da ve bir de Moskova'da muhafaza edilmektedir. Oyulmuş muazzam eski Sibirya heykelleri uzun asırlar boyunca sadece oralara giden Yenisey stepleri yolcularınca biliniyordu.

Bu şaşırtıcı kayalardan ilk defa Messerşmidt bahsetmiştir. Daha sonraki dönemlerde Yenisey vadisine seyahat eden bilim adamları, onları tasvir etmiş, resimlerini çıkartmışlardır. Minusin Müzesi'nin şevkli çalışkan mensupları Klements, Adriyanov, İ.P.Kuznetsov-Krasnoyarskiy ve İ.T.Savenkov özellikle steplerde heykeller araştırdılar ve onlara özel bir pavyon tahsis edilen müzeye getirmeye çalıştılar. Sovyet bilim adamları da bu geleneği devam ettirdiler. Özellikle arkeolog A.N.Lipskiy stepten Abakan Müzesine çok sayıda heykel getirdi.

Bu süslenmiş fantastik maske yüzlere, onları üreten çağdaşlarının ne kadar büyük bir tutku gösterdikleri tahmin edilebilir. Hava koşullarından ve zamandan oldukça aşınmış olan bu heykeller, hala XVIII-XIX. asırlarda yerel halkta korku ve saygı uyandırmaktadırlar. Hakaslar onlara "putlar, idoller, yaşlılar, bakireler, şeytanlar vb." gibi isimler vermektedirler. Onlar kaya heykellerin nasıl ortaya çıktıklarını bilmiyorlar ama onların önlerinde eğilerek kurbanlar sunuyorlar,

onların ayaklarının dibine yiyecekler koyuyorlar, "balbal"ların ağızlarına smetana (kaymak), yağ ve kurban edilen hayvanın kanını sürerlerdi. Yenisey valisi kendi döneminde şunları yazmıştır: *"Kaba ihtiyarlar, bakireler, balballar (taş heykeller) mezarlarda, mezar üstü taş heykeller olarak değil, Tatarlar için sığırlarını vahşi canavarlardan koruyucu ve yaltakçıları olarak tapındıkları idoller vazifesi yörmektedirler."*[43]

Onlar özellikle kadın figürünü andıran heykellere büyük hürmet göstermektedirler. Abakan Müzesi'nin önünde 2 metre yüksekliğinde granit sütün bulunmaktadır, üst sivri ucunda kaba bir yüz oyulmuş, orta kısmında karnını ve memeleri gösteren kabartı vardır. Bu kaya "Askis Ninesi" ya da "büyük kaya ihtiyar" anlamına gelen "Uluk-kurtuyaktaş" diye adlandırılmaktadır, çünkü o Askis Köyü yakınındaki kurganlardan birinde duruyormuş.

Resim 7. "Askis Ninesi" heykeli.

XVIII. asırda Meserşmidt, yerli Tatarlar tarafından icra edilen bahse konu ayin yakarmasını izlemiştir: *"Onlardan her biri üç defa heykelin etrafında dönüyor, bu töreni tamamlayınca kendine ait olan erzakının bir kısmını afiyetle yemesi için heykelin dibine koyuyor."*[44] İcra edilen bu gelenek XIX. asrın ortalarına kadar değişmemiştir: *"Yabancı bir zanaata giren veya onun önünden geçen yabancılar yaşlı kaya kadına saygıyla yaklaşıyorlar. Ona ayran ve süt ikram ediyorlar, putun ağzı açık büyük çıkıntılı kaba yüzüne gayretle yağ ve kaymak sürüyorlar, çeşitli maddelerin yağ katmanlarından putun ağzı kararmıştır. Eğer zanaat başarısız olmuşsa, o zaman hiddetlenen bazıları putu, kendilerini aldatmasından dolayı kamçı veya sopa ile cezalandırıyorlar."*[45] Muhafaza edilen fotoğraflardan putun ağzına yağ ve kaymak sürme geleneğinin daha XX.

---

[43] A. Stepanov. Yeniseyskaya Guberniya, Spb., 1835, s.129.

[44] W.V. Radloff. Sibirskiye Drevnosti,, cilt 1, sayı 1, s.10.

[45] Yeniseyskiiye gubernskiye vedomosti, 1859, No.24.

asrın başlarında varlığına delil oluşturmaktadır. 60'lı yıllarda "Askis Ninesi"ni stepten getirip Abakan Müzesi'nin eski binasının avlusuna koydular, ondan sonra da Hakaslar ihtiyarı beslemeye ve ziyaret etmeye devam etmişlerdir.

Bu kaya hakkında kuşaktan kuşağa efsaneler aktarılmıştır. İşte onlardan bir tanesi:

> "Bir zamanlar ihtiyar kaya nine(taş nine), kendisi gibi kaya heykel olan kocası(taş ata, taş baba) ile birlikte Sayan sıradağları tarafında bir yerlerde yaşarmış. Ancak aniden ihtiyarlar küsüşmüşler ve yaşlı nine oğlu ve kızını yanına almış ve onlarla birlikte Abakan'a gitmiş, yaşlı adam ise yerinde kalmış. Yaşlı nine çocuklarıyla birlikte dağlar geçmiş ve arkasında da adımlarının izi olarak taşlık yollar bırakmış."

Başka bir anlatıya göre de zamanında Kurtuyak granite dönüşmüş soylu bir kadınmış. Bir de diğer basit kaya "balballara" hürmet gösterme de muhafaza edilmiştir. Bunun açıklaması çok basit. Hakaslar basit şekilde yılankavi şeritlerle süslenmiş vahşi hayvan baş giysisi ile yontulmuş, çetrefilli göğüslükler ve heykellerde ayrım yapmayarak kendilerine insan figürü veya görüntüsünü çağrıştıran kaya ve taşlara hürmet etmektedirler. Klements Abakan Vadisi'ne yapmış olduğu ilk seyahati esnasında böyle bir yakarış törenine şahit olmuş. Akşama doğru insan suretine benzeyen İney-Tas heykeline yaklaşarak şaşırtıcı manzaranın bizzat şahidi olmuş: *"Gölgenin hızla bastırdığı güneşin son ışıklarında uzanıyorlar ve af diliyorlar, boya ise her dakika değişiyor, pembe mor ve maviye dönüşüyordu. Heykeldeki çukurlarda gölgeler koyulaşıyor, kararıyor ve büyüyorlar - sanki her birinde hatırı sayılır gizemli bir hayatın izi yatıyor..."*[46] Put ufukta göründüğü zaman kılavuz atını durduruyor, ondan iniyor, eyerindeki torbayı karıştırıyor, koynundan tahtadan yapılmış kâsesini çıkartıyor, onu dolduruyor, otları koparıyor ve dört bir yöne gayretli bir şekilde şarap ile serpiştiriyor. Birkaç damla şarabı yukarı doğru serpiyor, kalanını da kendisi içiyor. Kâseyi tekrar doldurmuş ve bu kez de yanındaki Klements'e vermiş. Şaşıran bilim adamına kılavuz olayı anlatmış: *"Her yıl Petro gününden sonra biz buraya geliriz. Büyük bayram olur. Üç dört tane şaman buraya toplanır. İlk önce şarap içeriz, İney-Tas'a da içiririz. Daha sonra şamanlar kamlık ayini yaparlar, koyun, inek ve atlar keserler. Her hayvanın etinden ateşe bir parça atarız, bu İney-Tas içindir, kalanı ise biz kendimiz yeriz."* İney-Tas'a hürmet göstermeden bunu yapmak mümkün değildir, O bunun için öç alır. Bir ibret olarak genç bir "Tatar" genci hakkındaki hikâyeyi anlatıyorlar. Bu genç Askis kaya "ninesiyle" alay etmiş, ondan sonra da taygada büyük tehlikeyle karşılaşmış, yolunu kaybetmiş, bütün yiyeceğini tüketmiş, eğer tesadüfen maden arayıcıları ona rast gelmeseler ölecekmiş."

Batıl inanış ve korku bu kaya idollerin ortaya çıkışını açıklayamamış, hatta her kuşak kendine göre, onları kim, ne zaman ve ne için koyduklarını çözmeye yeltenmişlerdir.

Klements ve İ.P.Kunetsov-Krasoyarskiy'nin dâhil olduğu bilim adamları bu kaya heykellerin ilk olarak Moğollar tarafından mezar taşları olarak konduğunu kabul

---

[46] D.A.Klements. Minusinskaya Şveytsarii i bogi pustıni. Vostoçnoye obozreniye, 1884, No:7.

etmişlerdir. Finli bilim adamı İ.R.Aspelin ve Akademisyen Radloff'a göre de yaptıkları araştırmalar neticesinde kayalar bronz çağı kurganlarında bulunmaktadırlar ve onlar hakkındaki tahminleri tarihin derinliklerinde yapılmış oldukları yönündedir. Ancak kurganlardan ayrı olarak duran heykellerin yanında da mezarlar olmadığı bilinmektedir. Kadim Hakasların kayalar üzerine insan tasavvurunu nakşetmeleri oldukça ilgi çekici, yani orta çağa ait yazıtlar.

Resim 8: AbakanMüzesine A.N.Lipskiy tarafından getirilen "Şirinskaya baba"; a - değişik yönlerden resimleri, b-resmedilmesi.

İçinde bulunduğumuz yüzyılın 20'li yıllarında arkeolog Teplouhov'un çalışmaları sayesinde, kurganları yapan Sibirya halkları hakkında daha sarih bilgiler elde edilmiş, bazı bilinmeyen noktalar açıklığa kavuşmuştur. Heykeller değişik dönemlere ait kurganlarda bulunmaktadır. Bu heykellerin kurganlar ile doğrudan bir ilişkileri olabilme ihtimali var mı? Bunu açıklamak Teplouhov'un genç öğrencisi Gryaznov ve E.R.Şneyder'e düştü. Stepleri karış karış gezip kayalar aradılar, onların nerede ve ne durumda olduklarına dair çizimler ve notlar tutan araştırmacılar aşağıdaki bilgileri ortaya koydular. İdollü en eski kurganlar M.Ö. VII. asra aittirler, ama oralarda bulunan kaya heykelleri duvarlar için direk olarak kullanılmışlardır. O kurganları yapan kişiler bu kaya heykeller üzerindeki

tasvirlere hiçbir ehemmiyet ve dikkat göstermemiştir, bazen idolleri baş aşağı olacak şekilde bile koymuşlardır. Demek ki idoller o dönemden daha erken bir dönemde yapılmışlardır, bu da Yenisey'de M.Ö. XIII. asırdan VII. asra kadar yaşamış olan kabileler, yani "Karasuklar" tarafından yapılmış olmaları mümkündür. Böyle hipotezler oluşturmak büyük başarılar getirmiştir. Yenisey idollerinin ortaya çıkışları açıklanmaya başladı. Ama yine de bilim adamlarının önünde çok fazla sürprizler durmaktadır.

1961 yılında Leningrad araştırma ekibinden Krasnoyar baraj gölü havzasında araştırma yapan bir kol, Yenisey'in sol sahilinde, Saragaş devlet çiftliği yakınlarında kazı çalışmaları yürüttü. Kuraklık vardı. Step vaktinden evvel sarardı ve otlar örselenmişti, dört köşeli duvarları ve taşlı kumlar içinde duran levhaları ayırt edebilmek mümkündü. Duvarların içinde kayalardan yapılmış kapalı kutular/tabutlar bulunuyordu. Kutuların bölme ve kapaklarının yapıldığı levhalarda nakşedilmiş, kazılmış ve oyulmuş çeşitli resimler vardı. Onların arasında "step" idollerinde olduğu gibi üç gözlü insan sureti de vardı. Bu şekilde kaya heykeller ilk olarak mezarlarda bulunmuşlardır. Birkaç yıl sonra benzer Yenisey'in sağ sahilinde, Sıd ve Bir köylerinde ayrıca Güney Hakasya'da da buluntulara sahip gömüler bulmuşlardır.

Bu bölgede M.Ö. II. bin yılda, yani günümüzden dört bin yıl önce yaşamış olan bu insanlar kimlerdi? Bilim adamları onları Okunevler diye adlandırıyorlar. Bu insanlara ait ilk mezarları Teplouhov, Okunev Ulusu Köyü (Hakasya) yakınlarında bulup çıkarmıştır. Okunevler, Yenisey'e Afanasyevlerden daha geç dönemde gelmişler ve bu yerlerden diğerlerini çıkarmışlardır. Fiziki görünüşe göre buraya gelenler Afanasyevlerden farklılık gösteriyorlardı, onlar daha uzundular ve Avrupai çizgiler taşıyorlardı. Ama Okunevler yine de saf Avrupai halk değildir, çünkü onlarda Moğol etkisi belirgin şekilde hissedilmektedir. Bu kabile Sibirya'nın güneyine nereden gelmişti, bu henüz açıklığa kavuşmamıştır, görünüşe göre taygalardan. Okunevler, balıkçılık ve avcılıkla uğraşmaları nedeniyle Sibirya'nın yerlileri olmalıydılar, bunun yanında sığır yetiştiriciliğiyle de uğraşmışlardır. Mezara ölüyle beraber kemik mızraklar, ağ örmek için iğneler, olta iğneleri koyuyorlardı. Giysilerini vahşi hayvan dişleri ve ayı tırnaklarıyla süslüyorlardı.

Bir duvarın farklı şekli bilim adamlarının dikkatini çekti. Ortasında mezar yer almakta, ışık şeklinde dört köşesinde dört sütun bulunmaktadır. Mezara kadın gömülmüş idi. Onun yanında iki tane yiyecek ile birlikte kap ve zengince süslü elbise koymuşlar. Elbisenin göğüslüğünde boncuklar yerleştirilmiş, iki tane de ayı figürü ve vahşi hayvan dişleri dikilmiş idi. Dirseklerinde Sibirya geyiği dişinden oluşan 40 tane salkım-saçağın olduğu deri veya kürk bulunmaktadır. Boyunluk kuşakta mermerden küreler asılı idi ve her ayakkabıya, ayak tabanlarının sağlam olmasını sağlayan 130'ar tane samur dişi iliştirilmiştir En ilgi çekici olan daha sonra açıklama buldu: hepsi 260 diş - üst çenenin üçüncüsü kök dişi. Demek ki, samurun sadece belirli bir dişinin koruyuculuğuna önem atfediliyordu. Gömülenin büyücülük ve şamanlık yeteneklerinin olduğu, elbisesine dikilmiş olan çok sayıdaki muskalardan ve o muskaların onun için diğer nesnelerden daha çok gerekli olduğu açıkça görülmektedir. Birkaç yıl sonra arkeologlar onun gibi başka bir mezar daha buldular: kadın cesedinin yanında 91 tane samur dişi ile süslenmiş terlik duruyordu.

Okunevlerin kadın ve erkek cesetlerini gömmeleri birbirinden farklılıklar taşımaktadır. Genellikle erkek ve erkek çocuk cesetleriyle birlikte mezar içerisine eşya koymamaktadırlar. Güzelce bezeklerle süslenmiş kavanoz şeklindeki kaplar, iğneler ve bronz bıçaklar sadece kızların ve kadınların mezarlarında bulunmuşlardır. Başka bir noktada şamanlık kültü hizmetçilerini gömdüklerinde olmaktadır. Onların mezarlarında çok sayıda ritüel nesnelere rastlanmaktadır: mermer küreler, ay şeklinde kaya sallantılar, heykel tasvirlerle süslü kemikten yapılmış tabak, başında yırtıcı hayvan kafası tasviri bulunan kemikten yapılmış asa, yenilmiş hayvan kafası kalıntıları, ve daha bir çok şeyler. Şamanın kemerinde turna kafasından yapılmış maske asılmıştı. Bazen şamanların yanına ritüel kap olan "buhurdanlık" da koymuşlardır.

Okunevler mezarları basit şekilde kurmaktadırlar. Duvarları fazla derin olmayan toprak çukuru levhalarla kaplamaktadırlar. Kutunun içine sırtüstü yatar şekilde ve ayakları dizlerinden bükülü olduğu halde bir veya iki ceset güçlükle yerleştirilmektedir. Bazen de ölüler için özel mezarlar kazmıyorlar, eski mezar-tabutun kapağını açıyorlar, içinde iskelet bulunan tabutun içine yeni cesedi koyuyorlardı. Eğer yeni ceset içine sığmaz ise, o zaman da eski kemikleri bir kenara çekerek yenisine tabutun içerisinde yer açıyorlardı. Bu insanların bütün gelenekleri anlaşılabilmiş değildir. Okunevler ölünün başının altına koydukları kayadan oluşan yastık onun kafasını ezmesin diye yüksek baş giysileri giyerlerdi. Bazı mezarlara rastlanmaktadır ki, bunlarda rahatsızlık verecek bir yastık olmasına rağmen kafatası yoktu. Muhtemelen cesedi kafası olmadan gömüyorlardı. Cesedin yanına koydukları eşyalardan başka birkaç tane de insan kafatası koydukları bilinmektedir. Bu kafataslarının ölenin kişisel muskaları olması muhtemeldir.

Okunevler kendilerinden geriye orijinal sanat kalıntıları bırakmışlardır. Bunlar sadece yekpare kaya heykeller değil, hayvan ve insan tasvirleri içeren minyatürlerdir. Bazı kız mezarlarında mabut-kuklalar bulunmuştur. Bunların iki türüne rastlanmaktadır: onlardan birinin ucunda kayadan kadın kafası heykeli yontulmuş minyatür kaya havanelleri ve yine kafanın üst kısmının tasvir edildiği kemik levhalar. Tasvirlerde insan yüzünün çizgileri, saçının taranmış hali ve küpeler görünür şekildedir. Saç tarama şekilleri farklılık göstermektedir: bazılarında saçlar doğrudan boynuna dökülüyor, önden kâkül kesilmiş; diğer bir kısmında da doğrudan ikiye ayırarak saçları omuzlara kadar dökülmüş vaziyettedir; üçüncü bir grupta da saçlar toplanmış, geri kalanlarında ise enseye salınmıştır. Her kafa yuvarlak küpelerle cömertçe süslenmiştir. Kulaklarda 7 tane küpe olabilmektedir.

Bütün kukla/mabut figürlerin üst tarafları giydirilmiş, alt kısımları ise sade bırakılmıştır. Boncuklarla süslenmiş elbiseler giymiş, yumuşak deri veya çaputtan kuklalar kısmı vardır. Bazı heykellerin alt kısmında ise elbisesini dikebilmeleri için gerekli olan, bir yandan diğer tarafa geçen delik mevcuttur. Kukla/mabutlar Sibirya halkları arasında yaygınlığı çok geniştir. Onlar Baykal boyunda ve Krasnoyar'daki Afontova Dağında da bulunmuşlardır. Obi'de bronz çağına ait atlı balbal kuklaları bulunmuştur. Arkeologların Amur'daki mezarlardan bulup çıkardıkları benzer tasvirler M.Ö. I. binyıl olarak tarihlendirilmektedirler. Figürlere boncuklarla süslenmiş elbiseler giydirilmesi bir gelenekti. Onlar için ev mabutlarının ve ölmüş kadın atalarının oyuncakları önem taşımaktaydı. Çok sık

olarak bu fonksiyonlar birlikte yürütülürdü. Altaylarda ise bu kuklalar oyuncak vazifesi görmektedirler, bununla birlikte onlar ruhların barınakları olarak da kabul edilmektedir. Altaylar bu "*ninelere*" (taş nine) ocağın koruyucusu, esenlik sağlayıcı olarak hürmet gösterirler, erkek cins doğuran kadınlardan kadın koruyucular da vardı. Eskimoların, Aleut, Çukça, Koryak, Özbek, Tacik ve diğer bazı Kuzey Amerika yerli kabilelerinde kuklalar sadece oyuncak değillerdir. İnanışa uygun olarak kuklalar, ölen akrabaların ruhlarının geçici konaklama yerleridir ki, oradan da yeni doğan bebeğe geçerler. Bu figürler kadının doğurganlığının/bereketliliğinin koruyucu ve taşıyıcısı olarak görülürler ve anadan kıza olmak üzere miras olarak aktarılırlar. Okunevlerin bu mabut/kuklaları, bu inançların eskiliği ve sağlamlığına delil oluşturmaktadırlar.

Üstün sanat fantezisine sahip olan ve kayalardan minyatürler yapabilen Okunevlerin önemli anıtsal kaya heykellerin yapıcıları olarak ortaya çıkmaları şaşırtıcı olmamalıdır. Heykellerin boyları bazen 3-4 metre kadar olabiliyordu. Bazı heykellerde saçlarla çerçevelenmiş, kulaklarında küpeleriyle kadın yüzü nakşedilmiştir. Diğer bir heykelde ise gözlerinin altına bir şerit çekilmiş, saçlar ise güneşten çıkan ışınlar gibi tasvir edilmiştir. Çok sayıdaki heykel insan suretinin karışık fantezilerini yansıtmaktadır: alnı, burnu ve çene altını kesen şeritler olan üç gözlü heykel, bazen kafasında yukarı doğru uzamış boynuz veya kulaklar, bezende uzun yılankavi kurdele veya taçlar. Bütün bu gizemli çehre görünüşlerinin açıklanabilmesi ancak bütün tasvirlerin kapsamlı bir analizi ve ayrıca bizzat Okunevlerin mezarlarının yardımıyla olmuştur.

Araştırma etütlerinde eski insan kemiklerini genellikle temizce paketliyorlar. Okunevlerin kemiklerini, bazı kafatası kemiklerindeki aşıboyasının izlerini fark etmeden öyle yaptılar. Bundan dolayı kumaşın çürümesi zamanında kemik üzerinde oluşan boya kalıntılarından lekeler oluşmuştur. Lekeler alın, burun ve çene altındaki şeritlerin altında muhafaza olmuştur. Demek ki, idollerin "üçüncü gözü" ve yüzdeki şeritler yüzün veya maskenin renkli oluşunu göstermektedir.

Cesedin bütün vücudunu veya sadece yüzünü boyama geleneği ilkel halkların tamamında yaygın idi. Yüze noktalar, spiraller, halkalar ve çarpılar çizerlerdi. Admansk Adası'nda kadınlar kendilerini siyah ve beyaz şeritlerle süslerlerdi. Atapansk yerli kabileleri ise kızıl aşıboyası ve kurşun rengiyle alınlarına yatay, burun ve çene altına da dikey olarak üç şerit çekerlerdi. N.N.Mikluho-Maklaya'nın araştırmalarına göre Maklaya Adası yerlileri gelin kızın yüzünü üç defa beyaz şerit ile süslerler. Pasha adası sakinlerinde de alınlarını, burun ve çene altlarını kırmızı ve beyaz yatay şeritlerle süsleme oldukça yaygındır. Prensip olarak Okunevler, idollerinin yüzlerini boyamaları, dünya halklarının çok farklı kesimlerindekilerle paralellik arz etmektedir. Vücudu veya yüzü boyama her zaman nihai amaçla bağlantılıdır: ritüel dansı icra etme için süslenme, savaşa çıkıldığı vakitlerde korku vermek için, matem sürecinde ölenin ruhu tarafından yüzünün tanınmaması için; evlilik geleneklerini icra ederken; düşmanları tarafından tanınmaması ya da tam tersi, kendi kabilesi mensuplarınca kolayca tanınabilmesi için vb gibi. Muhtemelen boya kabileler veya gruplar arasında bir ayrım vasıtası görevi görüyordu. Sebep hangisi olursa olsun, etnograflar henüz boya(n)mayı açıklayabilmiş değillerdir. Okunev heykellerinin yüzlerindeki şeritlerin sayılarındaki çeşitlilik de henüz açıklanmamıştır.

İdollerin alnındaki işaret, süsleme alametidir. İşaret genellikle iki gözden ayrı olarak çizilmektedir. Aşıboyası kalıntılarının kafatasının alın bölgesinde olduğu daha önce belirtilmişti. İlkel insanlar alınlarındaki bu işaretleri büyüsel amaçla taşırlardı. Fakat Okunevlere ait iki heykelde o güneş şeklinde, dört tane üç köşeli ışık demetiyle birlikte daire olarak tasvir edilmiştir. Benzer işaretler Okunevlerin elbiselerinde de bulunuyordu. Açıkça görülüyor ki, Okunevler bu tasvire doğaüstü keskin göz, yani büyücü veya şaman düşüncesini yüklemektedir. Örneğin, Udegey şamanları üzerine kumaş veya deriden kesilerek "şaman gözü" dikilmiş olan özel başlıklara sahiptiler. Bu "gözler", normal insanların görmeye muktedir olamayacakları etrafı görmeleri için yapılırlardı.

Okunevler üç gözlü tasvir yapabilmek için kayanın orta veya alt kısımlarını kullanırlardı, alnına ise kayanın büyük bir kısmını kaplayan ve en üste kadar ulaşan, yılankavi uzun bir şerit yaparlardı. Şeridin her iki alt ucunda boynuz ve vahşi hayvan kulağı oymuşlardır, bundan dolayı da heykeller çoğu zaman "üç gözlü ve boynuzlu" diye adlandırılmaktadırlar. Okunevler levhalarda ince çizgilerle ya da aşı boyası şeritleriyle sığır, yırtıcı hayvan ve insan figürleri çizmişlerdir. Bazen insan figürlerini vahşi hayvan maskelerinde göstermişlerdir, ama sık sık da uzun koni şapkalarda. Orijinal ve az rastlanır bazı heykellerin şapkalarının üstünde koyun veya insan kafası, göğsünde ise - ağzını açmış olduğu halde - yırtıcı hayvan kafası tasvir edilmiştir, bu göğüslüğün detayıdır. Okunevler idollerin göğüs bölümlerine sık sık da güneş işareti resmetmişlerdir. Bütün heykeller kadını tasvir etmektedir: belirgin göbek, görünen memeler ve sık sık da kulaklarda görülen küpeler. Süslü yüksek şapkalar ve göğüslükler Okunevlerin kadınları özel bir ritüel kostüm içinde tasvir ettiklerini göstermektedir. Bazı idollerdeki "taç"lara ilişkin olarak da boynuzlar, kulaklar ve yılankavi şerit unsurlarıyla çok özel bir tarzda stilize edilmiş şapkalardır.

Kayalar üzerinde tasvir edilmiş suretler çözümlenebilmiştir. Ama Okunevlerin idolleri neden yaptıkları ve kime tapındıkları noktası ise bulmaca olarak ortada durmaktadır. Şimdilerde heykelleri mezarlara koymayıp, eski kutsal yerlere, puthanelere koymuşlardır. Kaya figürlerin önlerinde kurbanın kalıntısı kemikler ve koyun kafasının olduğu çukurlar bulunmuştur. Peki, idoller kimlerdi ve kimlerin ruhları bu kayalara yerleşmişti? Muhtemelen bu şimdi açıklanabilir. Bilim adamları muhtelif tezler ortaya koymaktadırlar. Bir grubun düşüncesine göre bunlar yarı-yaratık yarı-insan, mitolojik analarının suretinde kabile tanrıçalarıdır; diğer bir grubun savunduğu ise insan ruhunun ilkel koruyucu-ilk ana güneş tanrısı, tabiatın bereketi, hastalıktan ölen kadınların ruhunun tanrısı; üçüncü grubun düşüncesine göre de kozmolojik ve totemik mitoloji kahramanlarıdır. Bu heykellerin neyi yansıttığını anlamak için etnografyaya başvurmamız lazım.

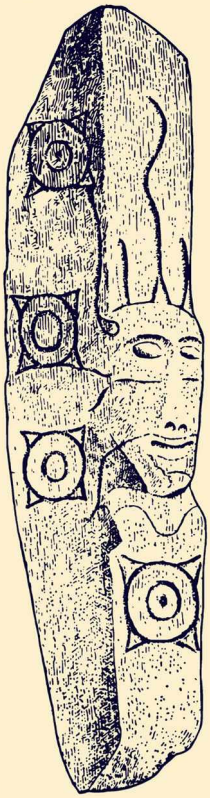

Resim 9: Uybatsk çaa-tasa'dan M.M.Gerasimov tarafından Ermitaj Müzesine getirilen heykel.

Resim 10: S.A.Teplouhov tarafından stepten SSCB Devlet Etnografya Müzesine getirilen heykel, Leningrad.

Yeni Gebri adaları halkı, kafataslarını sakladıkları evlerinin yanlarında atalarının tahtadan suretlerini tasvir eden heykeller yontmaktadırlar. Eski geleneksel tarzda insan yüzü sembolik şekilde tasvir edilmektedir. Gelecekte yapacakları heykeller için gerekli olan tomrukları özel ölü yemekleri zamanında hazırlıyorlardı; onlar, son ölenlerin ruhlarının yerleşme mekânları olduğunu kabul ediyorlar. Buna benzeyişleri tarihin daha erken döneminde de bulmak mümkün. Ancak XVI. asra ait gravürlerden birisi Kuzey Amerika yerlilerinin köyde hasat/bereket bayramını tasvir etmektedir. Resimde vahşi hayvanlara ok atmada yarışan iki okçu gösterilmiştir. Toprağa üzerine yiyecekler konulan hasır serilmiştir. Köyün iki başında ateş yakılıyor, biri fazla büyük olmayan, üstünde insan yüzünün tasvir edildiği 6 tane kütükle çevrilmiştir. Onun etrafında da ellerinde bitkilerle yerliler dans etmektedirler. Tahta heykeller ziraatın koruyuculuğunu temsil etmektedir.

Sibirya etnograf paralelleri büyük önem taşımaktadır. Kendimizi Vasügansk tundrasında gölde küçük bir adada olduğumuzu varsayalım... Yerde köhnemiş, dört direk üstünde bir ambar var. Kapı ve penceresi sıkıca pencere dış kanatlarıyla kapatılmış. Eğer birisi ambarın altına sürünüp girer ve döşemeden bir tahtayı söküp kaldırırsa şu manzarayla karşılaşır: duvarın peykesinde tahtadan oyulmuş, ailenin saadetini ve başarısının koruyucusu, onun bu düşüncenin hizmetçisini temsil eden üç tane kukla. Kuklalar kaba balta ile yapılmış ve burun, gözler, ağız oyukları belirgindir. Figürlere beyaz deri şapka ve keten bezi giydirilmiştir, ama zamanla rengi atmış, grileşmiş. Elbiselere boncuklar ve metal yapraklar dikilmiştir. Putların önünde, ziyarete gelenlerin hediyelerini koyduğu gümüş bir tabağın olduğu küçük bir masa durmaktadır. Getirilen şeyler gelişi güzel yere bırakılıyor.

Gölün kıyısına yakın yerde iki kulaç genişliğinde bir ladin ağacı var. Ona insan yüzü oyulmuştur. Ağacın dibinde etrafına çok sayıda kütük atılmıştır. Onlara ruha hediye olarak getiriyorlar. Oraya gelen her balıkçı bunu yapmak ve ağacın altına bırakmak zorunda, aksi halde kendisini tehlikeye atmış olur ve kazançsız kalır...

Bu tasvir geçen yüzyılın sonuna aittir. O zamanda ve daha sonraki dönemde Sibirya halklarında tahta heykel yapma geniş kesimlerde yaşamıştır. Hatta bazen sadece insanın yüzü tasvir edilmiştir. Üst kısmına kaba bir şekilde insana kafası oyulmuş uzunca sırıklar, bazen de yüksek bir başlık; onlarcası, yüzlercesi *Nentslerin*, *Hantların* ve *Ketlerin* tapınaklarında durmaktaydılar. Onlar, tabiatın koruyucusu ve sahibi sayılan büyük ruhları temsil etmektedirler. İnsan yüzü ağaçların gövdelerine oyulmaktadır. Nentsler onları hastalıklara şifa veren, Ketler kutsal yerlerin koruyucusu sayarlar, Kuzey Baykal *Evenkleri* onlarda ölmüş şamaların tasvirlerini görürlerdi.

Bu şekilde dünyanın diğer halklarında olduğu gibi Sibirya halklarında tasvirler dış görünüş itibarıyla benzemektedirler, ama onlar da Okunevlerin heykellerinin özünü anlamamıza yardım edememektedirler. Tasvirlerin detaylarından hareket ederek onların mahiyetlerini açıklamaya yelteniyoruz. Bu tür heykellerin bir kısmının aşağıda sayılan işaretleri bünyesinde birleştirdiğine dikkat göstermek gerekir: dişi cins, boynuz şeklinde hayvani unsurlar, hayvani kafa ve kulaklar, yüksek şapka, göğüslük ve maske şeklindeki karakteristik geleneksel kostüm. Bu elementlere şapkayı süsleyen yılankavi şeritleri, güneşle alakalı işaretleri, "mabudun" ellerinde tuttuğu asa ve sopa gibi unsurları da ilave etmeliyiz. Vahşi hayvan elementleri tasvir edilen mabudun gövdesini değil, kostümün süslerini oluşturduğu açıktır. Bundan dolayı Okunevlerin heykelleri, mitolojik kadınlar ve yarı-insan, yarı-vahşi hayvan temsil eden atalarıdırlar. Bu durumda da onların kostüm, göğüslük, şapka, maske ve asa dış görünüş olarak karakteristik şaman suretini çağrıştırmaktadırlar. Sibirya şamanları başlıklarını sıkça boynuzlarla süslerlerdi, bazen de yılan figürü ile. Kostümlere güneş, ay, yılan ve yırtıcı hayvan tasvirleri dikilmektedir. Ayin sırasında şaman elinde sadece tef ve tokmak değil, aynı zamanda bıçak, kılıç, mızrak, yılankavi asa da tutar. Bazı şamanlar insan ve vahşi hayvan maskeleri takarlardı. Sibirya halklarında şaman çoğu zaman koruyucu ve atalar olarak sayılırlardı. *Yukagirler* ağaçtan şaman figürü oydular, şamana uzunca bir de kafa ilave ettiler ve ona değerli giysilerle giydirdiler. Şaman tasvirini yaşadıkları yerin ön köşesine yerleştirdiler, mabut olarak kabul ettiler ve ona sunularda bulundular. Evenklerde şaman-atalarının figürleri metal ve ağaçtan idi, diğer kutsal şeyler arasında muhafaza olmuşlardır.

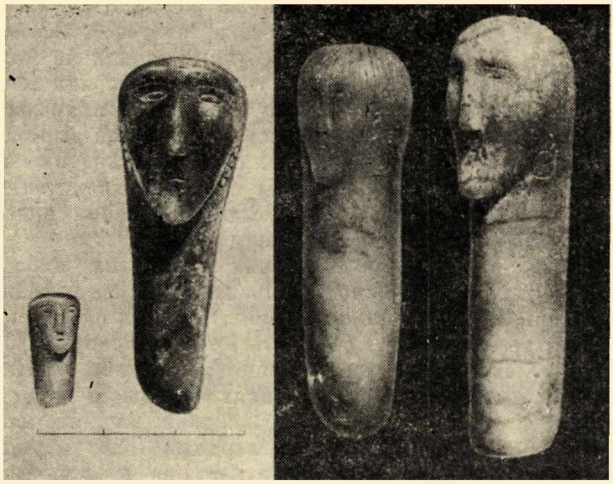

Resim 11. Krasnoyar arkeoloji etüdünün ÇernayaKöyü'nde yapmış olduğu kazılardan çıkan minyatür kaya figürler, Ermitaj.

Onlar hısım akrabanın koruyucu ve hamileri sayılırlardı. *Nentsler, Hantlar, Buryatlar* ve *Altaylarda* ölmüş şamanların tasvirleri kabilenin mabudu sayılırlardı. Şamanlara tapınmak (hürmet göstermek) şaşırtıcı olmamalıdır, zira onlar "büyücü, falcı ve otacı"dırlar. Sıradan bir insana anlaşılmaz gelen bütün dünya şamana çok anlaşılır gelir. Şamanlar öldükten sonra efsanevi kabile başkam, mabut, boyun koruyucusu olurlar; göze görünmeyen uzak ruhlardan daha gerçekçidirler. Sibirya halklarında şaman erkek ve kadından olabilir. Çoğu etnografın düşüncesine göre, şamanizmin erken teşekkül evresinde esas rolü kadın-şaman oynamıştır. Okunevlerinde kayaya, boylarının koruyucusu saydıkları, ölmüş herhangi bir büyücü şamanı nakşetmiş olmaları tamamen mümkündür.

Yukarıda anlatılanlar elbette masalımsı - bu sadece Okunevlerin çok sayıdaki anıtsal heykel gruplarına getirilen açıklamalardan sadece bir tanesi. Saçları güneş ışınları şeklinde tasvir edildiği bir grup çehreleri, güneş tanrıları diye adlandırmak kabul görmüştür. Kayalara nakşedilen çok çeşitli tasvirlerin çok farklı düşünce ve inanışı taşıdıkları da mümkündür.

Resim 12. Çernaya Köyü mezarlarında "mızraklı mabut". Krasnoyar Arkeoloji Etütleri. Ermitaj.

Vahşi yırtıcı hayvan suretlerini sadece heykellerin göğüs ve karın bölgelerine değil, ayrı olarak levhalar ve kayalara oymaları da henüz açıklanabilmiş değildir. Bütün canavar figürleri benzerdirler. Onların ağızları açık, orantısız büyük keskin dişleri, keskince sağrıya doğru daralan geniş bir vücut, uzun ve "mahmuzlu" tırnaklarıyla çok ince ayakları vardır. Bu fantastik, herhangi vahşi bir tanrının suretidir.

Peki, kaya mabutlar mezarlara nasıl düştüler? Belki de onları oraya özel olarak yerleştirmiş olabilirler mi? Bu imkân dışında görünüyor. Vaktiyle mezarlardaki kutsal levhalar kırılmış halde bulundular, onların parçaları ise bazı kutu/tabut yapma sırasında kullanılmıştır. Okunevler kırık parçaları sadece yapı malzemesi olarak kullanıyorlar. Bu eski bir durum olarak görünmektedir, ama levhaları tasvirlerle süsleyenlerin dünya görüşlerine bir tezat oluşturmamaktadır.

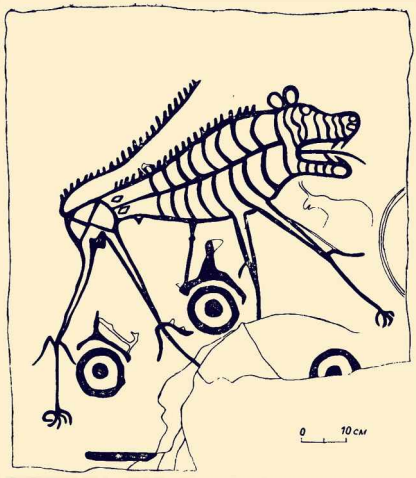

Resim 13. Çernaya Koyu mezarlarından çıkan levha üzerindeki fantastik yırtıcı. Krasnoyar Arkeoloji Etütleri. Ermitaj.

Yakın geçmişte Sibirya halkları kendi idollerini farklı sebeplerden tahrip etmişlerdir. Ostyaklar, Obi'de kötü geçen avlar sonunda onları küçük küçük parçalamışlardır. Nentsler, onların haklı çıkmadıkları hallerde onları tükürüğe boğdular, parçaladılar ve sağa sola fırlattılar. Altaylılar kukla/mabutlarının işe yaramaz duruma geldikleri, ya da sayıları çok arttığında onlardan kurtuluyorlardı. Buryatlar başka birine ait olan idolü, sahibinin ölümünden sonra yakmaktadırlar. Salım Nehrindeki Ostyaklar idollerini her 7 yılda bir değiştirmektedirler, eski figürlerini atmıyorlar, onlar bir ağaç altına gömüyorlardı. İdol henüz "canlı" iken kutsal sayılmaktadır, yani henüz onun içinde herhangi bir varlığın ruhu varken.

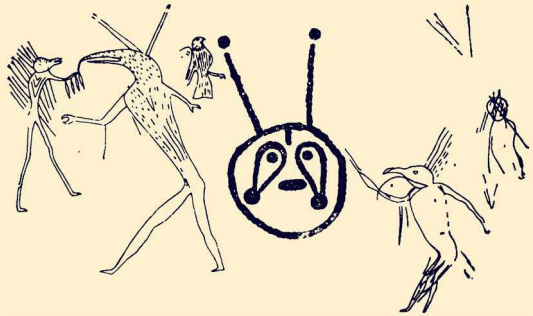

Resim 14. Çaaptikov ulus yakınındaki mezardan çıkan levha üzerinde kuş başlı insan tasvirleri. A.N.Lipskiy'nin kazısı.

Ondan esrarlı ruhu uzaklaştırmak için bazı şeyler yapmak icap etmektedir: idolü ateşe atıyorlar, kırıyorlar, tasvire ait diğer detayları da siliyorlar. Ama eğer ruh yoksa idol ölü demektir ve insanların gözünde basit bir ağaç, kaya parçası veya oyuncak konumundadır. Mesela Nentsler ayin törenlerinin bitmesinden sonra kendi "sanemlerine" sıradan bir eşya gibi davranmaktalar ve onu sık sık sopa yerine kullanmaktadırlar.

Bütün Okunevler, mezarlardan bulunmuş olan "mabutlarını" ince levhalar üzerine kazımışlardır. Tasvirler zamanla aşınmamıştır. Bu da onların uzun zaman açık havada kalmadıklarını ve bir kült nesnesi olarak iş gördüğü tahmin edilebilir. Daha sonra kayalar parçalanmış veya özellikle kırılmışlardır, ondan sonra da normal inşaat yapılarından, gerekli şekilde malzeme olarak kullanılmıştır.

Kadim heykeller günümüzden binlerce yıl önce teşekkül etmiştir. Ancak çok iyi muhafaza olabileni çok azdır. Peki, onların şimdiki ve bundan sonraki kaderi nedir?

Bundan bahsederken şu noktayı hatırlamamız gerekmektedir: kırılgan maskeler kısa ömürlü olarak yapılmışlar, anıtsal rölyef heykeller ise asırlar için. Ancak tarih başka türlü teşekkül etti.

Çok basitçe yapılmış minyatür maskeler daha iyi muhafaza olmuşlardır. Onlardan birçoğu Ermitaj'dadır. Kukla/mabutlarla birlikte "gömülmüş" idoller başarılı bir şekilde ülkemizin çeşitli yerlerinde ve yurtdışında da İtalya, Federal Almanya Cumhuriyeti, İsviçre, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerde başarıyla sergilenmiştir. Her yerde eski Sibirya heykellerinin ustalığını ortaya koymaktadırlar.

Anıtsal kaya heykellerin kaderi farklı oldu. Onlardan biri Ermitaj'da ortaya çıktı. Onlara hazırlanan özel yerler onlara uzun süre muhafaza olabilmek imkânı vermektedir. Ancak onlar çok sık sergilenmemektedirler. Diğerleri de kendi bölgelerinden getirilmişlerdir. Bölgesel müzelerde o heykeller avluya yerleştirilmektedirler. Onları buralarda binlerce ziyaretçi görebilmektedirler. Ancak tarihi zenginlikleri olan Yenisey'in bu muazzam kaya idollerini gelecek nesillere aktarabilmek en önemli görevdir.

SOYLULARIN KURGANLARI

Step renklerle hafifçe dalgalanıyor. Tepelerin sarı siluetleri sürülmüş koyu kahverengi, yeşil ekinli tarlalar ve kara yollarıyla karışıyor. Yeniseyin nehri muhteşem maviliği ile kelimenin tam anlamıyla bir kurdele gibi kıvrılmaktadır. Bu açıkhava peyzajını kâh orada kâh burada, iri kaya parçalarıyla çevrilmiş, dalgalarla donuş olan kurganlar tamamlamaktadır. Yer yer onlar aynı şekilde toprak setlerle yükseltilmektedirler, bazen de eski mezarlık oluşturacak şekilde kalabalık halde bulunmaktadırlar. Ay ışığında tepeler ve kayalıklar oldukça gizemli görünmektedirler. Onlar insanda mezarların koruyucu muhafızlarıymış hissini uyandırmaktadırlar. Aslında kayalar, mezarlar üstüne yerleştirilen yapıların heykellerin detaylarıdır. Mezarların her birinin üzerinde, çimlerle kaplanmış bir veya birkaç tepenin etrafının duvarla çevrilmiş kayalardan birer tepe oluşmuştur. Her köşeye duvar boyunca ve eşit mesafelerle sütun şeklinde, yüksek kayalar yerleştirmişlerdir. Dörtlü, altılı ve sekizli gibi taş duvarlara rastlanmaktadır. Taş

duvarların sayısı da zamanla kurgan mimarisinin karışıklığının artmasıyla artmıştır. Çimenle kaplanmış olan mezar üstü toprak setler her zaman kolayca fark edilememekte, fakat her yerde onlarca ve yüzlercesinin bir yerde olan kaya sütunlar görülebilmektedir.

Yenisey'in çok sayıdaki kurganları burada İskitler döneminde (M.Ö. VII - III. asır) yaşamış insanlar tarafından bırakılmıştır. Kurganlar azameti ile fark edilmekte ve etkilemektedirler. Bu nedenle onların gizemini öğrenmeye çalışan çok fazla insanın olması şaşırtıcı değildir. Bu kurganları Messerşmidt, Gmelin ve çok sayıdaki diğer seyyah ve bilim adamları kazmışlardır. XIX. asrın sonunda Minusin yakınındaki Tagar Adasında bulunan, arkeoloji âşıkları Adriyanov, Klements, I.P.Kuznetsov-Krasnoyariy tarafından o döneme ait 30'dan fazla mezar kazılmıştır. Bu adanın adından dolayı da arkeologlar Yenisey stepinin İskitler dönemi sakinlerini "Tagarlar" diye adlandırdılar.

Tagarlar büyük köylerde, kışın yarı toprak damlı evlerde, yazın da ağaç kabuğundan piramit şeklinde yapılmış çatısı olan kütükten evlerde yaşarlardı. Köyün yanında da fazla büyük olmayan sulama arkları ve kanalları yaparlardı. Avrupa'da artık demirden silahlar çok yayılmış olmasına rağmen, Tagarlar hala metal şeylerin hepsini bronzdan yapmaya devam ediyorlardı. Gömülenin kemerinde bronz bıçak, biz ve ayna bulunmaktadır. Bazen de bunların dışında tarak çıkmaktadır. Savaşçı birinin kemerine ise hançer, savaş baltası, ok ve yay asılmıştır. Eline ise orijinal savaş silahlarını veriyorlardı: bronzdan yapılmış keskin sivri ucuyla üzeri işlenmiş uzun değnek. Bu kesici ve delici silah kendi devrinin en öldürücü silahıydı. Tagarlar kısa kaftan ve başlarına da ucu sivri kapüşonlu şapka giyerlerdi. Şapkalarına birkaç tane parlak bronz nişan asarlardı. Uzun ayakkabılarını bronz bileziklerle boğuyorlardı. Bazı "moda düşkünleri" boyunlarını bronz halkalarla süslerlerdi. M.Ö. V. asırda şapkada, giysi ve silahta özel süsleme - bronz geyik tasvirleri- ortaya çıkmıştır. Tagarlar çok iyi dökümcü ve mücevherciler idiler; yaptıkları şeyleri, yüksek ustalık derecesinde dökme hayvan figürleriyle süslemişlerdir. Yaban domuzu, at, geyik, dağ koyunu gibi hayvanlar tasvirini yaptıkları arasındadır, görünüşe göre bu tasvirler sadece dekoratif değil, aynı zamanda büyüsel manalar da taşıyorlardı. Onlar kabile atalarının totemleri rolünü de icra ediyorlardı.

Tagarların gömü gelenekleri oldukça karmaşıktır. Bundan 200 yıl öncesine kadar Tagarlarda her ceset için ayrı olarak mezar kazma geleneği vardı. Ama daha sonra birkaç tane ceset için bir tane büyük mezar kazmaya başladılar. Bu dört köşeli çukur 10 m^2'den 50 m^2'ye kadar genişlikte olabiliyordu. Üzerini birkaç tane tomrukla kapatılıyor, tepelerin üzeri de çimleniyordu; mezarın içinde ise kütükle duvarları, taban ve tavanı kaplanıyordu. Çoğu zaman mezara 10 kadar, hatta daha fazla ceset gömüyorlardı. Tabi şimdi şunu söylemek zor:"bu cesetlerin hepsini aynı zamanda mı, yoksa uzun zaman sürecinde birbiri ardı sıra peyderpey mi gömüyorlardı?"

O dönemde Altaylarda ve Kazakistan'da yaşamış olan Tagarların, ülkemizin Güney Avrupa bölümü steplerinde yaşamış olan İskitlerle çok fazla ortak noktaları vardı: bronzdan ok uçları, hançer şekilleri, geyik nişanları ve hayvan figürleri. Bütün hayvan figürleri aynı tarzda yapılmışlar, bundan dolayı da arkeologlar İskit dönemi sanatından bahsederek, "İskit-Sibirya vahşi hayvan stilinden" ortak olarak

bahsederler. Bununla ilgili olarak bunlardan hangisi bir diğerini daha fazla etkilemiş olduğu üzerine tartışılmaktadır: Karadeniz boyu İskitleri Sibirya kabilelerini mi, yoksa tersi mi? İskit dönemine ait kurganlar daha iyi araştırılmıştır, Sibirya ve Moğolistan sınırları içerisindekiler Avrupa steplerindeki kurganlardan daha iyi bilinmektedirler. Üstelik günümüze kadar İskit kültürünün değişik bir şekilde Sibirya'ya kadar gittiği düşüncesi de hala korunmaktadır. Böyle bir bakış açısının olması Karadeniz boyundaki "Kral" kurganlarının çok iyi bilindiğini bir dereceye kadar açıklamaktadır. Bu arada benzer şekilde azametli gömü geleneği Asya için de karakteristiktir.

Arjan Köyü'nde, Tuva'daki kaya kurgan genel bir hayret uyandırmıştır. Eğer kurganın yüksekliği 7 m, çapı 110 m olmasaydı yine de bu kadar hayret verici olmayacaktı. Burada bulunan yapıda kazı çalışmaları 1971-1974 yılları arasında Gryaznov başkanlığındaki bir kazı ekibi tarafında yapılmıştır. İlgiyi büyük toprak set değil, kurganın orijinal inşaatı uyandırmıştır. Arkeologlar toprağın 3-4 metrelik katmanı altında, gömü çukurunda ağırlıkları 20-50 kg ve daha fazla olan kayalar, 100 tane ağaçtan hücre ve 70 tane kütük duvar buldular. Onlar doğrudan toprağı üzerine yapılmışlar ve daire oluşturacak şekilde birbiri ile sıkıca bağlanmışlar idi. Kütük duvarların yüksekliği 2,5-3 metre kadardı ve kütük duvarların üzeri de yine tahta kirişlerle kapatılmıştı. Hücrelerden 16 tanesinde gömü bulundu, geri kalanları ise boştu. Merkezdeki hücrede "Kraliçeyle Kral" veya odalığı, 8 tane "erkândan" ve 6 tane at gömülmüş. 9 hücrede sadece atlar, ayrıca başka 6 hücrede yine "erkân" veya "erkân" ve atları gömülmüştür. "Krala" hediye olarak, zengin süs olarak her türden 160'dan az olmamak kaydıyla binek atı koymuşlardır: bronz gemler, altın alınlık nişanlar, parlak taşlar ve domuzun köpek dişlerinden sallantılarla süslenmişti. Atın kuyruğu altın şeritle sarılmıştır. Özellikle "Kralın" hücresine konulmuş olan atlar çok zengince süslenmiş görünümdedirler. "Kral" ile birlikte, onun mahiyetini oluşturan, gösterişli giysileri ve silahlarıyla oldukları halde 15 tane erkek gömülmüş. İskitlere ait hiçbir "Kral" kurganında bu kadar çok sayıda insanın, Kralı ölüler dünyasına uğurladığı bilinmemektedir. Maalesef Arjan kurganı ta eski dönemlerde yağmalanmış, ama bulunan kütükler üzerinde değerli kumaşlardan yapılmış giysi kalıntıları, gümüş süsler, altın ve değerli taşlar, burada gömülmüş olan kimsenin vaktiyle geniş bir sınırlar içerisinde oldukça önemli bir zenginliğe sahip olduğu hakkında hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla burada büyük kabile birliğinin önderini gömmüşler. Bulunan silah kaydına göre, at koşumları, panter tasvirli bronz nişanlar, keçi figürleriyle işlenmiş olup Arjan, İskit dünyası heykellerine aittir. Kazının başkanı olan Gryaznov kurganları M.Ö. VIII-VII. asra, yani İskit kültürünün başlangıcıyla tarihlendirdi. Bütün İskit "Kral" kurganlarının daha geç dönem olarak tarihlendirilmesi ilginçtir. Bu şekilde de İskitlerin Sibirya kabileleri üzerine etki ettiklerini, diğerlerinin ise bunların üzerine bir etkileri olmadığını kabul etmek mümkün değildir.

"İskit dönemi" soylularının kurganları Altay ve Kazakistan'da da bilinmektedir. Onlar Yenisey'de daha az kazılmışlardır, ama sahip onlun materyaller Tagar toplumunda da boy ve kabile ayrımı olduğu süreci gözlenmektedir. Abakan stepinde Adriyanov, M.Ö. VI. asra ait Çörnıy Kurgan (Kara Kurgan) diye adlandırılan muazzam bir kurgan kazısı gerçekleştirdi. Bu ismi açıklarken arkeolog şöyle

yazmıştır: "Kuru steplerde böyle büyük kurganlar karanlık leke olmaktan uzaktır ve insanın gözünde yegâne bir noktalardır. Kazı sırasında kurganın yüksekliği 4 metreye ulaştı, 14 tane büyük sütun üzerinde taş duvarlar toprağın üzerinde 3 metreye kadar ulaşıyordu. Duvarların içinde her biri 20 m^2 olan iki tane büyük çukur vardı. Onlarda ağaç tomruklar vardı ve 9 metre uzunluğundaki kütüklerle örtülmüştü. Bu geniş mezarın içinde kadın veya erkek, her birine bir kişi gömülmüştü. Mezarlar tamamen yağmalanmış. Onlarda altın ve bronz süs eşyaları, ok uçları, çanak çömlek kırıntıları bulunmuştur. Ancak bu mezar şüphesiz bir önder ve karısına aittir.

Minusin stepinin ortasında, Abakan şehrinden 60 km kuzeyde, sadece bilim adamlarınca değil aynı zamanda yurt bilginleri ve turistler tarafından da çok iyi bilinen Salbık sahası bulunmaktadır. Burada 5 km çapında bir alanda, bazılarının yüksekliğinin 11 metreye kadar ulaşan 56 tane kurgan mevcuttur. Bu "Kral/Çarlar Vadisi'nde" Tagarlar kabile önderleri ve önemli kimseleri gömmüşlerdir. Kurganın büyüklüğü ölen kişiye gösterilen önem derecesiyle bağlı olduğu açıkça görülmektedir. Bu mezarın inşaatına çok fazla sayıda insan katılmıştır, mezarın, daha ait olduğu kişi hayatta iken yükseltilmiştir.

"Krallar Vadisi'nin" en devasa kurganı *"Büyük Salbık"* diye adlandırılmaktadır. Bu kurganın seti kil tabakası ve çimenle kaplıdır, günümüze kadar mezar, özellikle akşam ve sabah saatlerinde fark edilen piramit şeklini muhafaza etmiştir. İlk başta kurgan seti 25 metre olarak yapılmış, ancak üzerinden geçen 2 bin yıldan fazla bir süreçte oldukça aşınmıştır. Fakat şimdi 11 metre yüksekliğinde olan kurgan muazzam görünmektedir. Şişen set, abidevi bir duvarı saklamış, ancak evvelki gibi toprak üzerine 5 metre kadar yüksekliği olan ve toplam ağırlığı 50 tonu bulan kaya kütlesi yerleştirmişlerdir.

F.İ.Miller günlüğüne onlar hakkında şöyle yazmıştır: *"... Kayaların büyüklüğü şaşırtıcı, bazı mezarların etrafı çevrelenmiş, çevrede ise bu kayaların getirilebileceği kayalık bir dağ görünmemektedir, bu durumda bu kayalar tarif edilemez zorluklarla çok uzak yerlerden buraya getirilmiş olmalıdırlar."*[47] Onların bu bölgeye nereden ve nasıl getirildikleri noktaları, büyük Salbık kurganı kazısından sonra aydınlanmıştır. Bu kurganı 1954-1956 yıllarında mümtaz Sovyet arkeoloğu Kiselyev yapmıştır. Yoğun bir araştırma sayesinde kurganın yapısının detaylı bir haritası çıkartmıştır.

...Mısır Firavunları gibi Tagar önderi de mezarının nasıl olduğunu daha kendisi hayatta iken görmek istemiştir. Mezarı yüzlerce insan, yazın ve kışın olmak üzere birkaç yılda yapmışlardır. Kayaları ve ağaçları uzak yerlerden getirmek gerekmiştir. En büyük levhaları bölgeden 70 km. uzaklıkta bulunan Yenisey'in açıklarından sökmüşlerdir. Yakındaki dağlardan kayaları sökmüşlerdir. Kışın iri kütleleri karın üstünde buz tutmuş zeminde tahta silindirleri üzerinde sürüklemişlerdir. Melez ağacı tomrukları için taygaya gitmişler, oradan da kementlerle taşımışlardır. Kayalarla tepe tamamlandığı ve tomruklar yeteri kadar yükseldiğinde duvarla çevirmişlerdir. Onun için 490 m^2'lik bir alanı çevreleyen hendek kazmışlar. Yekpare levhayı bu hendeğe çakmak gerekmiş. Peki, bu kaya kütlesi kalkmıyorsa bu iş nasıl mümkün olur? Kanalla çevrili alanın içine bir

[47] W.V. Radloff. Sibirskiye drevnosti, cilt 1, sayı 3, s.120.

"duvar" daha inşa etmek gerekmiş. Onun içine hendekten 2-3 metre mesafe uzaklıkta tomruklar yerleştirmişler. Bu tomrukların üzerine duvarı inşa ettikleri levhaları çıkartmışlar, tomrukların üzerinden onları çekip götürmüşler ve hendek içinde kendileri için açılan yerlere kendi ağırlıklarını da kullanarak bırakınca saplanmışlardır. Bu büyük levhaların kırılmaması için de hendeğin tabanına ağaç dalları sermişlerdir. Bu şekilde 2 m yüksekliğindeki dikey duvar inşa edilmiştir. Daha yüksek ve büyük 20 tane daha levhayı duvar boyunca eşit mesafelere yerleştirmişlerdir. Ancak duvarın inşası bununla tamamlanmış değildir. Taş ve tomruk duvarlar arasını da toprakla doldurmuşlar, mezarın yüzeyine de daha küçük taş levhalarla onları taş duvarlara yakınlaştıran duvar inşa etmişlerdir. En nihayetinde de duvarın yüksekliği 3 metreye ulaşmış. Mezarın doğu yönünden 14 metrelik bir koridorla "giriş" yapılmış. Onun duvarları da levhalarla yapılmış. Duvarların inşa edilmesi tamamlanınca asıl mezar hücresinin yapımına başlamışlar. Bunun için 180 cm derinliğinde 25 m^2'lik bir çukur kazmışlar. Duvarları dikey direklerle, köşeleri ise kalın tomruklarla desteklemişler, dibine dört taçlı yontulmuş kütük konduktan sonra zemin tahta ve dallar serilmiştir. Çukurun üzeri 64 m^2'lik bir alana6 tane tomruk kalasla kapatılmış, sonra da yerleştirdikleri tomruklarla mezarın üstü 2 metre yüksekliğinde tepesi kesik piramit şeklinde bir görünüm kazanmıştır. Piramidin üst kısmındaki delinmiş tomruklar ağaç dallarıyla sarılmış, en üste de 15 kat ağaç dalı koymuşlardır. Hücreye aşağıda 2-3 m genişliğindeki koridora çıkan dromos'tan[48] geçmek mümkün. Dromosun duvarları tahtalarla kaplanmış yere ağaç dalları serilmiş üstünü de bir kat daha tahta ile kaplamışlar. Hücrenin üzerindeki inşayı tamamlarken en son olarak toprak setin üstünü çokça çim briketle kaplıyorlar.

Ölü için böyle muazzam bir mesken inşa ederek, Tagar önderleri kendilerini ölümlerinden sonra da daha da yüceltmeye gayret etmektedirler, ama bununla birlikte de kendi cesetlerini kirletilmekten korunma arzularını ifade etmişlerdir. Tagarlar kendi atalarının mezarlarına gömülüyorlardı, bu şekilde onlar atalarının gömülerinden uzak durmaya çabalıyorlardı. Salbık kurganının muhafazası için hücrenin üzerindeki 6 sıra tomruk ve muazzam set yeterli olmamıştır. "Felaketi" önlemek için, onlar birkaç tane yetişkin insan ve çocuk öldürmüşlerdir - bu kurbanlar duvarın köşe kayaları altında kalmışlar. Duvarın girişi levha ve tomruklarla kapatılmış. Eğer yağmacılar onu bulabilseler bile, ters istikamette yer alan mezarın asıl girişini uzun süre aramaları gerekecekti. En nihayetinde kabilenin reisini korumak için girişte iki tane gönüllü veya afyonlamış hizmetçi koymuşlar. Ancak bütün kurnazlıklar boşa gitmiş gibidir. Hırsızlar mezara iki defa girmişler. İlk olarak çok eski dönemde belki kendi çağdaşları yağmalamışlar, XVIII. asırda ise yağmacılar, mezar setinin içinde 5 metrelik bir çukur bırakmışlardır. Arkeologlar mezarın içinde 7 tane insan cesedi kalıntısı, kil kap ve 2 tane bronz bıçak buldular. Kemikler 70 yaşlarında bir ihtiyara ve 35-40 yaşlarındaki insanlara aittir. Meşhur antropolog M.M.Gerasimov'un çıkarımlarına göre, onları birlikte gömülmüş iki erkek ve kız kardeştir. İlkönce mezara bir veya iki kişi gömülmüş, aynı "Kral" ailesine mensup olan diğerleri ise daha geç dönemde gömülmüşlerdir.

---

[48]Dromos: (Yun.) yol, geçit (Ç.N.).

Salbık kurganı M.Ö. IV-III. asırda, Tagarlarda sadece bir kişi için olmayıp birkaç kişi için çok emek gerektiren gömü hücreleri yapma geleneğinin pekiştiği dönemde inşa edilmiş. Tekli mezarlara bu dönemde bir veya iki kişi gömmüşler. Bu kurganlar kabilenin önderine değil, ama yine de toplumun önde gelen şahsiyetlerine aittir. Yenisey'in sağ akıntısı olan Tub Nehri kıyısındaki TesKöyü'nde 1971 yılında yapılan böyle bir kurgan kazısı daha verimli olmuştur.

1889 yılında Fin Arkeoloji Etüdü Aspelin başkanlığında burada, M.Ö. II. asra ait, içerisinde 100'den daha fazla insan gömülmüş olan ve çok sayıda muhtelif eşyalar bulunan, günümüzde ise Helsinki Şehri Milli Müzesi'nde korunan büyük bir kurgan kazısı gerçekleştirmiştir. Aspelin bu kurganı rast gele kazmış değildir. Mezarın üzerinde runik yazı nakşedilmiş kaya bulunmaktaydı. Burası daha 1847 yılında Aspelin'in vatandaşı olan ve Fin-Ugor halklarının Sibirya kökenli olduğu teorisinin sahibi Finli M.A.,Castren'in dikkatini çekmiştir. XIX. asrın sonlarında köye yakın yerde bulunan ve birkaç kişinin toplu olarak gömüldükleri bazı mezarlar Adriyanov tarafından incelenmiştir. 1929 yılında burada Kiselyev bir araştırma yaptı, ondan 40 yıl sonra da bu kitabın yazarının başkanlığı altında Leningrad Etüdü.

O yıl kazılarak araştırılan kurganlar arasında özellikle bir tanesi dikkat çekici idi. Fazla büyük olmayan, 2 m. yüksekliği ve 30 m. çapında bir alanı kaplayan, 23x19,5 m. taş duvarla kapatılmıştı. Köşelere ve ortalarına istinat duvarlarıyla sağlamlaştırılmış yüksek plakalar dikilmiş. Kayalarla kapatılan iki plaka duvarın girişini oluşturmaktadır. Duvarın içinde yan yana dört tane mezar bulunmaktadır: her biri derin bir çukurun içinde, kütük taban ve tavanıyla mezarın dibinde 1 m. boyunda tomruklar bulunmaktadır. Mezarın üzeri de dört tane kalın tomrukla kapatılmış ve üzeri plakalarla kaplanmış. Mezarların yapılmasından sonra duvarın girişi kapatılmış ve çimden bir tane piramit set yükselmiştir. Başka bir ifadeyle her bir mezar M.Ö. IV-III. asrın tipik inşa özelliklerini yansıtmakta, yer üstündeki olduğu kadar yer altındaki yapısı da fevkalade karışıktır. Fakat mezar toplu gömüler için değil, tekli gömü için yapılmıştır. Gerçekten de her üç mezarda da birer tane yetişkin insan, dördüncüsünde ise iki yetişkin ve bir bebek gömülmüş. Bu bir aileyi oluşturmaktadır. Buradan hareketle kurganlarda alelade insanların değil, Tagar aristokrasisinin temsilcilerinin gömüldüğü tasavvur edilebilir.

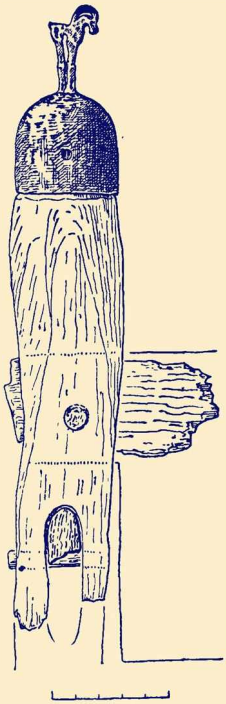

Resim 15. Tes Köyü'nde gömü yapısının bronz başlığı. Yazarın kazılarından.

Mezarlarda bronz, kil, kemik ve tahta eşyalar muhafaza olmuştur. Ancak en çok dikkat çeken şey cesedin mezarın dibinde, tabanıyla karyolaya benzeyen, yüksek yan çeperli ve dört direk/ayaklı olarak yapılmış özel tahta bir loca üzerine konulmuş olmasıdır. "Karyolanın" yan çeperinde aşı boyasıyla, yarı dairesel ve zikzak çizgilerle süsleme nakşedilmiştir. Karyolanın üstü deri bir battaniye veya kamış hasır ile kapatılmış. Kazı sırasında, -elbette karyolanın bazı bölümleri korunabilmiş- plakanın büyük kısmı ise baskılanmıştır. "Karyolaya" konulan insanlar silahlarıyla, sanat ve giysi aksesuarlarıyla birlikte çok zengin giysileri içerisinde gömülmüşler; karyolanın altında ise kilden, tahtadan büyük kaplar içerisinde yiyecekler konulmuş. Süslenmiş giysilerden geriye bronz taçlar, baş giysileri, nişanlar, kırmızı akik, bronz ve firuze boncuklar, bilezikler ve bacağı sıkan ayakkabılar kalmıştır. Bunlardan başka geyik nişanları, bronz aynalar, bizler, bıçaklar, hançerler ve kamalar bulunmuştur. Hayvan figürleriyle süslenmiş eşyaların çoğu altın kaplama yapılmış, özellikle boncuklar ve savaş kamalarının uzun kabzaları.

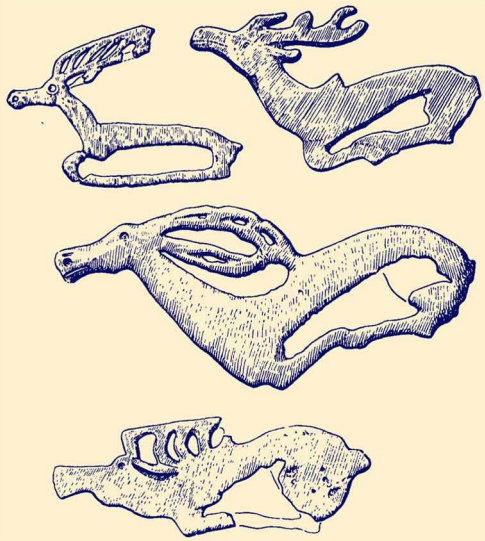

Resim 16. Tes Köyü kurganından bronz geyik tasvirleri.

Tagar kurganlarının gömü karyolaları ilk bulunmuş olanlardır, ama bununla yetinilmemiştir. Arkeologlar daha erken dönemde de, uzun süre anlaşılamadan kalan düşünceler ve farklı nesnelerle karşılaşmışlardı. Bronzdan keçi figürlü çana benzer başlıklar bu tür muammalı mamuller grubuna aittir. Genellikle onların içerisinde başlıklı (tepelikli) savaş nişanlarınınaksesuar sayılmasına imkân veren ağaç parçacıkları bulmuşlardı. Bu keçi figürü başlıklı/tepelikli yapıların "karyolanın" bütün bacaklarına geçirilmiş olduğunu gördüğümüzdeki şaşkınlığımız çok büyük olmuştu... Hemen Pallas'ın ilginç incelemesi aklıma geldi: "Bu mezarlarda, cesedin içine konulduğu tahta tabut kalıntıları bulunacağına beni gerçekten inandırmışlardı. Ben böyle bir kutunun dört ayağında sayga[49] tasvirli, dairevi, içi boş dökme düğmeler elde ettim, böylece bu teyit edilmiş oldu."[50] Elbette bu başlık/tepelikler basitçe süs olarak yapılmıyorlardı. Silahlar, savaş gereçlerinde tasvir edilmiş olan keçinin, kabilenin totem atası sayıldığı açıkça görülmektedir, önemli kişilerin cenaze törenlerinde de bunlar büyülü bir amaç için gömü yatağının (ölüyü koydukları tahta yapı) süsleri idiler, aynı zamanda da törenin görkemli olmasına yarıyordu.

---

[49] Sayga: bozkır antilobu (Ç.N.).

[50] P.S. Pallas. Puteşestviye po raznım mestam Rossiyskovo gosurdarstva, bim. 2, ktp. 2, 1786, s.454.

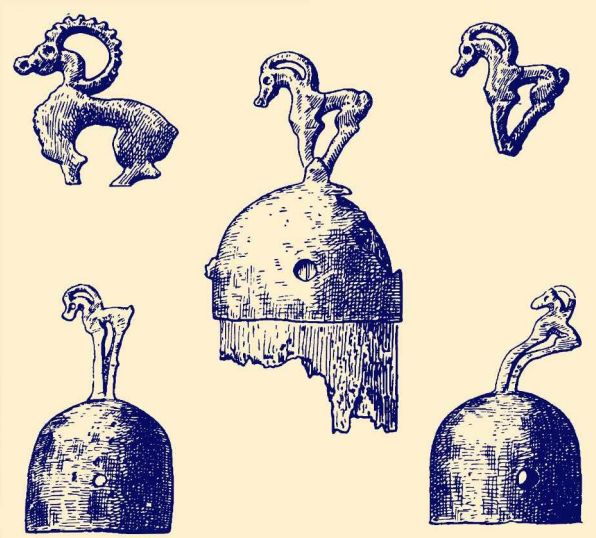

Resim 17. TesKöyü'nde kurgandan çıkan çan görünümlü tepelikler.

Hayvan figürlü metal tepelikler "İskit dünyasının" diğer halkları ve kültürleri için de karakteristiktir. Onlar Arjan, Kuban, Don ve step İskitlerinde bulunmuşlardır. Bu tepelikler uzun tahta sopa veya mil sıriklarla güçlendirilmişlerdir. Avrupa İskitlerinin tasvirleri Tagarlarınkinden bazı farklılıklar göstermektedir: onlar, sık sık ses çıkarmaya uyarlanmış, yuvarlak çıngırak veya asılmış çan şeklinde delinmişlerdir. Bilim adamları onlarda güneş kültü ve onun bereketliliği düşüncesiyle bağlantılı ritüel nesneler görmektedirler. İskit tepelikleri matemli cenaze arabasını veya ölüyü koydukları tahtanın sırıklarını süslemişler. Bu tür metal tepelikler eski İskitler ve Tagarlarda olduğu gibi Kafkasötesi ve Ön Asya'da da bilinmektedir. Türk arkeologları Türkiye'de Alaca Höyük'te yaptıkları kazılarda "iktidar olan hanedanın" bronz çağına ait mezarlarını buldular. Bu mezarlardan birinin yapay olarak yeniden kurulmuş (rekonstrüksiyon) ve yayımlanmış bir yayına göre, onun kapağı (çatısı) tahtadandır, mezarın içine cenaze yemeği için öldürdükleri bir hayvanın postunu sermişler. "Hanedan reisinin" cesedi daha önceden tören giysileri içinde onun karısını gömdükleri mezarın hemen yanında gömü karyolasında yatmaktadır. Köleler yavaş yavaş reisi mezara getiriyorlar. Üzerinde ceset olan, ayaklarının tepesinde bronz, yaldızlı boğa figürleriyle tepeliği olan gömü karyolası resimli alçak bir karyola gibi görünmektedir. Yapay olarak yeniden kurulmuş olan Alaca Höyük mezarlarının gömü karyolası, Tes Köyü'nde bulunan Sibirya'nın "gömü karyolalarına" fevkalade benzemektedir.

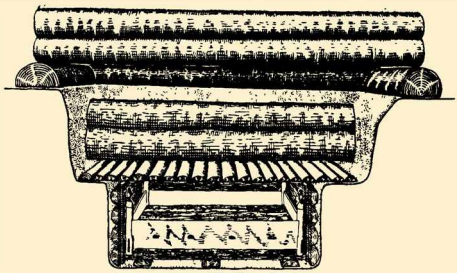

Resim 18. Tes Köyü kurganında gömü odası yeniden kurma. Yazarın kazısı.

İskitlerin çağdaşı Sibirya kabileleri ölen aristokratlar, savaşçılar ve sıradan insanlar için kurganlar yapmışlardır. Mezarlar için karakteristik ayrıntılar, İskit toplumunda ortaya çıkmış uzak sosyal ve maddi ayrışmayı ortaya koymaktadır. Tagar önderlerinin kurganları da çok sayıda insanın katılımıyla uzunca bir sürede inşa edilmişlerdir. Gömü töreni anında verilen insan kurbanlar, cesede eşlik etmektedirler. Asya stepleri kabileleri öyle yüksek bir kültür kurmuşlardı ki, bu ancak İskitlere özgüdür.

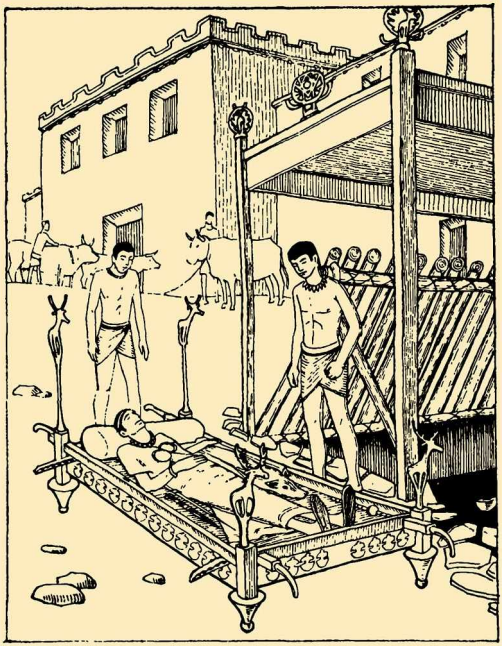

Resim 19. Türkiye Alaca Höyük gömü manzarası (Seton Lloyd Early Highland Peoples of Anatolia. London, 1967, p. 26, fic. 10.

KİL "KAFALAR" VE ALÇI TAŞI "MASKELER"

Pallas, mezar soyguncularının bütün anlattıklarına kulak kabarttı, tarafsız bir şekilde, kendi itimatsızlığını ifade etmeden, diğerleri için iyi niyetli olarak kayıtlar hazırladı. Bozulmalar nedeniyle onlar bazen fantastik gibi görünmektedir, ama bir dizi bilimsel buluşların ardından anlaşılır hale geldiler. Onun "kutunun dört ayağında pekiştirilmiş sayga tasvirli boş düğmeler hakkında" verdiği malumatlar böyleydi. Ancak gömü "karyolaları" hakkındaki keşiflerden sonra onun neden bahsettiği anlaşıldı. Durum böyle olduğu dönemde o, halk içinde var olan akımlardan "canlı yüzler" hakkındaki bilgileri yakaladı. Onlarla ilgili daha detaylı bilgileri, "kızıl ve yeşil renkle boyanmış, porselenimsi kütleden yapılmış, içleri boş, doğal ölçülerde insan kafası bulmaya muvaffak olan" bilim adamına mezar yağmacıları anlattılar. Aradan 100 yıl geçtikten sonra "canlı yüzler" hakkındaki efsaneler teyit edildi. İlk olarak Abakan Nehri sahilinde Nurlov Ulusu yakınlarında bir kurgandan, kilden yapılmış ve kırılmış insan yüzü maskesini alan köylü Danişkin, onu MinusinMüzesi'ne getirdi.

1883 yılında Adriyanov, Minusin kurganında maskeler buldu. Bu şehirde yaşarken, arkeolog kendi coğrafik araştırma ve etütleri için gönderilecek malzemeleri beklerken "bu bekleme döneminde zaman kaybetmemek için" Tagar Adasında birkaç tane kurgan kazısı gerçekleştirdi. Kütükten yapılmış bir gömü hücresinde kilden yapılmış, 20'den fazla maske buldu: onlar kafataslarının üzerinde, vücuttan ayrı olarak veya doğrudan yanmış insan kemik yığınlarında duruyorlardı. Adriyanov'un ifadelerine göre bazı maskeler alışılmadık derecedeki zarifliği ile farklılık gösteriyordu; kırmızı boya ile işlenmiş nakışları vardı. Birkaç yıl sonra benzerama biraz daha kaba şekilde, yine kilden yapılmış maskeler Aspelin tarafından Tes köyü yakınındaki kurganlarda, Klements tarafından da Uybat'ta bulunmuşlardır. Biraz daha geç dönemde, 1895-1897 yılları arasında, Adriyanov benzer maskeleri Abakan stebinde tuzlu Kızılkul gölü yakınlarında bulmuştur. Onun her iki kazısından elde edilen her iki seri maske ve kafataslarını, "çok yönlü" olarak araştırılması için Martyanov hemen antropolog K.Goroşenko'ya gönderdi, o da hiç bekletmeden araştırmalarının sonuçlarını yayımladı. Çıkan sonuca göre Tagar adasındaki ve Kızılkul gölü yakınındaki kurganlardan elde edilen buluntular birbirlerinden oldukça farklılıklar gösteriyordu. Birincileri pişmiş kaolin (arı kil) kil ve alçı taşı katılmış bir karışımdan yapılmışlardı. Maske doğrudan ölünün yüzüne yapılmış, bundan dolayı da maskenin diğer yüzünde ölünün boyun kıvrımlarının izi ve saç demetinin kalıntıları muhafaza olmuştur. Kızılkul maskeleri ise, bazen üzerini alçı taşıyla sıvadıkları yağlı sarı kilden yapılmışlardır. Sık sık kili yaptıkları kafaya değil, kafataslarına sıvıyorlardı.

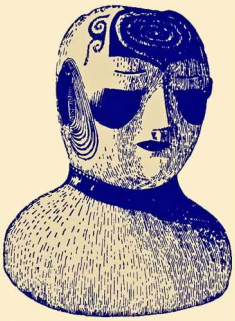

Resim 20. S.A.Teplouhov tarafından Bateni Köyü yakınında bulunmuş olan alçıtaşı maskenin yeniden kurulmuş hali.

Resim 21. S.V.Kiselyev'in kazısında, Uybatsk çaa-tasa yer altı mezarından çıkan kil taşı maske.

M.Ö. II. asır kilden yapılmış kafaların ve maskelerin, kil taşından yapılanlardan daha eski oldukları ortaya konuldu. Kil taşı maskelerin hazırlanması aradan 100 yıl geçtikten sonra öğrenilmiştir ve dört asırdan daha uzun süre üretilmişlerdir. İnsan kafasının kulakları ve boynuyla birlikte ön kısmını çıkartan kalıplara, nadiren de büst maskelere rastlanmaktadır. Onların büyük çoğunluğu dar ve kemerli burun yapısıyla Avrupai tipi tasvir etmektedirler, ancak Moğol çizgilerine sahip insan yüzü de vardır. Çok iyi korunabilmiş maskeler çok etkileyici. Onlar beyaz renkteler, fakat kırmızı ve siyah boyalarla ve nakışlarla süslenmişlerdir. Kızıl-sarımtırak renkle süslenmiş, insanın ten rengine çok yakın kalıplar bulunmaktadır.

İlk maskelerin keşfedilmesi çok büyük bir ilgi uyandırdı. Gömü portreleri Mısır, Mezepotamya, Finike, Karfagen, Kıbrıs, Mikena'da, Kerç ve Olviya yakınlarındaki "Kral" kurganlarında oldukları biliniyordu ve ..., birden bire Yenisey sahillerinde bulundular. Hemen çok sayıda maske ortaya çıktı. Bu gelenek yerel miydi, yoksa uzak ülkelerden mi gelmiştir? Ölenin alçı taşından yüzü ve kilden kafasının

yapılması nasıl bir anlam taşımaktadır? Çok çeşitli mütalaalar ve bunlara karşıt görüşler ortaya çıktı. Hipotezlerden birine göre bu maskelerin sonraki kuşaklar için ölen kişinin yüz çizgilerini saklamak maksadıyla yapıldığı idi. Alçı taşı kalıpları vücuduyla birlikte gömdükleri insanların yüzlerine uygulamışlardır. Ama herkesi hemen ölür ölmez gömmüyorlardı. Bazı durumlarda ölü bir yerde uzunca bir süre, tam olarak iskelet haline gelinceye kadar bekliyordu. Kafatası çürüyünce onu kille sıvıyorlar, bazen da onun üstüne bir katman halinde alçı taşı koyuyorlardı, bu şekilde yeniden yapılan insan kafası kemikleriyle birlikte gömüyorlardı. Benzer bakış açısını ilk maske keşiflerini yapan yazar Adriyanov da taşıyordu. İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında S.K.Kuznetsov'un, gömü maskelerinin kullanılmaları ve önemlerini açıklayan çalışması yayımlandı. Yazar doğu, batı ve Sibirya maskelerinin hepsinin amacının ölen kişinin tasvirini muhafaza etmek için olduğunu, ayrıca bu maske ölenin ruhunun da barınağı olduğunu söyledi. Maskenin ölen kişiye selametle öteki dünyaya ulaşmasına yardım etmesi veyeni hayatında onunla birleşmesi için vücudunu bulmasında onun ruhuna kolaylık sağlaması gerekiyordu. S.K.Kuznetsov, yüzlerden gömü kalıpları çıkartılmasını kafatası kültüyle ilişkilendirmiştir. Gerçektende çok eski devirlerden beri, insan kafası vücudun en kutsal parçası olarak kabul edilmiştir, çok sayıda halk da kafatası veya kafa ile ilişkili olarak çok sayıda özel törenler icra etmişlerdir. Onlar savaş idaresinin amblemi, ganimetler, muskalar, yakarma sembolleri olarak kabul edilmişlerdir. 1959 yılında bir Fransız araştırma ekibi Yeni Gine adasında aşağıdaki gelenekleri tespit etmiştir: "Yerliler ölen kişinin cesedini evinin önünde bir platform üzerine koyuyorlar, ceset bozulunca kafasını gövdesinden ayırıyorlar." Kafaya duyulan saygı emarelerinin sayısı hesabı yoktur ve kadim Sibiryalılarda da kafatası kültünün olmadığını tasavvur etmenin dayanağı yoktur. Örneğin Nanaytslar dedelerinin veya babalarının kafataslarını büyük bir kap içerisinde gömerlerdi; Nentsler ve Yukagirlerşamanın kafasını veya kafatasını yanlarında taşırlardı. Böyle bir gelenek tarihin derinliklerinden gelmektedir. Bununla bağlantılı olarak kafayı tasvir eden ve kafatasını bir aile yadigârı olarak gömen Okunevleri hatırlamamak olmaz. Sibirya'nın ilk hayvan yetiştiricileri Afanasyevlerin de bazı ölülerin kafalarını kurutup gömmeleri boşuna değildi. Bu kültün izi Sibirya'nın diğer bölgelerinde tarihin ta derinliklerine kadar izlenebilmektedir. S.K.Kuznetsov'un ölünün ruhunun yerleşim yeri olan maskeler hakkındaki düşüncesi, bu maskeleri alan kimsenin kafatasına hürmet göstermesine imkân vermemektedir.

Sovyet arkeoloğu Kiselyev tarafından çok sayıda maske bulunmuştur. O yüz kalıplarının esas olarak ölen kişinin yüz görüntüsünü saklama arzusundan olduğunu gördü. Ancak ölünün yüzüne takılan bu maske, ölüyü canlı olan dış dünyadan izole etmeye de hizmet etmiş olabilir. Başka bir düşünce de insan külleriyle tespit edilmiş maskelere aittir. Araştırmacıların incelemelerine göre, onlar oldukça masif (ağır) ve aynı zamanda da insan yüzü için dardır; onlardan birçoğu da kırılmıştır. Kiselyev, maskeleri korumadıkları, bile bile onları kırdıkları ve bazılarını da cenaze merasimi ateşinde harap ettikleri düşüncesini ileri sürdü. Arkeolog Sibirya maskelerinin Roma maskeleriyle ilginç bir mukayesesini yaptı. Onlar imparatorlar ve yüksek unvan sahiplerinin gömüleri için alçı taşından ve balmumundan, birkaç tane maske portreler hazırlarlardı. Maskelerden biriyle ölünün yüzünü veya matemli merasim sırasında mankenin yüzünü kapatırlardı.

Gömü esnasında ya da cesedin ateşte yakılması sırasında vücut ile birlikte o da yanardı. Ölenin büstünü de cenaze alayı yürüyüşünde taşırlardı, imparatorun gömüsünde ölen kişinin maskesini oyuncu taşırdı. Ataların bu tasvirleri ailede saklanır, kız, onların kopyasını kendisine verilenlerle birlikte kocasının evine getirirdi. Aynen Sibiryalılarınki gibi Roma dönemi kabilelerinin yerleşim yerlerinde herhangi bir gömü maskesi numunesi bulunamamıştır, ama Kiselyev zaman içinde o tür numunelerin bulunacağına kanaati tamdır. Onlar mutlaka olmalıdır, zira "sadece onların varlığı, o kabilelerin sebatkârca böyle fevkalade ustalık seviyesine ulaştıklarını açıklayabilir..."

Ancak gömüden sonra muhafaza edilmiş olması gereken maskeler henüz bulunamamıştır. Şu oldukça açık ki, Sibirya'da maskeleri kasten ne yakmışlar ne de tahrip etmişlerdir. Yakılmış olanlar ise ateşte değil, diğer eşyalarla birlikte gömü hücresinde yanmış oldukları açıklanmaktadır.

Diğer bir meşhur Sibirya arkeoloğu ve tarihçi L.R.Kızlasov'un düşüncelerine göre, maskeler tek anlam taşımıyorlar. Çok eski zamanlarda kil maskeler olduğu gibi "kil kafaları" insan yüzü olarak hazırlıyorlardı, bunun amacı da cesedi gömüye kadar uzun bir muhafazaya almaktı.

Daha sonra insan külleriyle mezara konulan maskeler, ölünün akrabalarının ölenin yakılmasından sonra küllerinin toprağa defnedilmesine kadar olan dönemde icra ettikleri bir takım ayinler için hazırlanmışlardır. Akrabalar evlerinde sürekli olarak maskeler toplarlar, biriktirirler. Onların kime ait olduklarını bilmek için de portreler yaparlardı. Kızlasov, Kiselyev gibi, ölünün yüzüne konulan maskelerin ne anlama geldiklerine ilişkin keskin izahlar ortaya koymuştur. Onların yardımıyla ölüyü canlılardan ayırmaya çalıştıkları aşikârdır, o kadar ki, bu düşünce Kuzey Sibirya halklarının gömü maskelerinde, fazla eski olmayan geçmişte de gözlemlenmiştir. Bundan dolayı Kızlasov doğrudan eski maskeleri Hantların, akrabalarının ölünün başına sımsıkı sardıkları geyik postu parçacıklarıyla karşılaştırdı; bunu rastgele yapmamış olduklarını gördü. Aynı ayarda bir örtü veya çuval da olabilirdi. Bu durumda gözler, ağız, burun ve kulak yerlerine düğme veya monet dikilmiştir.

Arkeolog ve etnograf A.N.Lipskiy Sibirya halklarının gelenekleriyle maskeleri mukayese ederek onların ne anlama geldiklerini yorumlamıştır. Hakaslar, Nanaytslar, Ulçiler ve diğer halklar ölen kişinin ruhunun ölüler ülkesine ölümden sonra geçebilmesini imkânsız kabul ediyorlardı. Ölenin vücudunun iskelet haline gelmesi için süre gerekliydi. Bu süre zarfında bakımsız şekilde canlılar arasında kalarak ölünün ruhu kaybolabilir. Bu arzu edilmeyen şeydir, çünkü ölenin ruhu yeni doğan birinin vücudunda bedenleşerek yeniden dünyaya dönmesi gerekmektedir. Ölünün ruhunun kaybolmasıyla doğum oranı azalabilir. Bunun gerçekleşmemesi için akrabaları ölen kişiyi tasvir eden kuklalarını yaparlar, onları muhtelif yöntemlerle ölenin ruhuna "verirlerdi". Kuklaları beslerler, korurlar ve onlara adaklar sunarlar. Kemiklerin veya küllerin kesin gömü gününde, ölünün tasvirini mezarın içine koyarlar, çok nadiren mezarda yakarlar veya ölüler evine koyarlardı. Bu amaçla da ağaç portre maskeler hazırlarlardı.

Sovyet arkeologları Kiselyev, Kızlasov ve Lipskiy'in kendi hipotezlerini ortaya koymalarının üzerinden onlarca yıl geçti. Krasnoyar Denizi bölgesinde Leningrad arkeologlarının önemli çalışmaları, yeni buluşları ve yoğun araştırmaları yukarıda

tasvir edilen tablonun varlığını teyit eden sonuçları ortaya koydular. Maskenin sadece ölünün yüzüne değil, ama onun "yerine geçen" gömü mankeninin yüzüne konulduğu açıklanmış oldu. Bu da maskeler arasında neden ölünün yüz hatlarına oranla daha dar maskelerin varlığını açıklamaktadır. Ancak maskenin ölüyü canlılardan "izole" ettiği şüphesi ortaya çıkıyor. Gömü kuklası etraftakilere bir zarara sebep olamayacak gibiydi. Bu duruma dikkat göstererek gömü hücresine cesedi koydukları gibi, gömü mankenini, kafatasını ve kemikleri de koyuyorlar. Bunun dışında kafatası kemiklerinde maskelerin izleri bulunmaktadır ancak maskeler muhafaza olamamışlardır. Demek ki, maskeler ölüyü veya gömü mankenini, onların gömülmesine kadar olan uzun zaman dilimi içinde korusun diye yapılıyorlardı. Bu şekilde ölünün "ebedi" olarak var olması tasavvurları daha fazla doğrulanmış oluyor. Fakat maskelerin, ruhun varlığıyla ilgili inançlarıyla bağlantılı olduğunu belirten araştırmacılar da haklı olabilirler. Belki daha basit/tatsız bir açıklama daha yapılabilir: belki de ölenin çizgilerini gösteren bu alçı taşı maskeler, ölen kişiyi birkaç yıl sonra mezarına gömerken, akrabalarının cesedin kime ait olduğunu tespit edebilmelerine yardımcı oluyordu.

"Kil kafalarla" bağlantılı ideanın varlığı daha başkadır. Son yıllarda Krasnoyar araştırmalarının katılımcıları tarafından birkaç tane"kil kafalar" bulunmuştur. Ama en önemli buluntu ise Kemerovo Üniversitesi araştırmacılarının Şestakovo Köyü yakınında yaptıkları kurgan kazısında bulunmuştur. Bulunan kafa, kuvarsit[51] ile ustaca karıştırılmış kilden yapılmış genç bir erkeğin şahsi çizgilerini yansıtan portredir: eğik bir alın, oldukça çökük göz yuvaları, ince dudaklar ve biraz kalkık bir burun. Çok belirgin şekilde Avrupaid tipi yansıtmaktadır. Kafa ilk önce iplerle ve millerle, ölenin vücudunun imitasyon olarak çıkarılmış mulajına[52] bağlanmıştır. Yüzün arka tarafı daha kaba bir şekilde yapılmış. Onun üst kısmı ölçüsü, hiçbir şeyle düzeltilmemiş, parmak izleri mevcuttur. Görünüşe göre arka taraf şapka ile kapalı imiş. **"Şestakov kafası"** da aynen diğer bazı "kafalar" gibi kafatasına göre yapılmıştır. Kafa, bozulmaya karşı korunması için özel olarak işlenmelidir düşüncesihakimdir.

Dehşetli bir gelenek belirli işlemlerden sonra cesedi iskelete çevirmektedir. Bu gelenek Sibirya'da Yukagirler'de bilinmektedir. Şaman öldüğünde akrabaları eldivenlerle ve maskelerle etlerini cesedin kemikleri üzerinden sıyırıp kurutuyorlar ve kendi aralarında paylaşıyorlar. Kurutulmuş etleri küçük torba içerisine koyarak muska olarak beraberlerinde taşıyorlar. Kafatasını da ölüyü tasvir eden ağaçtan yapılan heykele iliştiriyorlar.

Bilim adamları, Krasnoyar bölgesinin step ve step-orman bölgelerinde yerleşmiş olan kabileler, M.Ö. IV-III. asırlardan başlayarak, birkaç yüz kişiye kadar birlikte gömdükleri mezarları niçin inşa etmiş olduklarını bilemiyorlar. Hiçbir şey gömülmemiş mezarlar da var, ama o mezarlarda iskeletlerden daha çok önemli kafatasları bulunmaktadır. Kafatasları gelişigüzel atılmış şekilde değil, muntazam bir şekilde yığılmış, bazen da levhalarla kapatılmış halde bulunmaktadırlar. O tür

---

[51]Kuvars: Billurlaşmış silisin doğada çok yaygın bir türü; kuvarsit: Yalnız kuvars tanelerinden birleşik bir kayaç, kum taşı (Ç.N.).

[52]Mulaj: bir şeyin bal mumu, alçı gibi nesnelerle kalıbını çıkarma işlemlerinin bütünü (Ç.N.).

bazı mezarlarda sık sık da aşınmış, yok olmuş iskelet kemikleri gömülmüştür. Demek ki cesedi uzun süre defnetmiyorlardı. Bu araştırma ilk olarak Adriyanov tarafından yapılmıştı, ancak günümüze değin hala onun sonuçları takip edilememiştir. Ama bazı ölülerin gömü anına kadar, daha geç yok olduğu için sadece kafalar muhafaza edildiği bilinmektedir. İnsanlar zamanla çürüyen kafaların çürüyen kısımlarını yeniden onarmayı öğrenmişler, daha geç dönemde de hemen bozulmaktan koruyarak cesetleri mumyalamayı. Cesedin dış görüntüsünü korumanın en iyi yolu olarak mumyalanmış kafanın üstüne alçı taşından maske koyuyorlardı. Sibirya maskeleri başka bir yerlerden alınmış, benimsenmiş değildir; eski insanların inançlarının bir sonucu ve muhtelif zamanlarda ölmüş birkaç cesedi aynı mezara gömü geleneğinin bir pratiği olarak burada ortaya çıkmıştır. Maskelerle bağlantılı olan ama halen günümüze kadar anlaşılamadan kalmış çok şeyler mevcut. Bundan dolayı bu konu Klements'in muammalı alçı taşı portrelerle bağlantılı olan: *"şeref bu maskelerin sırlarını çözen kişinindir"* ifadesiyle kalmaktadır.

OGLAHTI DAĞININ SIRRI

Yenisey'in sol sahilinde, Abakan şehrinin 40 km. aşağısında OhlatıDağı silsilesi yer almaktadır. Nehir boyunca 15 km. uzanmakta, ülkenin içine kadar sokulmaktadır. Dağın Yenisey'e bakan yüzünde çok sayıda eski kaya resimleriyle kaplanmış kayalıklar mevcut. Burada Ohlatı zapt olunamaz bir azamette, yanına varılamaz bir görünümdedir. Üç tarafında orta çağın büyük taş duvarı kalabilmiştir. Dağın sahil yönü çok sarp ve yüksektir, tepeden en dibe kadar *Bogatırskaya Tropa* (Bahadır Yolu) adıyla meşhur derin bir iz mevcuttur. Efsaneye göre gün aşırı burada bir bahadırın atı suvarmaya gidermiş ve bu kayalık yamaca bir yol yapmış ki, hiçbir kimse buradan aşağı inemezmiş. Bu dağlık bölgenin tamamı çok sayıda dar ve derin vadilerle kesişmektedir. O vadilerden birinde, ilginç araştırmanın başına konulan çok ilginç bir olay vuku bulmuş.

1902 yılı sonbaharında yağmur çiseliyor, tepeyi karanlık boş, sisli bir görünüş kaplıyor. Bu tür durumlarda dağlarda olmak pek hoş değildir, ancak Kokaşkin ulusundan olan Yegor Kokaşkin ve aygırı yer yarılıp içine düşüyor. Uzak karanlık noktalara bakarak öğleye kadar dereler içinde dörtnala gidiyor. Birden bire atın arka ayağının altında dağın yamacı çökmüş. At o kenara doğru fırlamış ve durmuş, Yegor ise çukurun içine düşmüş. Oradan çıkmış ve korkudan sıyrılıp kendini toparladıktan sonra o tekrar çukura yaklaşmış. Hayretler içinde kalmış. O zaman atının bastığı yerin bir yeraltı mezarının tavanı olduğunu anlamış. Binicisi ile atının ağırlığına dayanamayan tomruklar kırılmış ve delik açılmış. Oraya iyice bakan Yegor daha çok korkmuş: "canlı gibi", iki tane ölüyü görmüş, onlardan birisi dişlerini gösteriyor, diğerinin yüzü ise tamamen resimlerle süslenmiş bir maske ile kapalıymış. Dehşet içerisinde ulusa dönüyor. Olanları "korkudan titreyerek" halası Kazak Domna İvanovna Hubekova'ya anlatıyor. D.İ. Hubekova pratik davranışlı ve cesur bir kadın imiş. Mezarlarla ilgili anlatılanı duyan D.İ. Hubekova hemen yeraltı mezarlarına gitmiş. Daha sonra Kazak kadını, mezarın içinde iki tane yetişkin insan iskeleti gördüğünü anlatmıştır. Cesetlerden biri peykede oturur vaziyette, kafatası ise ondan uzakta, yere yuvarlanmış duruyor gibi gelmiş. Diğer iskelet ise karşı köşede sanki dizleri üzerine oturur ve peykeye yaslanmış vaziyettedir. Cesedin

yüzünde uygun kilden bir maske bulunmaktadır. Maskenin altında da ölünün yüzünü kapatmak için kullanılmış yeşil renkte ipek kumaş görünmektedir. D.İ. Hubekova peykede, içinde kap kacak kırığı bulunan güderi bir kese bulmuş. Yine yere yuvarlanmış, otla doldurulmuş insan kuklası bulunmakta, kuklaya - "güderi" kürk giydirilmiş. Ancak D.İ. Hubekova altın bir eşya bulamamış. Bu arada, kadın uzun süre mezarda kalmaktan çekindiği için hemen ışığı söndürmüş. D.İ. Hubekova, insan kuklasını bırakmış, maske ve keseyi eve götürmüş ve onu komşu ulustan Yegor Çebaçakov'a 15 kopeyk karşılığında satmış; Yegor daha sonra onun ne kadar ilgi çekici olduğunu uzun süre göstermiştir.

"İçinde diri diri gömüler bulunan" kurganın "çökmesi" hakkındaki haberler, hemen aynı sonbaharda o zamanlar Adriyanov'un da yaşadığı Krasnoyar'a kadar ulaşır. O zaman Yenisey vilayeti meclisi Askis İdaresi müfettişi olarak görev yapan Adriyanov, olanların doğruluğunu teyit ettirmek için Askis gözetmeni olarak görev yapan S.S.Grigoryev'i hemen bahse konu yere gönderdi. Ocak ayında arkeolog, durum hakkında görgü şahitlerinin sözlerine dayanılarak hazırlanmış çok detaylı bir açıklama mektubu aldı. S.S.Grigoryev arkeologdan bahar ayında mezarı incelemesini rica ediyordu, çünkü D.İ.Hubekova'nın kazı için yeniden geleceğinden endişe ediyordu. Mesele şu ki, bu Kazak kadını kayalıkların civarında, bu mezara benzer mezarların olması gerektiğini düşünerek, "ayak sesleriyle toprağın altındaki boşlukları tespit etmeye" çalışıyordu. Adriyanov da Grigoryev'in mektubunu Petersburg'a Arkeoloji Komisyonu'na gönderdi ve bu yerde araştırma yapmak için ödenek aldı.

O ilk olarak 1903 yılı Şubat ayında Ohlatinsk mezarını inceledi. Karların altında D.İ. Hubekova'nın "güderi" kaban ve yüzünden maskeyi çıkardığı kafatasını buldu. Mezarın çevresinde yüzey araştırması yapan Adriyanov, 40 tane zor fark edilir çukur tespit etti; muhtemelen bunlar mezar ve muhafaza sistemi kurmuştur. Yakındaki Sargova ulusuna ait her ev sırası ile birer gün mezarı gidip kontrol etmek ve "orada fark edecekleri her şüpheli durum hakkında" hiç zaman kaybetmeden Abakan yönetimine rapor sunmakla sorumlu tutuldular. Temmuz ayının sonunda Adriyanov kazı yapmak için tekrar buraya döndü, fakat bu kez ilginç bir şey bulamadan kış bastırdı. O düz yamaçlarda dolaştı, yerlere vurarak tıkırdattı, düzenli olmayan toprak yığınlarını inceledi, ama sonuç elde edemedi. Orada veya başka bir yerlerde mezar gizli olduğu inancı kalmadı. Hayal kırıklığına uğrayan arkeolog Oglahtı'nın kollarında kurganların açık seçik şekilde göründükleri Sargova ulusuna taşınmaya karar verdi. Ancak bir akşam aniden dağların tepesine batmakta olan akşam güneşinin ışıkları düşmüştü, güçlükle fark edilebilen bir yuvarlak çukur gördü. İşte bilim alanında büyük başarılar doğuran ikinci mezar keşfi bu şekilde gerçekleşti.

Tahta hücrenin tabanı ve tavanı kalın tomruklardan inşa edilmiş, içeriden balta ile düz bir şekilde perdahlanmış ve o kadar sağlam idi ki, kazıda çalışan işçiler onu testere ile kesip parçaladılar. Hücrelerde kil kaplardan başka çamaşır teknesi, yemek tabakları, kâseler, fıçılar, sürahiler, kovalar, kaşıklar, kepçeler vs. nesneler; daha küçük tahta nesneler: hançer, ok modelleri, kılıçlar ve hatta çiviler; deri ve kürk giysi kalıntıları: şapkalar, kabanlar, bağlar ve kuşaklar vardı. Mezarda, mumyalanmış vücut kalıntıları, daha önce başka yerde muhafaza edilmiş kemikler ve kafatası, yakılan cesetlerin kül yığını duruyordu. Ölünün kafasının altına kaya,

tahta kütük, tahta veya deriden yapılmış yastık konulmuştu. Bunun yerine bazen de kumaş veya deri ile örtülmüş küçük darı tohumları olan toprak üstüne yükseltiler yaparlardı. Bu yükselti sayesinde iskeletin kafatası ve omuzları kalkık görünmektedir. Y.Kokaşkin tarafından mezarın dibinde, dört kütük üzerine, ağaç kökünden yapılmış yüksek yatak bulunmuştur. Kirişlerin kırılması sonucunda tahtanın orta bölümü çöktü, duvarlara yakın olan bölüm asılı kaldı. Bundan dolayı D.İ.Hubekova "ölüyü oturur" vaziyette gördü. Bütün kafataslarında sıkıca yerleştirilmiş, kızılboya ile süslenmiş veya yuvarlak spiral şeklinde nakşedilmiş gömü maskesi vardı. Bir tane maskeyi çıkaran meraklı Kazak kadının, bütün yüzü örten yeşil renkte ipeksi kumaş bulduğu söylenmiştir. Adriyanov da ölünün ağız ve gözlerini örten ipeksi kumaş parçacıkları bulmuştur.

Değerli buluntular olarak insan boyunda ve aynen gerçek bir ölü gibi giydirilmiş olan gömü kuklaları idi. Bu deri korkuluklar sıkıca sert otlarla doldurulmuşlar. Onları, elleri, ayakları vücudu ve diğer organlarıyla birlikte muhtelif ölçülerde ve şekillerde deri çuvallardan yapmışlardır. Çuvallara kenarlarından bez parçaları dikilmiş, korkuluğun bütün parçaları kiriş ve kuşaklarla sağlamlaştırılmıştır. Kafaları insan yüzünün hatlarını tasvir eden deri veya ipekle kaplanmış, içini kuru otlarla doldurarak yapmışlar. Kafalardan birinde ipek omuzlukla başlık vardı. İki kuklanın yüzü alçı taşı maske ile örtülmüştü. Korkuluk parçalanmış, insan külü ve kafatasıyla karışmıştı. Takma saç muhafaza olmuş ama bunun kime ait olduğu: korkuluğa mı, yoksa insanlara mı ait olduğunu ayırt etmek çok güç idi. Bazı nesneleri anlamlandırmak mümkün olamadı.

Adriyanov, daha sonra ise Teplouhov, kuklaların ölünün öteki dünyaya yolculuğunda ona eşlik edenlerin tasvirleri olduklarını öngördüler. Ama en şaşırtıcı ve tafsilatlı yorumu ise Oglahtı mezarları buluntuları ile Hantların gömü kuklaları arasındaki benzerlikleri üzerine araştırma yürüten Kızlasov yaptı. Hantlar da diğer bütün kabileler gibi ölüyü, öbür dünyadaki yeni hayatında ihtiyaç duyabileceği şeylerle birlikte gömerlerdi. Ölünün öbür dünyada, onun "gölgesinin" yeni bir hayata başlayacağını kabul edilmekteydi: "Gölgeler krallığında" genç olarak ortaya çıkacak ve büyümeye başlayacak, bir yıl sonra da ergin olacaktır. Geleceğin bebeği kendi başına ayakları üstünde durmayı beceremez. Bu durumda ona yardımcı olması için Hantlar kuklalar yapıyorlardı. Bir yıl boyunca onu yediriyorlar, içiriyorlar, giydiriyorlar, yıkıyorlar ve uyutuyorlardı. Kukla, ölen kişinin tasviri idi. Çok sık olarak kuklayı dul kalan kadın kendi kocası için yapardı. İlk olarak küçük bir kukla hazırlanır, daha sonra ise daha büyüğü. Aradan bir yıl geçtiğinde ve ölünün artık "yetiştin" olduğu kabul edildiği zamanda da normal insan ölçülerinde kukla yaparlardı. Daha sonra onu da ölünün yattığı mezara koyarlardı. Ölenin gölgesi vücuduna geri dönmüştür, zira o artık yetişkindir. Oglahtı mezarlarında kuklalar bazen iskeletin yukarısında yatarlardı. Kızlasov kuklayı burada gömülü olan kişinin "gölgesinin" yerleşme yeri, meskeni olarak kabul etmiştir. Bu manken buraya akrabalarının ölümünün üzerinden bir süre geçtikten sonra bırakılır.

Teplouhov, Yenisey'in sol akıntısı olan Taştık Nehrinden Ohlatı mezarlarına benzeyen mezarlar kazdı. O zamandan beri de, bilim adamları mezara sadece ölüyü değil, onunla birlikte gömü kuklalarını da koyan, M.Ö. I. asırdan M.S. IV-V. asırlara kadar Yenisey steplerinde yaşamış olan bütün kabileleri Taştıklar olarak

adlandırmışlardır. Bunların eski Hakasların öncü ataları oldukları aşikârdır. Şöyle ki, onlar da alçı taşı maskeler hazırlamışlardır. Onlarda da cesedi gömü ateşinde yakma ve külünü gömme geleneği vardır. İlk önceleri bütün ölüleri değil, daha ziyade bazı yetişkinlerin cesetlerini yakıyorlardı, ama daha sonra zamanla bu gelenek bütün nüfus üzerine yayıldı. Bu kabilelerin mezarlıkları aynı tarzdadır. Bölgenin büyük bir kısmı, düz bir şekilde, hazırlanmış çukurlara ayrılmıştır; sayısı onlarca ve yüzlercedir. Çukurun dibini alçak bir kütükle kaplamışlar. Başka bir mezarlık yapısında ise birkaç tane taşla yapılmış mezarlar vardı. Bu çok derin olamayan, yüksek kütükle yapılmış çatının altındaki çukurlar idi. Çukurlar taş duvarla sıkı bir şekilde çevrelenmiş, içi ise levha ve kütükle kaplanmıştı. Ölüyü çukurun dibine koyarlar ve orasını örerler. Çatısını toprakla kaplarla ve üzerini küçük bir yükselti şeklinde yaparlar. Taş mezarlar uzun süre açık olarak kalırlar. Onlara zaman zaman özel girişten yeni cesetler getirip koyarlar. Mezar artık tamamen cesetlerle dolduktan sonra mezarın üstünde ve taş duvarlarında ateş yakarlar ki, ölülerin ruhları eski inançlara göre "atalarının yurduna" yükselsin. Mezarlık çevresine birbirine paralel kayalar dikerler, bazen bu kayalar oldukça yüksek olabilir. Onun önünde de yıllık ölü yemeği düzenlerler. Levhalar arasına ve temeline sunular koyarlar: bir iki kap içecek, birkaç parça koyun veya sığır eti.

Acaba neden taştık kabileleri insanların bir kısmının ölüsünü çukurlara, diğer bir kısmını ise geniş taş mezarlara gömdüler? Teplohuv, bunun arkasında saklanan farklılıkların kronolojide olduğunu kabul etmektedir. O, ilk önceleri her ölünün çukura gömüldüğünü, daha sonraki dönemde taş mezarlar kurmaya başladıkları görüşlerini ifade etmiştir. Fakat Kiselyev ise bu farklılıklarda başka sosyal işaretler görmüştür. Onun düşüncesine göre yan yana olan toplu mezarlara sıradan insanların ölülerini, diğer gruba ise kabile veya boyların aristokratlarının ölülerini gömmüşlerdir. Kızlasov ise bu farklı iki gömü şeklinin nüfusun farklı iki etnik grubunu yansıttığını kabul etmektedir. Yani diğer bir ifadeyle herkesin hem fikir olduğu ortak bir açıklama henüz mevcut değildir.

Oglatıların mezarlarında bulunan nesnelerin büyük çoğunluğu ağaç, tomruk, deri, post gibi yani metaller kadar iyi muhafaza edilemeyen malzemeden yapılmışlardır. Taştıklar yeraltı mezarlarına gerçek silahlar koymuyorlardı. Onlar süs aksesuarlarını kabuk veya deriden yapmaya çalışmışlardır. Ancak bazı nesneleri ince altın yapraklarla kaplamışlardır. Onlar tarafından tokalar, boncuklar ve düğmeler kaplama yapılmış, elbise kol kapağı ve yakası çevrelenmiştir; bu da gömü giysisine gösterişlilik katıyordu.

Yeraltı mezarlarında, genellikle yakılmış olanlarda, ağaç nesneler daha iyi muhafaza olmuştur: insan ve hayvan tasvirleri, tören şemsiyesi kalıntıları, vernik kâseleri, oymalı kap kacak. Ve bunlar ilk başta konulanlarla kıyaslandığı zaman, hiçbir şey demektir. Başarı kazanma ümitleri geleceğe kalmaktadır...

Baraj gölü bölgesinde çalışarak, Yenisey'in her iki tarafında, eski Ayeşka, Novaya Çernaya (Yeni Çernaya) Köyü yakınında, Barsuçih ve Tepsey dağları altında bizim araştırma ekibimiz büyük başarı kazanacağını hesapladı. Benim araştırmalarıma göz atarak, Novaya Çernaya Köyü'nden çobanın karısı, sadece kendi çıkarını güden adamların yakın bir yerlerde değerli gömüler bulduklarını anlattı, bir nefes aldıktan sonra şunları ilave etti: *"İşte siz onu bulmalıydınız"*. Nezaketen onayladık, hatta bizi diğeri ilgilendirdi: yerli halkın muhtemelen zaman

zaman dikkatlerini çeken çok sayıdaki çökmüş çukur. Bu arada çukurlar yüzlerce idi ve dağın bütün yamacını kaplıyordu.

Kazmak oldukça zordu. Yazın yağmur yağıyordu. Orasını sular bastı ve zaman zaman suyun içinde kalarak iskeletleri saymak gerekti. Tomruklar iyi korunamamışlardı ve bizler kapların dışında hemen hemen hiçbir şey elde edemedik. Gömü geleneklerine ait yeni detaylar tespit etmek bizi biraz teskin etti; buluntular arasında baş kısmında kıvrık ayaklarıyla iki tane dağ keçisi tasvirinin olduğu kemikten yapılmış toplu iğne vardı. Bu zarif ve yüksek sanat ürünü Ermitaj'ın en değerli numunelerinden birisidir. Bunun dışında Tepsey dağı eteğinden Gryaznov yeraltı mezarında, keskin bıçakla oyulmuş ve süslenmiş ağaçtan levhalar buldu. Geyik, karaca, ayı, kurt tasvirleri canlandırılmış, ayrıca atlı, ok ve yaylan ile yaya askerler, bazen de savaş silahlarında. Levhalarda savaş sahneleri, ganimet kaçırmalar ve takipler tasvir edilmiştir. Emsalsiz ağaç minyatürler, açıkça Taştık halkının kahramanlık destanları ve tarihi hikâyelerini resimlemektedir.

Biz bulmayı hayal ettiğimiz gömü kuklalarına rastlamadık. Fakat onların tahsis edilmesi beklenmedik şekilde aydınlığa kavuşmuştur. Taştıkların gömü ateşinde yakılanların küllerini bir kap veya kutu içinde değil, otlardan yapılmış bir şeyin içinde gömdükleri uzun zamandır bilinmektedir. Bazen yakılmış kemikler ot tomarında bulunmuşlardır, arkeologlar ölüden kalanın yine kendi suretinde otlardan yapılmış yuvanın içine yerleşeceğini öngördüler. 1968 yılında Barsuçiha dağı eteğinde, Krasnoyar Denizi sol sahilinde Gryaznov yakılmış ceset kalıntılarının, sanki daha önceden dar bir paket veya torba içine sıkıştırılarak doldurulmuş gibi çok sıkı oval yığın halinde bulunduğuna dikkat çekti. Yine aynı yıl Adriyanov'un el yazması notları arasında, Oglahtıların gömü kuklalarının otlardan yapılmış kürklerinde yanmış insan kemik kalıntıları bulunduğundan bahsettiğini gördük. Kül ile çuvallar acaba insan görünümlü manken/kuklanın içine yerleştirilmiş olabilir mi? Hipotez ilgi çekici, ama onun ispatı ancak yeni bulunacak kuklalar ile olabilir. Adriyanov, Oglahti'daki bütün mezarları kazmadı, ama onun dışında da başka hiçbir arkeolog buralara seyahat düzenlemedi ve zamanla unutuldu. 1969 yılında Adriyanov tarafından, fotoğraflarla desteklenerek mezarların bulunduğu yerlerin doğru bir tasviri yapılmıştır. Ben de birkaç meslektaşım ile birlikte dağa gittim. Bütün gün yamaçlara tırmandık, taradık ama sonuç alamadık. Akşam çoban ile karşılaştık. Onunla konuştuk, fotoğraflar gösterdik. Çoban burada fazla uzun zamandır yaşamıyordu ve ne dağın adını ne de aradığımız derenin adını biliyordu. Çoban bize hiçbir şekilde yardım edemeyecek gibiydi. Ama sonunda ben, ona Y. Kokaşkin'in dağda meydana gelen olayın hikâyesini anlattım. Bunu dinleyen çoban teyit etti: *"Bütün insanlar çene çalıyorlar. Ama ben burada dağın eteklerinde koyun sürüsü otlatıyorum, buranın otları çok iyi, benim ortağım ise otlatmıyor, çünkü ölülerden korkuyor, "oralarda oturanları buldular" diyor, orada hiçbir şey yok."* Bizler heyecanlandık, acele ettik ve hemen çoban ile beraber dağa tırmandık ve Adriyanov'un kazı yaptığı akağaç ormanını gördük. Kazılmamış olan çukurlar gerçekten çok az fark edilmekte ve burada çok fazla sayıda idi. Oglahtılarda yağmalanmamış mezarları bulmak -gerçek bir mucize. Ama onlardan bir tanesi burada vardı, Kızlasov tarafından bu yılın yazında kazısı yapıldı. Mezar tahta tavanı ile tomruk duvarlardan oluşan 5 m²'lik bir alandı. Çatısı akağaç

yaprakları ile kapatılmıştı. Mezarda üç tane mumya (erkek, kadın ve bebek) ve erkeği tasvir eden insan boyutunda iki tane kukla gömülmüştü. Her birine de sıcak tutacak kışlık kıyafetler giydirilmişti. Kadının üzerinde - deri pantolon ve koyun postundan içi de deri kürk, erkeğin üzerinde ise - deri ceket, tozluk, keçi derisinden dizleri baskı tekniği ile süslenmiş pantolon bulunuyordu. Ceketin üzerinde geyik derisinden kürk, kenarı ve yakası hayvan kürkünden yapılmıştı. Göğüslüğün döşündeki kuşak dağ sıçanı derisinden dikilmişti. Ayağında ise yumuşak tabanı ile kolay giyimli bir terlik, kafasında kulaklı şapka, ellerinde sadece başparmağı olan deri eldivenler vardı. Her iki cesedin yüzü maske ile kapatılmış, kadının yüzündeki spiral nakışlarla, erkeğin maskesi şeritlerle süslenmiş idi. İlginç bir detay ise erkeğin yüzündeki maske deri kılıfla kaplanmış olmasıydı. Kukla/korkuluklar deriden dikilmiş ve içleri ot ile doldurulmuştu. Onlardan birisinin üstünde saçıyla birlikte yüzülmüş insan kafa derisi ve deri şapkası vardı. İkincinin kafası ise ipeksi bir kumaşla sarılmış; kırmızı boya ile kaşlar, gözler, burun, ağız çizilmiş ve yüzü boyanmıştı. Kestane rengi insan saçı iliştirilmişti. Kuklalara, cesetlere olduğu gibi deri ceket ve pantolon giydirilmişti. Birinin ayağında deri çorap ve çizme, ellerinde sadece başparmağı olan deri eldiven vardı. Mumya ve kuklanın kafaları altında deriden ve ağaçtan yapılmış, içi otla doldurulmuş yastık vardı. Omuzu altında akağaç kabuğu parçacıkları, kenarları kurt, yumuşak deri veya samur derisiyle çevrelenmiş olan koyun derisinden yapılmış çocuk kürkü vardı. Ayakları yanına ağaçtan yapılmış çok sayıda nesneler konulmuştu: kızıl veya siyah boya ile süslenmiş kepçeler, kâseler, mala/kürek, yay modeli, kamçı, at dizgini, ok çubukları vs.

Başka yerlerde izleri kaybolmuş nesnelerin Oglahtı Dağında korunabilmiş olmaları çok şaşırtıcı. Bütün mesele buluntuların olduğu katmanın düşük sıcaklıkta olmasıdır. Mezarlar için karakteristik olan özel şartlar, onların korunabilmeleri ve hatta ölülerin saçının taranmasına imkân sağlamıştır.

Oglahtının kadim sakinlerinin aile yaşantılarına ait çok sayıdaki nesneleri büyük bir mezar bize tanıtıyor, ama en büyük bilimsel keşif ise başka birinde. Kukla-insan mankeninin içerisinde insan külüyle birlikte bir çuval bulundu. Demek ki, gömü kuklası bir başkasını değil, ancak ölen ve yakılanların gerçekten kendilerini tasvir etmektedir.

Düşen kırlarıyla beraber Oglahtı erkeğinin kestane renkli yumuşak saçı kafasının yanlarından pürüzsüzce kazınmış, tepeden ise saçı gevşekçe toplanmış ve örülmüş. Kuklanın kafasına da nal şeklinde saç dikilerek iliştirilmiştir. Kiselyev tarafından Uybat nehrindeki yeraltı mezarlarından birinde bulunmuş olan erkek heykelinin kafasında benzer saç tasvir edilmiş olması ilginçtir: kafa tıraş edilmiş, ama iskeletin tepesinde saç örgüsü vardı. Benzer saç örgüsü Adriyanov tarafından da bulunmuştur.

Krasnoyar arkeoloji etütlerinin açığa çıkardığı kömürleşmiş Tepsey sanat minyatürlerinde, savaşçıların saçları arkada "atkuyruğu" görünümündedir, ama çok sık olarak kafanın tam tepe noktasında yassı, saç köklerine doğru incelen ve anlaşılmayan bir "şişlik" görülmektedir. Bu da Adriyanov tarafından Oglahtı dağlarında bulunmuş olan nesnelerin öğrenilmesinde yeni açıklamalar demektir. Onların arasında deriden yapılmış, içerisinde tahta firkete/çivi ve ince saç demetinin saklandığı minyatür çuvallar vardır. Tepsey savaşçılarının kafalarında

kalpaklar tasvir edilmişlerdir. Kalpakları saç örgülerinin üzerine giyerlerdi; onu kafalarına bir kuşak ile bağlarlar veya tahta firkete/çivi ile tuttururlardı.

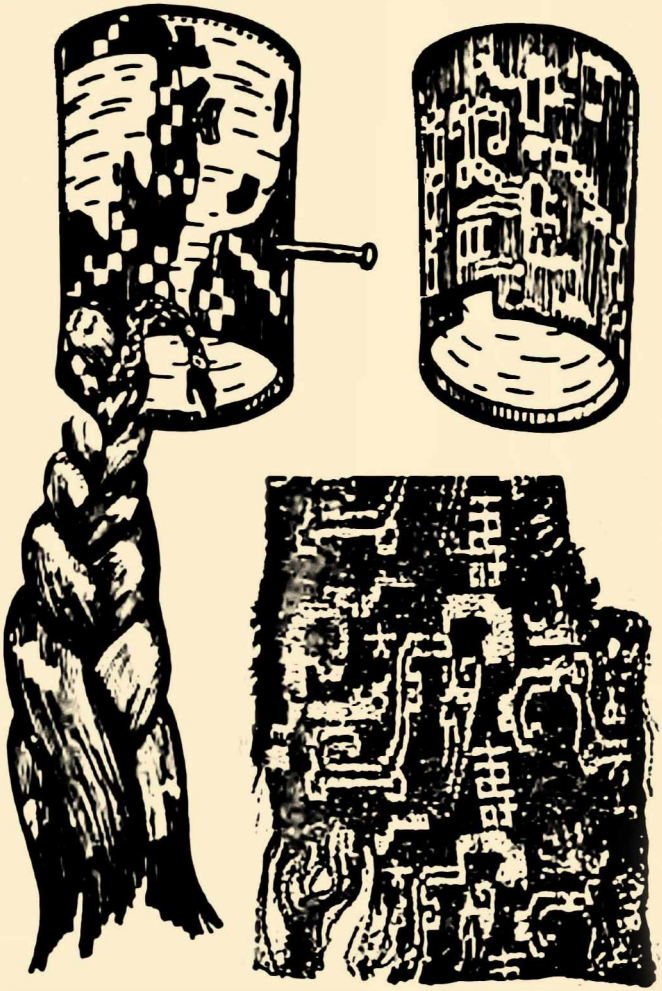

Resim 22. Akağaç kabuğundan yapılmış, kafanın tepe noktasına doğru sarılarak saç örgüsünü kaptan başlık.

Kadın saçları farklı şekillerdedir. Bazı Tepsey kadın minyatürlerinde saçları açık şekilde veya takma saç/peruklardan çok girift bir şekildedir. 1976 yılında Minusin'in aşağısında Kamarkova köyü yakınında ben böyle bir saç kalıntısı bulmuştum: ince bir şekilde tepede örülmüş saç örgüsü, saçın çerçevesini oluşturan dar ve uzun bir borudan geçmiş, düğümü ise görünüşe bakılırsa, takma saçtan yapmışlar. Taranmış saçlar uzunluğu 10 cm olan 15 tane kemik firkete ile sağlamlaştırılmıştır. Böyle taranmış saçları, arkeologlar İskit dönemine ait Altay gömülerinde gözlemlemişlerdi. Pazırık yerleşim bölgesi kurganlarından bir tanesinde, ölünün kafasında saçın çıkması için tepesinde bir açıklık/delik olan deriden yapılmış şapka vardı. Örülen saçlar bu delikten geçirilmiş, daha sonra da keçe şerit yardımıyla takma saçla sarılmış, ondan sonra ise demirden yapılmış bir çengelli iğne sağlamlaştırılmış büyük bir düğüm atılıyor.

Oglahtı kadınlarının büyük çoğunluğu, oldukça sadece saç modelleri kullanmışlardır: tepelerinden veya kafanın arka tepe noktasından salınan tek saç örgüsü yapmışlardır. Örgünün üst kısmını ağaç kabuğundan yapılmış mahfaza ile kapatmışlar, aşağısı ise bu saç mahfazasını saçla birlikte kemik veya ağaçtan yapılmış bir veya birkaç tane firkete ile iğnelemişlerdir. Bu saçlık mahfazalar ipek kumaş ile kaplanmış, Adriyanov bunu "ritüel tues"[51] olarak adlandırmaktadır. Arka kafa kemiğinin aşağısında, bazı saçlıklarda küçük delik açılmıştır, o delikten belik şeklinde örülmüş saçın uç kısmı geçiriliyor ve ona kendisine ait olmayan daha kalın bir saç beliği örülerek içine geçirilmiştir.

Yegâne değerdeki Oglahtı mezarlarının bilim açısından yeniden kıymetlendirmek oldukça zor. Bilim adamları kukla/mankenlerin yapılışlarındaki ana düşünceleri buldular, materyaller ve toplumun giyim tarzı, saç şekilleri, hazırlanmış ev araç-gereçleri hakkındaki tasavvurlarını ortaya koydular. Bir grup cesetleri mumyaladılar, diğer bir grubu ise yaktılar ve pek bilinmeyen kukla tarzında gömdüler.

Oglahtı dağı bizlere henüz bütün muammalarını açmamıştır. Tarihin geçmişine ait çok sayıdaki sırlar Sibirya kurganlarında gizli.

---

[51] Tues: yuvarlak, ağaçtan oyulmuş, kapağı olan, bal, havyar, meyve vs. taşıma ve saklama için kullanılan kap (Ç.N.).

KAYNAKÇA

Adriyanov, A.V. Doistoriçeskiye mogilı vı okrestnostyah Minusina. Rus. Geo. Obş.. Spb.. 1884, t. XIX.

Adriyanov, A.V. Kurganografiya Sibiri. (Obraşeniye ko vsem lübitelyam starını i izuçenye kraya) Prilojeniye kı "Sibirskoy Gazete". Tomsk, 14 May 1884.

Adriyanov, A.V. Puteşestviye na Altay i za Sayanı, soverşennoye letom 1883 g. Zap.Sibirskovo otd-niya Rus Geograf.o-va., Omsk, 1886, kitap VII, sayı II.

Adriyanov, A.V. Nastavleniye kı sobiraniyu materiala dlya arheologiçeskoy kartı Yeniseykoy gubernii aksiznım razyezdnım nadsmotrişikam. Krasnoyar, 1902.

Adriyanov, A.V. Vıborki iz dnevnikov kurgannıh raskopah vı Minusinom kraye. Minusin. 1902-1924.

Adriyanov, A.V. Oglahtinskiy mmogilnik. - Prilojeniyee kı gazete "Sibirskaya jizn", 1903, 16, 23 Noyabrya.

Vadetskaya, E.B. Drevnıye İdolı Yeniseya. L., 1967.

Vadetskaya, E.B. Kı istorii arheologiçeskovo izuçeniya Minusinkih kotlovin. Izv.Lab. arheologiçeskih issled., Kemerovo, 1973, vıp VI.

Vadetskaya, E.B. Tagarskiye Pograbelnıye loja. Vı kn.: Arheologıya Severnoy i Sentralnoy Azii. Novosibirsk, 1975.

Vadetskaya, E.B. Çertı pograbelnoy obryadnosti Taştıkskih plemön po materialam gruntovıh mogilnikov na Yeniseye. - Vı kn.: Pervobıtnaaya arheologiya Sibiri. L., 1975.

Vadetskaya, E.B. Otrajeniye obşestvennıh otnoşenii i sotsialnoy differentsiatsii vı pograbelnıh pamyatnikah Afanasyevskoy kulturı Yeniseya. - Vı kn.: İz istorii Sibiri. Tomsk, 1976.

Vatin, V.A. Gorod Minusin. İstoriçeskiy Oçerk. Minusin, 1922.

Gryaznov, M.P. Neolitiçeskoye pograbeniye vı s. Bateni na Yeniseye. - Materialı İnstitüta arheologii, 1955, vıp. 39.

Gryaznov, M.P. Miniaturı Taştıkskoy kulturı. - Vı kn.:Arheologiçeskiy sbornik Ermitaja. Vıp. 13, L., 1971.

Devlet, M.A. Bolşoy Salbıkskoy kurgan - mogila plemennovo vojdya. - Vı kn.: İz istorii Sibiri. Tomsk, 1976.

İvanov, S.V. Skulptura narodov severa Sibiri XIX - pervoy polovinı XX. v. L., 1970.

Yohelson, V.İ. Materialı po izuçeniyu Yukagirskovo yazıka i folklora, ç. I. Spb., 1900.; İstoriya Sibiri, t. I. L., 1968.

Kiselyev, S.V. Drevnyaya istoriya Yujnoy Sibiri. M., 1951.

Klements, D.A.Minusinaya Şveytsariya i bogi pustını. - Bostoçnoye obozreniye, 1884, no: 5, 7, 9, 12.

Klements, D.A. Drevnosti Minusinovo Muzeya. Tomsk, 1886.

Kovalenko, T. Restavratsiya gipsovıh pograbelnıh masok. - Soobşeniya Gosudarstvennovo Ermitaja. L., 1972, s.78-83.

Kuznetsov, S.K. Pograbelnıye maksi, ih upotrebleniye i znaçeniye. Kazan, 1906.

Kızlasov, L.R. Taştıkskaya epoha. M., 1960.

Lipskiy, A.N. Nekotoriye voprosı Taştıkskoy kulturı (II v. do N.E. - IV v. N.E.) VI SVETE Sibirskoy etnografii. - Krayevedçeskiy sbornik, vıp. 1. Abakan, 1956.

Martınov, A.İ. Skulpturnıy porrtret çeloveka is Şestakovskovo mogilnika. - Sovetskaya arheologiya, 1974, no:4

Merpert, N.Y. Drevneyşiye skotovodı Vostoçno-Uralskovo Mejdureçya. M., 1974.

Nolyanskaya, N.G. Danil Gotlig Messerşmidt. L., 1970.

Pallas, P.S. Puteşestviye po raznım mestamm Rossiyskovo gosudartsva. Ç. 2, kn. 1. Spb., 1786; ç. 3, kn. 1 Spb., 1788.

Pestov, N. Zapiski ob Yeniseyskoy Gubernii. M., 1833.

Teplouhov, S.A. Drevniye pograbeniya vı Minusinom kraye. - Materialı po etnografii, 1929, t. III, vıp. 2.

DİZİN

Abakan, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 21, 27, 28, 29, 31, 38, 39, 40, 41, 42, 55, 56, 63, 68, 69, 77
Açin, 11, 20, 23, 31
Admansk, 45
Adriyanov, A.V., 17, 21, 26, 27, 28, 31, 39, 54, 55, 58, 63, 65, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 76
Afanasyev, 32, 33, 35
Afontova, 44
Alaca Höyük, 61, 62
Aleksandrya, 31
Aleut, 45
Altay, 4, 26, 33, 38, 55, 75, 76
Altın-Han, 10
Amip, 15
Amur, 44
Arjan, 55, 61
Askis, 28, 40, 41, 69
Aspelin, İ.R., 24, 42, 58, 63
Atapansk, 45
bablar, 29, 39, 40
Barsuçih, 71
Bateni, 12, 32, 33, 38, 64, 76
Baykal, 44, 49
Beliy Yus, 28
Bogolubskiy, İ.S., 17, 31, 32
Bongu, 37
Buryatlar, 50, 52
Castren, M.A., 58
Çebaki, 23
Çebakov, 23
Çernaya, 50, 51, 52, 71
Çernaya köyü, 51, 52
Çukça, 45
Çulım, 15, 24
Ermitaj, 4, 6, 31, 47, 50, 51, 52, 53, 72
Finike, 64
Gerasimov, M.M., 47, 57
Goroşenko, K., 63
Gryaznov, 33, 34, 42, 55, 72, 76
Hakas, 13, 28
Hakasya, 29, 30, 43
Hantlar, 50, 70
Helsinki, 58
İney-Tas, 41
İrkut, 20, 23, 25
İrtiş, 3, 9
İskenderiye, 31
İskit, 54, 55, 61, 62, 75
Kalmuk, 5, 6, 12
Kamarkova, 75
Karabas, 21
Karasuklar, 15, 43
Karfagen, 64
Kemerovo, 67, 76
Kerç, 64
Kıbrıs, 64
Kırgız, 13
Kızılkul, 63
Kızlasov, L.R., 66, 70, 71, 72, 76
Kiselev, S.V., 12
Klements, D.A., 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 31, 32, 39, 41, 54, 63, 68, 76
Kokaşkin, 68, 70, 72
Koryak, 45
Krallar Vadisi, 56
Krasnoturanskoye, 7
Krasnoyar, 3, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 18, 20, 21, 23, 29, 31, 33, 39, 43, 44, 50, 51, 52, 66, 67, 69, 72, 73, 76
kurgan, 8, 9, 11, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 36, 37, 54, 55, 56, 58, 63, 67, 76
Kuznetsov, P.İ., 11, 17, 28, 29, 31, 39, 54, 65, 76
Kuznetsov-Krasnoyariy, İ.P., 11, 17, 31, 54
Leningrad, 22, 25, 33, 35, 39, 43, 48, 58, 66

Levaseva, V.P., 12
Lipskiy, A.N., 39, 42, 52, 66, 77
Lopatin, İ.A., 17, 31
Luben, 6
Maklay, 37
Martyanov, N.M., 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 63
Messerşmidt, D.G., 5, 6, 7, 8, 13, 15, 39, 54, 77
Mezepotamya, 64
Mikena, 64
Mikluho-Maklaya, N.N., 45
Miller, G.F., 9, 10, 13, 56
Minusin, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 39, 54, 56, 63, 75, 76
Moğol, 10, 32, 43, 64
Moskova, 3, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 29, 30, 39
Nanaytslar, 65, 66
Nazarov, 24
Nemir, 28
Nentsler, 49, 50, 52, 53, 65
Nurgali, 20
Obi, 3, 6, 7, 44, 52
Oglahtı, 27, 69, 70, 72, 73, 75
Ohlatinsk, 69
Okunev, 43, 45
Olviya, 64
Orhon, 20
Özbek, 45
Pallas, P.S., 10, 60, 63, 77
Pasha, 45
Perevozna, 10
Petro, 3, 4, 5, 6, 14, 41
Poltova, 6
Potanin, G.N., 17, 18, 19, 23, 25, 26
Rus, 3, 5, 11, 15, 17, 20, 21, 24, 76
Salbık, 56, 57, 58
Sankt-Peterburg, 11, 14, 18
Sargova, 69
Savenkov, İ.T., 14, 17, 29, 30, 39
Selenga, 10, 12
Sibirskiye Drevosti, 31
Sibirya, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 39, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 75
Soyotlar, 22
Stepanov, A.P., 14, 40
Stralenberg, 6, 8
şaman, 41, 46, 49, 50
Şestakovo, 67
Şirinskaya baba, 42
Şneyder, E.R., 42
Tabbert, F.Y., 6
Tacik, 45
Tagar, 26, 27, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63
Taştık, 70, 72
Tense, 36
Teplouhov, A.S., 32, 33, 35, 38, 42, 43, 48, 64, 70, 77
Tepsey, 71, 72, 73, 75
Tes, 24, 58, 59, 60, 61, 62, 63
Tom, 28
Tomsk, 3, 5, 7, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 32, 76
Turan, 36
Turfan, 20
Tuva, 26, 55
Tuvinler, 22
Türk, 61
Türkiye, 61, 62
Udegey, 46
Ural, 4, 39
Uvarova, P..S., 22, 23, 30
Uybat, 12, 24, 25, 63, 73
Uybatsk çaa-tasa, 47, 64
Uzunjul, 28, 29
Vadetskaya, E.B., 76
Vasugan, 26
Verhnaya Bidja, 12
Verhne-Bicinsk, 30
Y.G., 9, 10, 54
Yadrintsev, N.M., 26

Yamnik, 38
Yekaterinburg, 18
Yeni Gebri, 48
Yenisey, 3, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 20, 21, 23, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 43, 53, 54, 55, 56, 58, 64, 68, 69, 70, 71
Yevtuhova, L.A., 12
Yukagirler, 49, 65, 67
Yüs, 15
Zuyev, 10
Zverova, Y.N., 22

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

YAYIN SERİLERİ

(2008-2014)

TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI SERİSİ

01. Şükrü ELÇİN, **Nesirle Selam**, Ankara, 2008.

02. Bülent BAYRAM, **Çuvaş Kahramanlık Destanları**, Ankara, 2010.

03. Nezir TEMUR, **Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmları)**, Ankara, 2011.

04. Mehmet ÇERİBAŞ, **Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı**, Ankara, 2011.

05. Bülent BAYRAM, **Şuyın Hivetiri'nin Ulıp Destanı (Çuvaş Kalevalası Üzerine Bir İnceleme)**, Ankara, 2012.

06. Mehmet ÇERİBAŞ, **Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar**, Ankara, 2012.

07. Dursun YILDIRIM, **Elyazması Bir Kitap Türü: Cönk/Cöng**, Ankara, 2013.

DİL ARAŞTIRMALARI SERİSİ

01. Bülent GÜL, **Moğol Atasözleri**, Ankara, 2010.

02. Ferruh AĞCA, **Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri**, Ankara, 2010.

03. Yavuz KARTALLIOĞLU, **Çağdaş Moğolcanın Grameri - Ses ve Şekil Bilgisi**, Ankara, 2010.

04. Hakan AKCA, **Ankara İli Ağızları**, Ankara, 2012.

05. Faruk GÖKÇE, **Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri**, Ankara, 2013.

06. M. Vefa NALBANT, Karışık Dilli Kur'an Tefsiri, Ankara, 2014.

TARİH ARAŞTIRMALARI SERİSİ

01. Mustafa KAFALI, **Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi**, Ankara, 2009.

TKAE ARMAĞAN SERİSİ

01. Tuncer GÜLENSOY (Ed.), **Müjgân Cunbur Armağanı**, Ankara, 2010.

02. Bayram KODAMAN (Ed.), **Bilâl N. Şimşir Armağanı: "Tarih Yapılırken Uyuyamam"**, Ankara, 2010.

03. Mehmet ÖZ (Ed.), **Tuncer Baykara Armağanı**, Ankara, 2011.

04. Hayati BEŞİRLİ (Ed.), **Prof. Dr. M. Cihat Özönder Armağanı**, Ankara, 2012.

05. Bülent GÜL (Ed.), **Türk-Moğol Araştırmaları Tuncer Gülensoy Armağanı**, Ankara, 2012.

06. Metin ERGUN (Ed.), **Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri Saim Sakaoğlu Armağanı**, Ankara,2013.

07. Bahaeddin YEDİYILDIZ (Ed.), **Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan**, Ankara, 2013.

08. Üçler BULDUK- Abdullah ÜSTÜN (Ed.), **Türk Tarihçiliğine Katkılar Mustafa Kafalı Armağanı**, Ankara, 2013.

09. Bülent GÜL (Ed.), **Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ankara, 2013.

10. Hatice ŞİRİN USER – Bülent GÜL (Ed.), **Yalım Kaya Bitigi Osman Fikri Sertkaya Armağanı**, Ankara, 2013.

11. Alev SINAR UĞURLU, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri Zeynep Kerman Armağanı**, Ankara, 2013.

12. İhsan KALENDEROĞLU (Ed.), **Türk Kültürü Araştırmaları Yaşar Kalafat Armağanı**, Ankara, 2014.

13. Altan ÇETİN (Ed.), **Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kâzım Yaşar Kopraman Armağanı**, Ankara, 2014.

14. Hülya ARGUNŞAH (Ed.), **Türk Edebiyatına Açılan Pencere İnci Enginün Armağanı**, Ankara, 2014.

TKAE Cep Kitapları Serisi

01. Marek STACHOWSKİ, **Etimoloji**, Ankara, 2011.

TKAE Bildiriler Serisi

01. **Bülent GÜL (Ed.), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsünün 50. Yılına Armağan, 50. Yıl Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 2012.

TKAE Çeviri serisi

0.1. N. P. DİRENKOVA, **Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm** (Çev. Atilla BAĞCI), Ankara, 2014.

02. Y. D. PROKOKFYEVA, **Sibirya Halklarının Şaman Kostümleri**, (Çev. Atilla BAĞCI), Ankara, 2014.

03. L.P. POTAPOV, **Altaylılar**, (Çev. Atilla BAĞCI), Ankara, 2014.

04. E. B. VADETSKAYA, **Sibirya Kurganları**, (Çev. Atilla BAĞCI), Ankara, 2014.

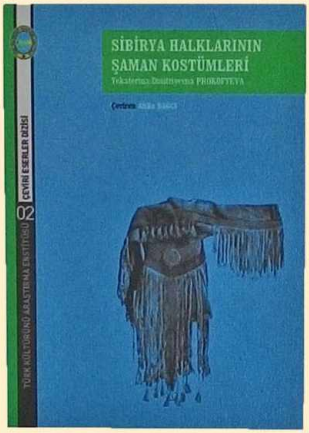
SİBİRYA HALKLARININ
ŞAMAN KOSTÜMLERİ
Yekaterina Dmitriyevna PROKOFYEVA
Çeviren: Hülya BAĞCI
ÇEVİRİ ESERLER DİZİSİ
02
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

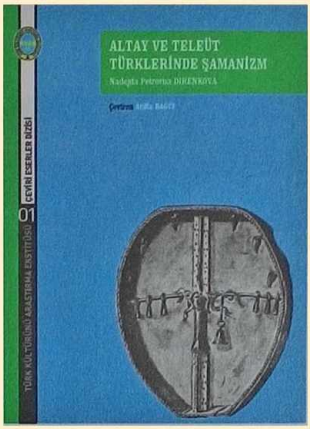
ALTAY VE TELEÜT
TÜRKLERİNDE ŞAMANİZM
Nadejda Petrovna DİRENKOVA
Çeviren: Hülya BAĞCI
ÇEVİRİ ESERLER DİZİSİ
01
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

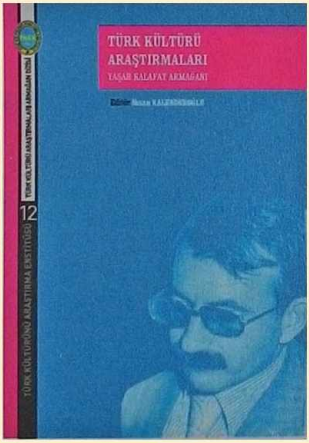
TÜRK KÜLTÜRÜ
ARAŞTIRMALARI
YAŞAR KALAFAT ARMAĞANI
Editör: Hasan KALENDEROĞLU
12
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

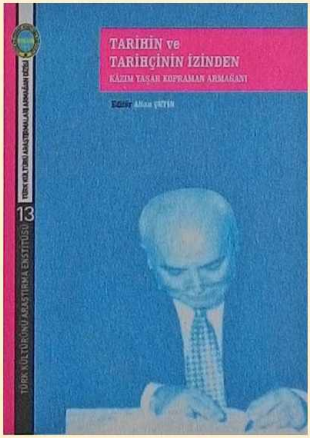
TARİHİN ve
TARİHÇİNİN İZİNDEN
KAZIM YAŞAR KOPRAMAN ARMAĞANI
Editör: Ahmet ÇİFTİN
13
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

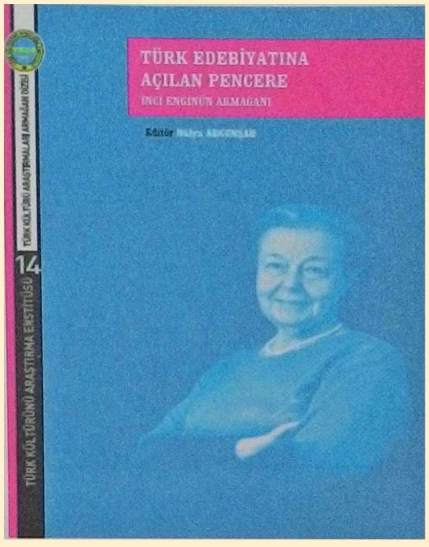
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
14
TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ
TÜRK EDEBİYATINA
AÇILAN PENCERE
İNCİ ENGİNÜN ARMAĞANI
Editör

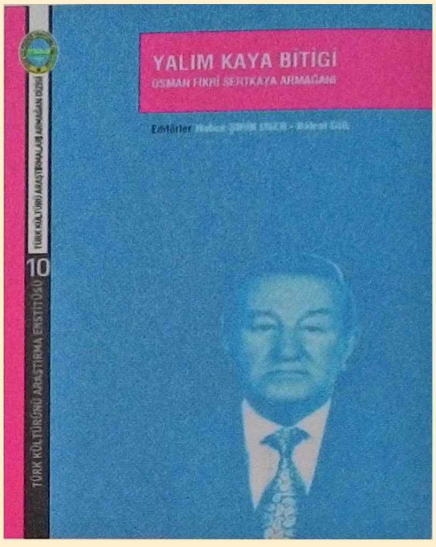
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
10
TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ
YALIM KAYA BİTİGİ
OSMAN FİKRİ SERTKAYA ARMAĞANI
Editörler

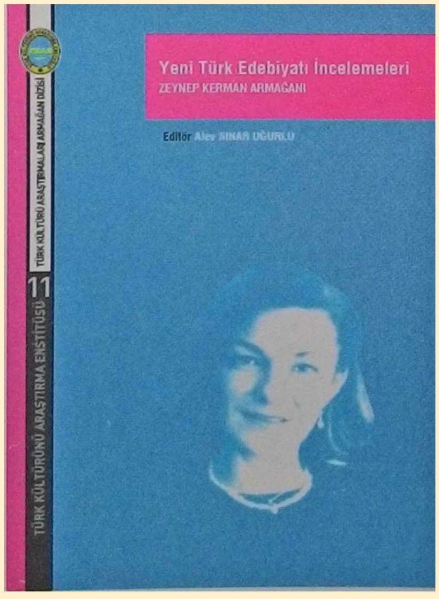
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
11
TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI ARMAĞAN DİZİSİ
Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri
ZEYNEP KERMAN ARMAĞANI
Editör

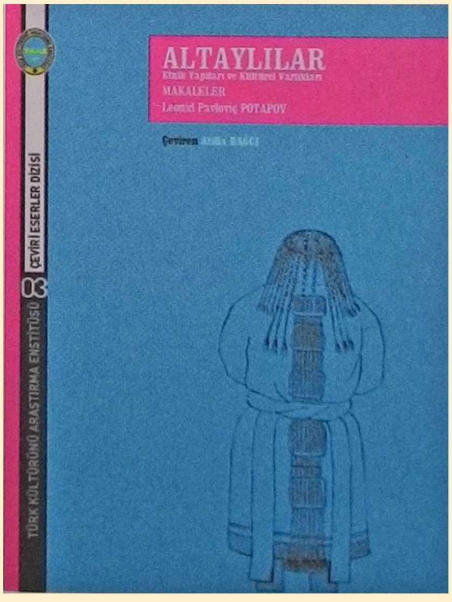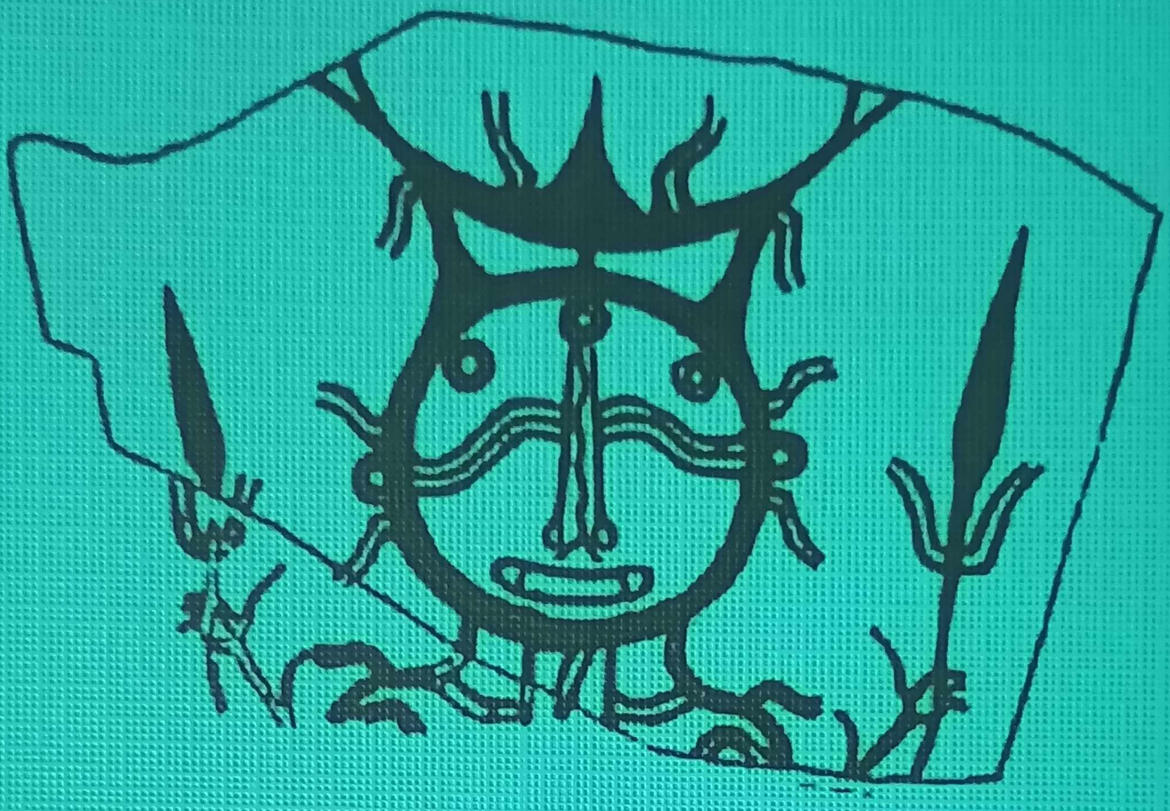
TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
03
ÇEVİRİ ESERLER DİZİSİ
ALTAYLILAR
Etnik Yapıları ve Kültürel Varlıkları
MAKALELER
Leonid Pavloviç POTAPOV
Çeviren